

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ARAP DİLİNDE İSİM SOYLU KELİMELEERDE YAPI-
ANLAM İLİŞKİSİ
(KUR'AN MEALLERİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasin AÇIKGÖZ

TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANABİLİM DALI

ANKARA-2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ARAP DİLİNDE İSİM SOYLU KELİMELEERDE YAPI-
ANLAM İLİŞKİSİ
(KUR'AN MEALLERİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasin AÇIKGÖZ

TEMEL İSLAMİ BİLİMLER ANABİLİM DALI

Prof. Dr. Yakup CİVELEK

DANIŞMAN

ANKARA-2022

ONAY SAYFASI

Yasin Açıkgöz tarafından hazırlanan “*ARAP DİLİNDE İSİM SOYLU KELİMELERDE YAPI-ANLAM İLİŞKİSİ (KUR’AN MEALLERİ ÖRNEĞİ)*” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Danışman: Prof. Dr. Yakup Civelek	AYBÜ Temel İslam	
Kabul ☐	Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı	
Red ☐		
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi M. Mücahit ASUTAY	AYBÜ Temel İslam	
Kabul ☐	Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı	
Red ☐		
Jüri Üyesi: Doç. Dr. İbrahim FİDAN	Ankara Üniversitesi	
Kabul ☐	Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı	
Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 29.06.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmi Bilimler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Adı - Soyadı: YASİN AÇIKGÖZ

İmza:

TEŐEKKÖR

Bizleri büyütürken nice fedâkarlık gösteren, ailemizi sırtlayan, her zaman arkamızda duran anneme babama ve kız kardeşime teşekkürü kendime borç bilirim. Yine üzerimizde emeği olan babaanneme ve rahmetli dedeme teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışması boyunca benden desteğini esirgemeyen, bu süreçte bana anlayışla yaklaşan sevgili eşime de şükranlarımı sunarım.

Bu tez çalışmasının her aşamasında beni destekleyen, yol gösteren ders döneminden itibaren her anlamda yanımda olan bana güvenen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Yakup CİVELEK'e çok teşekkür ederim. Ayrıca ders döneminden itibaren üzerimde emeği bulunan, ilmî birikimleriyle beni aydınlatan, desteklerini esirgemeyen, yol gösteren, çalışmanın gelişmesi yönünde fikir veren Doç. Dr. İbrahim FİDAN, Dr. Öğr. Üyesi M. Mücahit ASUTAY, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah HACİBEKİROĞLU, Doç. Dr. Aydın KUDAT hocalarıma da teşekkür ederim.

Yasin AÇIKGÖZ

ÖZET

Arap Dilinde İsim Soylu Kelimelerde Yapı-Anlam İlişkisi

(Kur'an Mealleri Örneği)

Arap Dilinin önemli disiplinlerinden olan morfoloji (kelime yapısı/sarf ilmi), anlamdaki farklılığı yansıtmak üzere kelime yapısında görülen değişiklikleri konu edinmektedir. Anlamın belirlenmesinde temel faktör olan bu değişiklikler, kelime ve türetildiği eylem arasında mastarlık, aitlik, âlet, mekân, zaman, etken ortaç, mübalağa, edilgen ortaç gibi çeşitli ilişkiler kurulmasına yardımcı olmaktadır. Anlama yansıyan bu değişiklikler, kelime yapıları aracılığıyla vücut bulmaktadır. Kelime yapıları ise bazı durumlarda birden fazla anlam ifade edebilmektedir. Kelime yapısının kendi bünyesinde taşıdığı anlam çeşitliliği, Arap Dilinin ifade gücünü gösteren unsurlardan birisidir. Kur'ânda dünya hayatı ile ahiret hayatı anlatılırken “yaşadı” (يَحْيَى) fiilinden türetilen “hayat” anlamındaki mastarın kelime yapılarında değişiklik görülmektedir. Dünya hayatını anlatırken, (يَحْيَى) fiilinin sadece iş, oluş ve hareket bildiren ve aslî mastarı olan (لَحْيَا) kelimesi kullanılmıştır. Ancak ahiret hayatı ifade edilirken fiilin mastarı iş, oluş ve hareket yanında fiilde canlılık ve hareket bildiren (نَعْلَان) yapısına aktarılmış ve (يَحْيَى) şeklinde gelmiştir. Kelime yapısında görülen bu değişiklik ile ahiret hayatının dünya hayatına nazaran daha gerçekçi ve hareketli olduğuna işaret edilmiştir. Anlamda farklılığa neden olan bu değişikliklerin anlaşılması için kelime yapılarının kendi bünyesinde taşıdığı anlamların ortaya konulması, dil öğretiminde üzerinde durularak kavranması ve kalıcı yeti edinilmesi önemlidir. Bu tez çalışması, isim yapılarının anlamlarını ele almakla birlikte yapı-anlam ilişkisini Ömer Nasuhî Bilmen, Hasan Basri Çantay, Elmalılı Hamdi Yazır ve Diyanet mealleri üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarf, Yapı, Anlam, Kur'ân-ı Kerim Mealleri.

ABSTRACT

Structure-Meaning Relationship in Noun Words in Arabic Language

(Example of Translations of the Qur'an)

Morphology (word structure / consumable science), which is one of the important disciplines of the Arabic Language, deals with the changes in the word structure to reflect the difference in meaning. These changes, which are the main factors in determining the meaning, help to establish various relations such as infinitive, belonging, instrument, place, time, active participle, exaggeration, passive participle between the word and the verb it is derived from. These changes, which are reflected in the meaning, are embodied through word structures. Word structures can mean more than one meaning in some cases. The variety of meaning that the word structure carries within itself is one of the elements that show the expressive power of the Arabic Language. While describing the life of this world and the hereafter in the Qur'an, changes are observed in the word structures of the infinitive, which means "life" derived from the verb "he lived" (حَيَّ). When describing the life of this world, the word (لَحْيَاة) is used, which is the main infinitive of the verb (حَيَّ) describing only work, becoming and action. However, while expressing the hereafter, the infinitive of the verb has been transferred to the structure (نَعْلَان) which denotes vitality and movement in the verb as well as work, becoming and movement, and has come as (حَيَّوَان). With this change in the word structure, it has been pointed out that the life in the hereafter is more realistic and active than the life of this world. In order to understand these changes that cause difference in meaning, it is important to reveal the meanings of the word structures within themselves, to understand them with emphasis in language teaching and to acquire permanent skills. This thesis study deals with the meanings of noun structures and tries to reveal the structure-meaning relationship through Ömer Nasuhî Bilmen, Hasan Basri Çantay, Elmalılı Hamdi Yazır and Diyanet Qur'an translations.

Keywords: Arabic Language, Consumables, Structure, Meaning, Translations of the Qur'an.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR DİZİNİ	v
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	vi
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Yöntemi	2
4. Alanda Yapılmış Çalışmalar	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
İSİMLERDE YAPI-ANLAM İLİŞKİSİ	13
1.1. Mastar Yapıları	16
1.1.1. Aslî Mastar	18
1.1.2. Mimli Mastar	27
1.2. İsm-i Merre ve İsm-i Heyet Yapıları	31
1.3. İsm-i Zamân ve İsm-i Mekân Yapıları.....	34
1.4. İsm-i Âlet Yapıları	37
1.5. İsm-i Fâil Yapıları	40
1.6. Mübalağalı İsm-i Fâil Yapıları.....	45
1.7. İsm-i Mef'ûl Yapıları	61
1.8. Sıfat-ı Müşebbehe Yapıları	65
1.9. İsm-i Mensûb Yapıları	73
1.10. Düzensiz Çoğul Yapıları.....	78
İKİNCİ BÖLÜM	91
MEALLERDE YAPI-ANLAM İLİŞKİSİ.....	91
2.1. Mastar Yapı Örnekleri	91
2.2. İsm-i Merre ve İsm-i Heyet Yapı Örnekleri	106
2.3. İsm-i Zamân ve İsm-i Mekân Yapı Örnekleri.....	114
2.4. İsm-i Âlet Yapı Örnekleri	124
2.5. İsm-i Fâil Yapı Örnekleri.....	128

2.6. İsm-i Mef'ûl Yapı Örnekleri	133
2.7. Mübalağalı İsm-i Fâil Yapı Örnekleri.....	137
2.8. Sıfat-ı Müşebbehe Yapı Örnekleri	144
2.9. İsm-i Mensûb Yapı Örnekleri	149
2.10. Düzensiz Çoğul Yapı Örnekleri.....	153
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA	166

KISALTMALAR DİZİNİ

(a.s)	Aleyhisselam
b.	İbni (oğlu)
bk.	Bakınız
Bs.	Baskı
C.	Cilt
D.İ.M.	Diyanet İşleri Meali
E.H.Y.	Elmalılı Hamdi Yazır
H.B.Ç.	Hasan Basri Çantay
Hız.	Hazreti
Neş.	Neşreden
Ö.	Ölümü
Ö.N.B.	Ömer Nasuhi Bilmen
(ra.)	Radiyallahu Anhu
S.	Sayı
(s.a.v)	Sallallahû Aleyhi ve Sellem
Thk.	Tahkik
Ts.	Tarihsiz
vd.	Ve Diğerleri

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Arapça	Türkçe	Arapça	Türkçe
اَلْ	el-	آ	â/ā
اَ	e/a	ي	î
اِ	ı/i	و	û
اُ	u /ü	ع	‘

Ayrıca şu hususlara dikkat edilmiştir.

Türkçe ve Türkçede yaygın kullanılan şahıs isimleri transkripsiyonsuz diğer Arapça şahıs ve eser isimleri ise transkripsiyonlu yazılmıştır.

“-el takısı” cümle başında da küçük harfle yazılmıştır. Örnek; el-Hasan

“-el takısı” alan kelimelerin başındaki şemsî ya da kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir.

Harfî cerler küçük harfle başlamıştır. Örneğin: Lâ ’İttizane İlla **bi’l** Evzân.

Türkçede yaygın kullanılan, Abdurrahman, Abdülhadi ve benzeri Arapça isimlerde, transkripsiyon uygulanmamıştır.

ÖNSÖZ

Arap dili gramerinin iki ana dalından biri olan **sarf ilmi**, dilin canlılığını ve zenginliğini ortaya çıkaran tarafını temsil etmektedir. Bu ilim sayesinde aynı kök harfine sahip fiilden farklı anlamlar ifade edilmek üzere kelime yapısında birtakım değişiklikler yapılır. Bu değişiklikler fiil ile yeni türetilen kelime arasında etken ortaçlık, edilgen ortaçlık, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i merre, ism-i heyet, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa ve nisbet gibi ilişkiler kurmaya yarar. Yani Sülasî fiil, farklı yapılarla uyarlanarak yeni anlamlar ifade edilmektedir. Yeni anlamlar ifade eden bu kelimeler, kök harflerinin aynı olması nedeniyle türetildiği fiil ile temel anlamda benzerlik gösterir. Sarf ilmi, kelimelerin yapısında meydana gelen bu değişikliklerin anlama nasıl yansıdığı ile ilgilenir. Kelime yapısı Arapçada vezin/yapı/bab olarak farklı şekillerde ifade edilmektedir.¹

Sarf ilmi, toplumda farklı alanlarda yaşanan gelişmeler sonucunda dile kazandırılması gereken kelimelerin türetiminde başrol oynar. Sarf ilminin konusu olan kelime yapıları belli anlamları ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Toplumda farklı alanlarda görülen gelişmeler sonucu ihtiyaç duyulan kelimeler bu yapıların ifade ettiği anlamlardan yararlanılarak türetilir.

Bununla beraber anadili Arapça olan bazı kimseler, sarf ilminin bu doğurgan özelliğini görmezden gelerek dillerinin toplumda görülen kültürel, bilimsel, tıp ve teknoloji alanlarındaki yeniliklere uygun olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun nedenini ise diğer diller gibi kelimenin başına, ortasına ya da sonuna ekler alıp yeni anlamlar kazanmamasına bağlamışlardır. Ancak Arapçanın kelime yapısında ortaya çıkan kendine özgü özellikleri vardır. Kelime yapısındaki çeşitlilik, farklı anlamları ortaya koymak için kullanılmaktadır. Bu değişiklikler sayesinde fiille; mekân, zaman, sebep, merre, tarz, fâil, mef'ûl, mübalağa gibi çeşitli ilişkiler kurulur. Bunları ifade etmek için Arapçada kelimeler; başına, ortasına veya sonuna gelen eklerle ihtiyaç duymaz. Kelime yapılarındaki değişiklikler bu eklerin yerini tutmaktadır. Örnek olarak; Arap Doktorlar Birliğinin üç dilde hazırladığı tıbbî bir sözlükte dil iltihabı anlamındaki İngilizce glossite kelimesinin karşılığı Arapçaya (لْتَدَاب) şeklinde aktarılmıştır. Oysa Kahire Arap Dil Kurumu (مستعَال) yapısının, vücutta iltihaplanan organı anlatmasında kıyasî olarak kullanılabileceğini bildirmiştir. Yani dil

¹ Hasan Navrûz, *Lokmân Sûresi Örneğinde Arap Dilinde Sarfî Tahlil* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 7.

iltihabı anlamındaki bu kelime Arapçaya (فلسفان) yapısının anlamından yararlanarak (فلسفان) şeklinde aktarılabildi.²

Bu denli öneme haiz olmasına karşın dilsel çalışmalar genellikle nahiv ilmini konu edinmektedir. Oysa Sarf ilmi de dili hatalardan koruyan, dili canlı tutan ve farklı anlamların ifade edilmesinde başvurulmuş Arap dilinin önemli disiplinlerinden birisidir.³

Buna karşın Ramı Alkhalaf, yaptığı çalışmada dil öğretiminde kullanılan meteryalleri dil türetiminde kullanılan sarf ilmi açısından değerlendirmiş, bu meteryallerden bazılarının sarf terimlerinin hepsini ele almadığı sonucuna ulaşmıştır. Örnek olarak; “el-Lisan” silsilesinde ism-i zaman, sarf tablosu ve ism-i failin mübalağa ifade etmesine ve “Ebcet” silsilesinin ise sıfat-ı müşebbeheye yer vermediğini saptamıştır.⁴

Türkiye’de Arapça eğitiminde yaşanan sorunları ele alan Karim Farouk, okuma ve anlama yetilerinde yapılar arası farklılıklara dikkat çekilmesi ve bu farklılıkların kullanılması gerektiğine değinmiştir.⁵

İfade edilen anlamın belirlenmesinde önemli olan sarf ilmi, Kur’ân-ı Kerim’i anlamada da önemli rol oynar. Nitekim dilbilimsel çalışmaların başladığı erken dönemden itibaren kelime yapısına ilişkin yapılan tahlillerin kaynaklarda çokça yer alması gerek edebî gerekse dinî metinlerin anlaşılmasında sarf ilminin önemini ortaya koyar. Buna ek olarak Kıraat âlimleri genel anlamda nahiv özel anlamda da sarf kurallarına uygun olmayan okuyuş biçimlerini sahih kıraatler arasında değerlendirmemişlerdir.⁶

Buraya kadar aktarılan bilgiler, sarf ilminin edebî ve dinî nasları anlama ve kelime yapılarındaki değişikliklerden kaynaklanan nüktelerin anlaşılmasında önemli rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Allah, dünya hayatı ile ahiret hayatını anlatırken şöyle buyurmuştur: “وَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ فَوْزٌ عَلَىٰ الْعِبَادِ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِن آخِرِ تَقْوَىٰ كَلِمَةٍ” *“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”*⁷ Dolayısıyla bu ayet-i kerimede dünya hayatı anlatılırken (حَيَاة) fiilinin aslî mastarı olan (الْحَيَاة) kelimesi kullanılırken ahiret hayatını anlatılırken iş ve eylemle beraber fiilde hareketlilik ifade eden (فِعْلَان) yapısı kullanılarak ahiret hayatının

² İdris b. el-Hasan el-‘Alemî, “La ‘ittizane ‘illa bi’l-evzân”, el-Lisânü’l-‘Arabî 45 (Aralık 1998), 127-130.

³ Ramı Alkhalaf Alabdulla, “الفهم الصوري في علم النحو العربي ودراسة بعض نصوصه في علم النحو العربي”, Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 0/8 (Aralık 2019), 131.

⁴ Alabdulla, “الفهم الصوري”, 124.

⁵ Karim Farouk el-Kholi, “نقد كتابات بعض النحويين في علم النحو العربي وطرق حلها”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32 (2011), 196.

⁶ Emrullah Ülgen, “Tefsir Metodolojisinde Sarf İlminin Yeri ve Önemi”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21 / 1 (Haziran 2016), 102-103.

⁷ Ankebût Sûresi, 29:64

dünya hayatına nazaran daimî bir hayat olduğu, daha canlı ve daha hareketli olduğu ifade edilmiştir.⁸

Bu örnek üzerinden de anlaşılacağı üzere kelime yapısındaki değişiklikler anlamda derin farklılıklara ve ince nüktelere sebep olabilir. Bu değişiklikler, okura farklı bir ileti sunmak, zihninde farklı çağrışımlar uyandırmak üzere kullanılır. Bu anlamların düşünce dünyamıza yansıtılması sarf ilmine vukufiyeti gerektirir.

⁸ Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniyeti fî'l-'Arabiyye* (Amman: Dâr'ü Ammâr, 2007), 28.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu bölümde çalışmanın konusu, amacı takip eden metot ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmada, isim soylu kelime yapılarının anlamları üzerinde durulmuş ve yapılar arası değişimin anlamda neden olduğu farklılıklar incelenmiştir. Ayrıca bu anlam farklılıkları, mealler üzerinden değerlendirilmiş ve hangi mealde kelime yapısının taşıdığı anlama daha uygun bir çeviri yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Arap dilinde isim soylu kelimeleri konu edinen bu tez çalışması, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Sarf ilminin tarihi seyri, tarifi, konusu, önemine değinilmiş olup bu alanda kaleme alınan eserlerden bahsedilmiştir.

İlk bölümde ise isimlerde yapı ele alınmaya çalışılmıştır. İsimlerde yapı ile seb'a müştekkat (yedi türemiş isim) ile beraber yapısındaki değişikliklerin anlama yansıması sebebiyle mastarlar ve düzensiz çoğul yapıları ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde sırasıyla mastarlar, ism-i merre ve ism-i heyet, ism-i zamân ve ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i fail, mübalağalı ism-i fail, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensûb ve düzensiz çoğul yapıları başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Her başlığın anlamını ifade eden yapılar üzerinde durulmuş, fiillerden nasıl türetildiği belirtilmiş, daha sonra bu anlamı taşımak üzere kullanılan ikincil yapılara yer verilmiştir. Birincil yapılarla ikincil yapılar anlam yönünden karşılaştırılarak, her bir yapının kendi bünyesinde ifade ettiği anlam ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu anlamlara Kur'ân, şiir ve dilden örnekler verilerek belirgin hâle getirilmiştir.

İkinci bölümde ise ilk bölümde teorik olarak değinilen bu bilgilerin Kur'ândaki kullanımları incelenmiştir. İkinci bölüm, birinci bölümün pratik yönü olarak nitelendirilebilir. Diyanet İşleri Meali başta olmak üzere, kronolojik sıralama dikkate alınarak Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Hasan Basri Çantay mealllerinde konuya örnek teşkil eden ayetlerin çevirisi, kelimenin geldiği yapının ifade ettiği anlam açısından değerlendirilmiştir. İlk bölümde yapının anlamı ile söylenenlerden yola çıkarak kelimenin en uygun hangi mealde yansıtıldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yer yer öneri mealler de sunulmuştur.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Arap dili, kelime yapısındaki değişiklikler sayesinde farklı anlamlar ifade etmektedir. Bir anlam için birden fazla kelime yapısı kullanılması, ifade edilen anlamın belirlenmesinde karmaşıklığa neden olmaktadır. Buradan hareketle kelime yapılarının kendi bünyelerinde ifade ettikleri anlamların ortaya çıkarılması ve bu durumun Arap diline sağladığı ifade zenginliği, zihinde neden olduğu farklı çağrışımlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma kısaca sarf ilminin konusu olan morfolojik değişikliklerin neden olduğu anlamsal farklılıklara ve zihnimize oluşturduğu değişik tasavvurlara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın önemi şu örnekle daha iyi anlaşılabilir. Allah, Mekkeli müşriklerin Kâbe yanında ibadetlerini anlatılırken şöyle buyurmaktadır: “لَيُؤْتِيَنَّكَ الْإِلَهَاءُ وَمَا كَانَ صِلَاكَ تُمَّ عَزَّ” *“Onların, Kâ’be’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpıktan ibarettir.”*⁹ Ayet-i kerimedeki (كَلَامًا) kelimesi, “ıslık çaldı” anlamındaki (كَلَامًا) fiiline mastar olarak (فِعَالًا) yapısında gelmiştir. (فِعَالًا) yapısı, hem gerçekleşen fiili hemde fiilin gerçekleşmesi sırasında çıkan sesi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Yani bu kelime ile anlatılan ıslık çalmak değil de ıslığın kendisidir. Dolayısıyla bu kelimeyi zihnimize -ıslık çalmak- olarak anlarsak farklı, -ıslık- olarak anlarsak farklı tasavvurlara neden olacaktır. Anlamdaki bu farklılığı anlamamızı sağlayan kelimenin geldiği yapıdır.

Yine bu yapıların kendi bünyesinde anlam ifade etmesi, Arap dilini hayatın farklı alanlarında yaşanan gelişmelere karşı güçlü kılmaktadır. Örneğin; (فِعَالًا) yapısı, bir şeyin yapıcı unsurunu ifade etmektedir. Bu anlamdan yararlanarak tıp terimi olup “yağ üreten hücre” anlamında kullanılan “adipojen” ifadesinin Arapça karşılığı olarak (مُحَمَّمة) kelimesi belirlenebilir.¹⁰

Örneklerden anlaşılacağı üzere kelime yapılarının kendi bünyesinde taşıdığı anlamların belirlenmesi, kullanılması ve gerek bu dilin konuşurlarında gerekse yabancı dil olarak öğrenen kimselerde kalıcı bir yeti hâline getirilmesi önemlidir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın ilk bölümünde teorik bilgilere, ikinci bölümünde ise bu teorik bilgilerin pratik kısmına yer verilmiştir. İlk bölümde, Arap dili isim yapılarının kendi bünyelerinde taşıdığı anlamları belirlemek üzere klasik eserlerdeki görüşlerle birlikte Çağdaş Dilbilimcilerin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. Kelime yapılarının anlamlarının belirlenmesi ve net bir şekilde ortaya konabilmesi için yer yer Kur’ân ve dilden örnekler

⁹ Enfâl Sûresi, 8:35

¹⁰ el-‘Alemî, “La ’ittizane ’illa bi’l-evzân”, 129.

verilmiştir. İkinci bölümde ise isim yapılarındaki değişimlerin anlamda yol açtığı farklılıklar ayetler üzerinden ele alınmıştır. Kelime yapısındaki değişikliklerin neden olduğu anlam farklılığının meallere nasıl yansıtıldığını saptamak üzere farklı mealler değerlendirilmiştir. Bununla beraber bazı ayetlere kelimenin yapısı gereği daha uygun olabilecek öneri mealler verilmiştir.

Yararlandığımız bazı kaynakların birden fazla baskısı ve tahkiki bulunmaktadır. Farklı tahkik ve baskılarından yararlanılan bu eserlerin künyelerini kaynakçada gösterilmiştir.

4. Alanda Yapılmış Çalışmalar

Bu konuya benzer bazı çalışmalar şu şekildedir:

- “*ed-Dilâletü’l-ihâ’iyye fi’s-sigati’l-îfrâdiyye*” adlı, Dr. Safiyye Mutahharî’ye ait çalışma, 2003

- “*Me’âni’l-ebniyeti fi’l-‘Arabiyye*” adlı, Dr. Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî’ye ait çalışma, 2007

- “*Te’addüdü’l-ebniyeti’l-‘Arabiyye li’l me’âni’s-sarfîyye*” adlı, Ahmed Mahmûd Sâlih el-Ceverne’ye ait Doktora tezi, 2007

- “*Eserü’t-teğayyürâti’s-savtiyye fi tehavvülâti’s-siyâgi’s-sarfîyye*” adlı, Mena es-Sır İsmail el-Bâkır’a ait Doktora Tezi, 2012

- “*İsm-i fâil fi’l Kur’ân’il-Kerîm*” adlı, Semir Muhammed Aziz’e ait Yüksek Lisans Tezi, 2004

- “*Menheciyyetü’l-Kirafî ve cühûdühü fi dirâseti’l-furûki fi’l-lugati*” başlıklı, Kıyan Ahmed Hazım Yahya’ya ait Yüksek Lisans Tezi 2007

- “*el-‘Udûl fi siyâgi’l-müştekkâti fi’l-Kur’ân-i’l-Kerîm*” adlı, Celal Abdullah Muhammed Seyfû’l Hamadî’ye ait Yüksek Lisans Tezi, 2007

- “*es-Sarfî’l-‘Arabî ahkâmün ve me’ânin*” adlı, Dr. Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî’ye ait çalışma, 2013

- “*Belağat İlmine Göre Türemiş Kelimelerin Yapıları*” adlı, İbrahim Abo Ali’ye ait Yüksek Lisans Tezi, 2017

- “*Me’âni’s-sarfîyye li kelimâti’l-Kur’ân*” adlı, Muhammed el-Ömer’e ait Yüksek Lisans Tezi, 2019

- “*Sıfat-ı Müşebehe ve Mübalağa Vezinleri*” adlı Mehmet Yenice’ye ait Yüksek Lisans Tezi, 2016

- “*Tenevvü’ü masâdir’il fi’l’il-vahid fi’l-kirâati’l-Kur’ânîyye ve eserühi fi’l-ma’na*” adlı, Nasr Said Abdülmaksûd Hasan Ali’ye ait çalışma, 2018

- “*La ’ittizane ’illa bi’l-evzân*” adlı, Prof. Dr. İdrîs b. el-Hasan el-‘Alemî’ye ait, Makale, el-Lisanü’l Arabi Dergisi, 1969

- “*Eserü’l-ebniyeti ve’l-i’rabi fi istinbâti’l-ma’na’l-Kur’ânî*” adlı, Zafer Abdullah Muhammed Ali’ye ait Makale, Mecellet’û Külliyyetü’l Ülûmü’l İslamiyye, 2018

- “*Arap Dilinde Mükesser (düzensiz) Çoğullarda Azlık ve Çokluk Olgusu*” başlıklı, Gökhan Sebati Işkın’a ait Makale, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2021

Yukarıdaki çalışmalar da kelime yapılarıyla ilgili olmakla beraber bu çalışma, yapı-anlam ilişkisini mealler üzerinden değerlendirmekle ve farklı yapıların zihinlerde çağrıştırdığı farklı anlamları ortaya koyması bakımıyla farklılık göstermektedir.

B. SARF İLMİNE BAKIŞ

Tarihsel Süreç

Arap dili, Arap Yarımadasında diğer dillerden uzak gelişmiştir. Arap Yarımadasının farklı bölgelerinde kurulan panayırlar, bedevi yaşam tarzını benimseyen Arapların basit olan ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bu panayırlarda ticarî faaliyetlerin yanı sıra edebî faaliyetler de icra ediliyordu. Uzak bölgelerden gelen kabilelerin şairleri, hatipleri bu panayırlarda biraraya gelip kurulan heyet karşısında yarışıyor, maharetlerini segiliyorlardı. Bundan ötürü çevre milletler olan Roma ve İran halkının sürmüş oldukları gösterişli hayatla tanışma ihtiyacı duymadılar. Arap dili ve İslam, Arap olmayan milletlerde yayılıp fethedilene kadar korunaklı, yabancı milletlerin etkisinden uzakta ve berrak şekilde kalmıştır. Ancak fetihlerle Arapların başka ülkelere yerleşmeleri ve fethedilen yerlerden kimselerin ortak İslamî değerler sebebiyle Arabistana yerleşmesi sonucu milletlerarası etkileşim, dildeki berraklığın bozulmasına ve lahn olayının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹¹

Dilde görülen lahn (dildeki hata) olayı, dinî ve dinî olmayan birtakım sebepler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Öncelikle lahn olaylarının İslamın başlangıcında da görüldüğünü belirtmek gerekir. Hatta Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir seferinde konuşurken hata yapan birisini görmüş ve bunun üzerine etrafındakilere, “Kardeşinizi düzeltin, o hata yaptı.” (فَأَرشِدُوا أَخَكُمْ لَأَقْدُضَ لَّهُ) buyurmuştur. Ancak İslamın başlangıcında lahn olayının son derece az olduğu söylenebilir. İslam sonrası fetihlerin artması yabancı milletlerin İslama girmesiyle lahn olayı yaygınlaşmıştır. Lahn olaylarının Kur’ân-ı Kerim’e sirayet etmesinden duyulan endişe, Arap gramerine duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur.¹²

¹¹ Muhammed et-Tantâvî, *Neş’etü’n-nahv ve târihu eşheri’n-nühât* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1995), 13-14.

¹² Şevkî Dayf, *el-Medârisü’n-nahviyye* (Kahire: Dârü'l-Meârif, 1968) 11-12.

Bu gelişmelerin neticesi olarak ilk Arap dili gramer çalışmaları Hz. Ali (r.a) tarafından yapılmış, Ebü'l-Esved ed-Düeli (ö. 69/688) tarafından devam ettirilmiştir.¹³

Hz. Ali (r.a) ile başlayan Arap Dili Gramer çalışmaları, önce Basra daha sonra Kûfe'de ortaya çıkmıştır. Bu iki dil ekolünün metotları sema ve kıyasa dayanmaktadır. Şu kadarı var ki Basra ekolü dil malzemelerini, şehir hayatından uzak selikaları bozulmamış Necd'in en uzak bölgelerinden olan Tihame ve Hicaz'dan derlemişlerdir.

Sarf ilminin kurucusu meselesinde farklı görüşler ortaya atılmıştır. es-Süyûtî (ö. 911/1505), nahiv usulü alanında kaleme aldığı *el-İktirâh* adlı eserinde, sarf ilminin ilk kurucusunun ittifakla Kûfe dil ekolü kurucusu Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile (ö. 187/803) amcası, Muâz b. Müslim el-Herrâ' (ö. 187/803) olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Ancak bu görüş çok tartışılmıştır. Nitekim Muâz b. Müslim el-Herrâ'nın hayatını ele alan biyografi kitap müellifleri onun herhangi bir kitap kaleme aldığından bahsetmezler. Bu bağlamda, el-Kıftî (ö. 646/1248) şöyle aktarır: "Muâz b. Müslim el-Herrâ", Kûfe'de Herat yapımı elbise satıyordu. Emeviler döneminde nahiv kitaplarını yazmakla uğraşıyordu. Kendisinden söz ettirecek herhangi bir kitabı da bulunmamaktadır."¹⁵ Müslim b. Mu'az, nahiv âlimlerinden olsa da bir eser kaleme almadığından, çalışmalarını bir araya getirmediğinden nahiv âlimleri arasında otoriter olamamıştır.

Başka bir görüşe göre ise sarf ilmini ortaya koyan kişi, Ebû Osmân el-Mâzinî'dir. Taşköprizâde (ö. 968/1561), "Şüphesiz daha önce nahiv ilmi ile beraber ele alınan sarf ilmini, ilk defa tedvin eden Ebû Osmân el-Mâzinî'dir."¹⁶ diyerek bu görüşü desteklemiştir.

Arap Dili Gramer evreleri, dört ayrı dönemde incelenmiştir. İlk dönemde âlimler, kelime sonlarında meydana gelen değişikliklerle ilgilenirken el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ile başlayıp Ebû Osmân el-Mâzinî'ye (ö. 249/863) kadar devam eden ikinci dönemde âlimlerin artık kelime yapısını da incelemeye başladıkları belirtilmiştir. Böylece ikinci dönemden itibaren sarf ilmi, nahiv ilmi ile beraber ele alınmaya başlanmış ve kitaplarda yer bulmuştur. Sarf ilmi ilk defa nahivden ayrı olarak el-Mâzinî tarafından *et-Taşrîf* adlı eseriyle

¹³ Abdurrahmân b. Muhammed Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1998), 14.; Mehmet Musa Şirin, "Nahiv İlmi ve Ekolleri", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/1 (2015), 186.

¹⁴ Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Iktirâhü fî 'ilmi usûl en-nahv*, thk. Abdulkakim 'Atiyye-Alauddin 'Atiyye (Şam: Darü'l-Beyrûtî, 2006), 159.

¹⁵ Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Darü'l-Fikr, 1986), 3/290.

¹⁶ Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/128.

ele alınmıştır. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî (ö.392), bu esere *el-Münşif* adında şerh kaleme almıştır.¹⁷

Sarf alanında yapılan **başlıca çalışmalar** şu şekilde sıralanabilir.

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) kaleme aldığı *eş-Şâfiye* adlı eseri sarf alanında oldukça popüler bir eserdir. Bu eser üzerine yazılan şerhlerden en önemlisi el-Esterâbâdî (ö.715) diye tanınan Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh eş-Şâfi'ye aittir.

İbn Usfûr'un (ö. 669/1270) kaleme aldığı *el-Mümti' fi't-tasrîf* aynı şekilde sarf alanında önemli bir yere sahiptir.

el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) telif ettiği *el-Miftah* aynı şekilde sarf alanında önemli kaynaklardandır.

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö. VIII. yüzyılın başları) yazmış olduğu *Merâhu'l-Ervâh* yine sarf alanında kaleme alınan özet eserler arasında sayılabilir.¹⁸

Tarifi

Sözlük anlamı olarak sarf; (صَرَفَ يَصْرِفُ صَرْفًا) bir şeyi çevirmek ve döndürmek anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle (ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ) kullanılmıştır.¹⁹ Burada “uzaklaştırdı, alıkoydu” olarak kullanılmıştır.²⁰

Tasrif kelimesi ise, sarf kelimesinin tef'îl babına uyarlanmış formudur. Bir nesneyi evirmek, çevirmek anlamlarında olmakla birlikte sarf kelimesinden farkı, ifade ettiği mübalağa ve çokluk anlamıdır. Terim olarak ise bir fiili, yeni anlamlar elde etmek üzere farklı yapılara dönüştürmek ifade edilmektedir.²¹

¹⁷ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 40-47; Ahmed b. Mustafa Ebü'l-Hayr Taşköprî, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's siyâde* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 1/128.; Shaban Charif, *Sekkaki'nin Sarftaki Metodu* (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 7.; İsmail Demir, "Sarf Bilgisi ve Ömer b. Ali b. İbrâhîm b. Halîl el-İspirî'nin "er-Risâle fi Temeyyuzi'l-Ebvâb" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği" Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/2 (Eylül 2014), 66.

¹⁸ Taşköprî, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/130-135.; Charif, *Sekkaki'nin Sarftaki Metodu*, 13-15.

¹⁹ Âli İmrân Sûresi, 3:152

²⁰ Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed Ebu'l Fazl el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/2004), "srf", 9/190.; Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Mart 2022).; Hüseyin b. Muhammed Rağîb Ebü'l Kasım el- İsfahanî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2008), "srf", 279.; Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Ebü't-Tahir el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamusü'l-muhîr*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekerîyyâ Câbir Ahmed. (Kahire: Dâr'ul-Hadîs, 2008), "srf", 924.;Tevbe Sûresi, 9:127

²¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "srf", 279.; Hulusi Kılıç, "Sarf".

Kısacası; sarf ve tasrif maddeleri sözlüklerde; değiştirmek, dönüştürmek, bir hâlden başka bir hâle geçmek anlamlarına gelmektedir. Bununla beraber tasrif kelimesi, sarf ilminin pratik yönünü ifade için kullanılmıştır.

Terim anlamına bakacak olursak geçmiş dönem âlimleri günümüzde sarf ilmi olarak nitelendirilen alanı anlatmak için **et-tasrif** ifadesini kullanmışlardır. Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitab*’ında tasrifi şöyle tanımlamaktadır: “Bu bölüm, Arapların illetli ve salim isim, sıfat ve fiillerin kullanımını açıklamaktadır. Aynı zamanda illetli olup bunlara kıyaslanan fakat Arapların dillerinde kullanımı olmayan, kendi babı dışında gelmesi haricinde örneği bulunmayan kelimeleri de anlatmaktadır. Buna nahiv âlimleri et-tasrif demişlerdir.”²²

es-Sîrâfî (ö. 368/979) bu tarife dayanarak, “bir kelimenin yapısına başka bir kelimeyi uyarlamak” şeklinde sarf ilmini, bir dil kıyası olarak açıklamıştır. Buna karşın, er-Rummânî (ö. 384/994) sarf ilminin, ziyâde, i’lâl, ibdâl ve idğâm gibi kelimenin değişik durumlarını inceleyen bir ilim olarak açıklamış ve Sîbeveyh’in de tarifinde demek istediğinin bu olduğunu ileri sürmüştür.²³

İbn Nâzım (ö. 686/1287), İbn Mâlik’in (ö. 672/1274) eseri *Elfiye* adlı esere yazdığı şerhte sarfın tanımını “kelimenin yapısını anlamına göre değiştirmek” olduğunu söylemiştir. Tekil bir kelimenin ikil, çoğul yapılması ya da mastardan özne ya da nesne türetilmesi buna bir örnektir.²⁴

Bu tanımda “kelimenin yapısının anlam için değiştirilmesi” ifadesi, sarf ilminin yapı-anlam ilişkisine verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Mısırlı dil âlimlerinden olan İbnü’l Hacib ise sarf ilmini, bir takım kurallarla kelimenin sonları ile ilgilenen nahiv (i’rab) ya da kelimenin sonunda değişiklik meydana gelmeyen mebni (bina) durumları dışında kelime yapısını konu edinen ilim olarak tanımlamıştır.²⁵

İbn Usfûr, sarf ilmini kelimeyi meydana getiren unsurları inceleyen bilim dalı olarak nitelendirmiştir. İbn Usfûr’a göre sarf ilmi, kelime yapısındaki değişiklikleri anlamda farklılığa neden olsa da olmasa da konu edinmektedir. Kelime yapısında meydana gelen

²² Amr b. Osmân b. Kanber Ebû Bişr Sîbeveyhi, *el-Kitab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1408/1988), 4/242.

²³ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hüseyin el-Mehdelî-Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmîyye, 2008), 5/133.; Selami Bakırcı- Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını, 2001), 184.

²⁴ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Muhammed b. Nâzım, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmîyye, 2000), 538.; İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî, *el-‘İzzî fi’t-tasrif*, thk. Muhammed Can (İstanbul: Darüşşafaka Kitabevi, 2014), 141.

²⁵ Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr Ebû Amr Cemâlüddîn İbnü’l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâir (Kahire: Mektebetü’l-Edeb, 2010), 59.

(geçmiş zaman – şimdiki zaman –ism-i fail – ism-i mef'ûl– ism-i zaman ve mekân vb.) değişiklikler anlamda farklılığa neden olurken, (kalb- ibdal- nakil vb.) değişikliklerin ise anlamda etkili olmadığını belirtmiştir.²⁶

Konumuz açısından İbn Uşfûr'un tanımı önemlidir. Öncelikle tanımda kelimenin yapısındaki değişiklikleri, anlamda farklılığa neden olması ve olmaması itibarıyla ikiye ayırmıştır. Böylece sarf ilminin, hem anlamda farklılık yaratan değişikliklerle hem de anlamda fark yaratmayıp sadece telaffuzu kolaylaştıran (ziyâde, i'lâl, ibdâl ve idğâm) gibi değişikliklerle ilgilendiği söylenebilir. Ayrıca bu tanım, kelime yapılarındaki değişikliklerin anlamda farklılaşma ifade ettiğini belirtmesi yönüyle yapı-anlam ilişkisini güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Konusu

Sarf ilmi; isim, fiil ve harf şeklinde üç kısma ayrılan müfret kelimeyi inceler. Cins isim, sarf ilminin konusu değildir. Sarf ilmi; mu'rab isimler ve mutasarrıf (çekimli) fiilleri ele alır. Bundan dolayı sarf ilmi, mebni isim, camid fiil (çekimlenmeyen fiil), ses isimleri ve yabancı kökenli isimleri konu edinmez.²⁷

İbn Cinnî, *et-Tasrîfi'l-Mülûkî* adlı eserinde sarf ilminin konusunun, kelimelerin kök harflerinde yapılan değişiklikler olduğunu bildirir. Bu değişiklikleri beş başlıkta toplar. Bunlar: Ziyade, bedel (bir harfin başka bir harf ile değiştirilmesi durumu), hazf (harf düşmesi), harekede değişiklik ya da harfe sukûn ilhakı ve idğâm (aralarında yakınlık bulunan harfin birbirine katılması) şeklindedir. Bu başlıkları, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb* adlı eserinde ele almıştır.²⁸

Kelime yapısındaki değişikliklerden bir kısmı anlamda farklılığa neden olurken bir kısım değişiklikler anlamda farklılığa yol açmaksızın sadece kelimenin telaffuzu ile ilgilidir. (ك ت ب) kök harflerinden farklı anlamlar ifade etmek üzere fiilin farklı formlara sokulması da aslı (ق و ل) olan fiilin anlam yönünden fark göstermeden sadece telaffuz nedeniyle (ق و ل) formatına dönüştürülmesi de sarf ilminin konusu içerisinde yer alır.²⁹

Önemi

İbn Uşfûr, sarfın öneminden şöyle bahsetmektedir: “Arapçanın en değerli yarısıdır. Önemi ise Arap diliyle uğraşan gerek dilbilimcilerin gerekse sentaks bilimcilerinin, sarfa

²⁶ Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî İbn Uşfûr el-İşbîlî, *el-Mümti' fi't-tasrîf*, thk. Fahreddin Kâbâve (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1996), 31-32.

²⁷ İbn Uşfûr, *el-Mümti'*, 35.

²⁸ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, *et-Tasrîfi'l-mülûkî*, thk. Muhammed Saîd b. Mustafa en-Na'sân el-Hamevî (Mısır: Matbaatü's-Şeriketi't-Temeddün, 2005), 2-3.

²⁹ Menâ es-Sır İsmâil el-Bâkîr, *Eserü't-teğâyûratü's-savtiyye fi't-tehavvulati's-siyagi's-sarfîyye* (Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 44.

duydukları ihtiyaçtan alır. Çünkü sarf ilmi, Arap dilinin önemli bir bölümünü teşkil eden kıyasın ölçeği konumundadır. Kıyası ise sarf ilmi olmadan elde etmek olanaksızdır. Örneğin; başında fazlalık olan bir mim harfi işin görüldüğü aleti anlatıyorsa, bu mim harfi kesre ile okunur. مَطْرَقَةٌ – مَرْوَحَةٌ örneklerinde mim harfinin esre ile okunmasını bildiren sarf ilmidir. Çünkü bu örneklerde mim fazlalık olmakla beraber kelimelerde “vurma ve hava getiren” alet isimleri kast edilmektedir. Bunu ise mim harfinin fazlalık olduğunu bilmeyen birisi kavrayamaz ve bunu kavramanın tek yolu sarf ilminden geçer.

Kimi âlimler, Allah'ı (لَحْنَان) olarak nitelendirmekten kaçınmışlardır. Bunun sebebi ise sarf ilmi sayesinde tespit ettikleri kelimenin köküdür. Dolayısıyla (لَحْنَان) kelimesinin, “yufka yüreklilik” anlamında kullanılan (لَحْنٌ لَحْنٌ) kökünden türediğini sarf ilmi sayesinde tespit ederek böyle bir nitelendirmenin, Allah'a yakışmadığı kanısına vararak bu nitelendirmeden kaçınmışlardır.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere sarf ilmi, kelime yapısını konu edinmektedir. Oysa nahiv ilmi kelimeyi cümle içerisindeki konumuna göre incelemektedir. Buradan hareketle sarf ilminin diğer Arap dili disiplinleri arasında önde gelmesi gerekmektedir. Ancak önem ve hassasiyetine binaen, nahiv ilminden sonraki aşama olarak görülmüştür.³⁰

Muhammed b. Abdul-Mutî, sarf ilminin önemini şöyle anlatmıştır: “Sarf ilmi önemli ve hassas bir ilim dalıdır. Arz ettiği önem kesinlikle nahiv ilminden daha az değildir. Kaldı ki sarf ilmi bana göre kelime yapısına ışık tuttuğundan, nahiv ilminden daha da önemlidir. (وَعَدَ) ismi failin nasıl yapılacağını, (خَافَ) fiilinden ism-i mef'ûl nasıl yapılacağını, (رَأَى) fiilinin muzari fiile nasıl dönüştürüleceğini, (قَفَّ) fiilinden nasıl emir kipi yapacağını, (قَفَّ) fiilinden yer ve zaman isimlerinin nasıl yapıldığını sarf ilmi okumayan birisi nereden ve nasıl bilecek diyerek sarf ilminin önemini anlatmaya çalışır.

Aynı şekilde Abdul-Mutî, sarf ilminin Kur'ân ve hadisleri anlamakta da önemli rol oynadığını belirtmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle لَوْلَدَ مَخْلُوعَةٍ وَمَحْنَةٍ şöyle buyurmuştur. Daha sonra Abdul-Mutî kelime yapılarının kendi bünyesinde taşıdığı anlamı bilmenin önemini ortaya koyan şu açıklamayı yapar: “(مَخْلُوعَةٍ) yapısı, fiilin gerçekleşme sebebini, yapıcı unsurunu ortaya koymaktadır. Kelime yapısının bünyesinde taşıdığı bu anlamı bilmeyen kimse, bu hadisi anlamakta zorluk yaşayacaktır.”³¹

³⁰ İbn Uşfûr, *el-Mümti*, 27-30.

³¹ Ahmed b. Muhammed el-Hamelâvî, *Şeşe'l-'arf fi fenni's-sarf*, thk. Muhmmmed b. Abdu'l-Mu'tî (Riyad: Darü'l Kiyân, 2009), 14-21.

Bununla beraber dilin canlı ve zengin yapısını koruyan, çağın yenilik ve gelişimleri karşısında Arapçanın güçlü kimliğini ortaya çıkaran yine sarf ilmidir. Ancak sarf ilmine gerektiği önemi vermemek dile olumsuz yansımaktadır. Örneğin; Kahire Arap Dil Kurumu (فلسطال) yapısının bir organda meydana gelen iltihabı kullanmak üzere kıyasî olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Ancak 1983 yılında Arap Doktorlar Birliğinin (Fransızca-İngilizce-Arapça) olmak üzere üç dilde hazırladığı sözlükte iltihaplanan organ ifade edilirken Fransızcada kelimenin sonuna 'ite' eki, İngilizcede 'itis' eki getirilmiştir. Oysa Arapçada iltihaplı organ anlatılırken bu anlamı karşılayabilecek (فلسطال) yapısı yerine organ ismine tamlayan olarak (لِت دَاب) kelimesi getirildiği görülmektedir. Örnek olarak; dildeki iltihaplanma anlamına gelen "glossite", Arapçaya (لِت دَاب اللسان) şeklinde aktarılmıştır. Oysa (فلسطال) yapısının ifade ettiği anlamdan faydalanarak (لِتسان) şeklinde Arapçaya aktarılabilirdi. Aksi takdirde yapılan işlem kelimelerin Arapça karşılıkları değil Arapça açıklamalarıdır.³² Örnekten anlaşılacağı üzere anadili Arapça olan doktorlar tarafından hazırlanan sözlükte (فلسطال) yapısının ifade ettiği, iltihaplanma anlamından yararlanılmadığı, yapının anlamında kullanılmayarak atıl bırakıldığı görülmektedir.

Buraya kadar sarf ilmini kısaca tanıttıktan sonra bu çalışmanın arka planında yatan asıl sebebe değinmenin yerinde olacağını düşünüyorum.

İbn Cinnî, herkesin sarf ilmine ihtiyacı olduğuna, Arap Dilinin ölçütünün sarf ilmi olduğuna ve kelime kökünün sarf ilmi olmadan bilinmeyeceğine işaret etmiştir. Aynı zamanda nahiv ilmi öğrenmek isteyen kişinin ilk önce sarf ilmini öğrenmesi gerektiğini belirtmiştir. Sarf ilminin Arap dilini öğreniminde öncelikli olduğunu belirtmiştir. Çünkü kelimenin yapısında meydana gelen değişiklikler, kelimenin sonunda meydana gelen değişiklikleri bilmekten daha önemlidir. Ayrıca kelimenin sonundaki değişiklikler kelimenin cümle içerisindeki ögelelik durumuna göre değişkenlik gösterirken kelimenin yapısındaki kelimelerde harekeler sabittir. Sabit olanın öğrenilmesi ise daha elzemdir.³³

Ahmed Hamelâvî, *Şeze 'l- 'Arf'ta* sarf ilminin, kelimenin yapısıyla; nahiv ilminin ise kelimenin sonundaki değişikliklerle ilgilendiğini belirttikten sonra İbn Cinnî gibi sarf ilminin nahiv ilmine göre daha kıymetli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Süyûtî de bu konuda sarf ilmini öğrenmeyen kimsenin çok şey kaçırdığını bildirdiğini aktarır.³⁴

³² el-'Alemî, "Lâ 'ittizâne illa bi'l-evzân", 130.; Zafer Abdullah Muhammed Ali, "Eserü'l-ebniyeti ve'l-'irabi fi istinbâti'l-ma'na'l-Kur'ânî", Mecelletü Külliyyati'l-Ulûm'il-İslamiyye 9/17 (Haziran/2018), 113.

³³ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Münsıf*, nşr. İbrâhim Mustafa-Abdullah Emin (Beyrut: Dâr'ü İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm, 1954), 2-4.; Alabdulla, "الغيب ايم الصوفي", 132.

³⁴ el-Hamelâvî, *Şeze 'l- 'arf fi fenni's-sarf*, 14-15.

Tüm bunlara ek olarak şunu belirtmek gerekir ki lahn olayı sadece nahiv (sentaks) düzeyinde değil aynı zamanda sarf (morfoloji) düzeyinde de görülmüştür. Sarf alanında görülen lahn olayına örnek olarak; Sabiku'l-A'ma, Haşir Sûresi 24. ayet-i kerimesindeki (جُور) kelimesini ism-i fail olmasına rağmen ism-i mef'ul olarak okumuştur. İbn Caban bundan dolayı onu gördüğü zaman kendisine “Allah’a şirk koştüğün harfe ne oldu?” diye sorardı.³⁵

Örnek üzerinden gidilecek olursa –vav- harfinin kesre ile okunması ile anlam farklı, fetha ile okunmasıyla anlam farklıdır. Kesre ile okunması durumunda ism-i fâil; fetha ile okunması durumunda ism-i mensûb anlamı kazanır. Bu anlamlardan her biri akıllarda farklı tasavvurlar oluşmasına neden olur.

Arap Dili açısından kelime yapısı ile ilgilenen sarf ilminden kaynaklanan lahn hataları daha vahim bir durumdur. Yukarıda İbn Cinnî'nin de belirttiği üzere sarf ilmi kelimenin yapısıdır. Değişkenlik göstermez. Dolayısıyla değişkenlik göstermeyen bir şeyde hata yapma olasılığı daha az olmalıdır. Nahiv ilmi ise sarf ilmine göre kelimenin cümle içinde farklı konumlarda gelmesi nedeniyle sürekli hareket halindedir. Bu hareketlilik nahivde hataya sürükleyebilir. Oysa sarf ilminin, değişkenlik göstermeyen kelime yapısı nedeniyle hataya kabil olmaması gerekir. Buna rağmen sarf ilminde yani kelimelerin yapısında hâlâ hataya düşülüyorsa bu lahn nahive bağlı lanhına göre daha ciddidir. Çünkü sarf ilmi, az önce de yukarıda belirtildiği üzere dilin ölçüğü kabul edilmektedir. Sarf ilmine bağlı hatalar, anadil konuşurlarının selikalarında ciddi bozulmalar olduğu anlamına gelmektedir.

Tüm bunlara rağmen günümüzde Arap Dili alanında yapılan çalışmalarda, nahiv ilmi odaklı olduğu ve nahiv ilminin konuşma ve yazı dilini hatadan korumadaki önemi üzerinde durulduğu söylenebilir. Buna karşın sarf ilminin öneminden pek söz edilmediği görülmektedir. Oysa sarf ilmi, dili hem korur hem de dili canlı ve zengin kılan türetme işlevini üstlenir. Yine Arapçalaştırma (ta'rib) işlemi yapılırken sarf ilmine başvurulur.³⁶

Sarf ilmi, kelimeyi tek başına ele alması açısından nahiv ilmine göre daha fazla önem arz eder. Kelime yapısında eylemle fâil, mef'ul, sebep, zamân, mekân, âlet, mastar, mübalağa vb. çeşitli ilişkiler kurar. Bu ilişkilerin kurulması eylemin bu anlamları ifade etmek üzere belirlenmiş yapılara aktarmakla mümkündür. Ancak bu anlamlardan her biri için birden fazla yapı olabilir. Bu durum kelime ile ifade edilmek istenen anlamın

³⁵ Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn* (Beyrut: Dar'ü ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 2/150.; Soner Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/9 (Ocak 1997), 293-294.

³⁶ Alabdulla, "الفهم اللفظي والصرفي في اللغة العربية", 131.

kavranmasında karmaşıklığa neden olur. Bu karmaşıklık düşünce dünyasına olumsuz yansiyarak anlam karmaşasına neden olur. Bundan kaçınmak için bu yapılardan her birinin nasıl ve ne zaman kullanıldığını ne ifade ettiğini bilmek gerekir. Böylece yapıların ifade ettiği anlamlar düşünce dünyasında daha kolay karşılık bulabilecek ve düşünce dünyamızın şekillenmesinde etkin rol oynayabilecektir. Bu çalışmanın ilk bölümünde yapıların anlamları ayrıntılı şekilde ele alınırken ikinci bölümünde bu yapıların Kur'ân-ı Kerim'de kullanımlarından örnekler sunulup Türkçe karşılıkları farklı mealler üzerinden değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSİMLERDE YAPI-ANLAM İLİŞKİSİ

İbn Uşfûr, sarf ilmini tanımlarken yapı ile anlam arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Kök harfleri aynı olan bir kelimeden farklı manalar elde etmek için kelimenin yapısında değişiklikler meydana gelir. Kelime ister isim olsun ister fiil olsun yapılardaki değişimler, anlamlarda değişikliklere neden olmaktadır. Örnek olarak; “vurdu” anlamındaki (ضَرَبَ) fiilini farklı anlamlar ifade etmek üzere (ضَرَبَ - ضَرَبَ - ضَرَبَ) ya da (ضَرَبَ) kelimesinden küçültme ve çokluk anlamları ifade etmek üzere türetilen (ضَرَبَ - ضَرَبَ - ضَرَبَ) kelimelerini verir.³⁷

Yani bir fiilden geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, ism-i fail, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, mübalağalı ism-i fail, ism-i âlet, ism-i zamân ve mekân anlamı ifade etmek için kelime, bu anlamları taşıyan farklı yapılara uyarlanır.

Bu konuyu Temmâm Hassân (1918-2011) da incelemiş ve yapı ile anlam ilişkisini şu şekilde ortaya koymuştur: “Yapı, kelime üretme yöntemidir. Örneğin; Arapçaya yeni bir kelime eklemek istesek, öncelikle Arapçada var olan kelime yapılarına ve bu yapıların ifade ettiği anlamlara bakar daha sonra ifade etmek istediğimiz anlam ile yapıların ifade ettiği anlamı karşılaştırırız ve nihayet ifade etmek istediğimiz anlamı uygun olan yapıya aktarırız.”³⁸

Temmâm Hassân, gördüğümüz üzere yapıların kendi bünyesinde anlamlar içerdiğini ve ifade etmek istediğimiz anlam ile bu yapının içerdiği anlamın uygun olması durumunda kelimenin bu yapıya aktarılıp kullanılabileceğini belirtmektedir. Yani kelime aktarıldığı yapının ifade ettiği anlamı kazanır.

Dilin büyük bir kısmı, bir anlamı ifade etmek için kullanılan kelimelerden meydana gelir. Bundan dolayı anlam çeşitliliği için yapıların farklılaşması yani artırılması, eksiltilmesi, değiştirilmesi kaçınılmaz bir olgudur. Örneğin; (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) dua anlamı, (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) istek anlamı, (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) fiilin gerçekleşmesi sırasındaki zorluğu, (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) fiilde mübalağayı, (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ise işteşlik anlamları ifade etmektedir.³⁹

Yapı-anlam ilişkisi geçmişten günümüze dilcilerin önemle üzerinde durdukları konulardan biridir. Dilbilimcilerin çoğu, yapı ile anlam arasında yakın bir ilişki olduğunu belirtirler. Örneğin; Sîbeveyhi, yakın anlamlı mastarların aynı yapıda geldiğini ifade eder.

³⁷ İbn Uşfûr, *el-Mümti*, 31.

³⁸ Temmâm Hassân, *el-Luğatü'l-‘Arabîyye: ma’nâhâ ve mebnâhâ* (Kazablanka: Darü’s-Sekâfe, 1994), 154.

³⁹ İbrahim Sulaiman, “الاعراب في اللغة العربية”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/8 (Aralık 2015), 94.

Örnek olarak; hareket anlamı taşıyan “zıplamak” (الْفَزَان), “tiksinmek” (الْفَزَان), “kaynamak” (الْفَزَان), “bulantı” (الْفَزَان), “parıltı” (الْفَزَان) kelimelerini verir. Bu kelimelerin mastarlarının aynı yapıda gelmesi, aralarındaki anlam benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Bu konunun düzenli bir kurala bağlanamayacağını söyleyen Sîbeveyhi, hocası el-Halîl b. Ahmed’in (ö. 175/791) de görüşünün bu yönde olduğunu belirtir.⁴⁰

Sanki bu kelimelerle anlatılmak istenen mastarın ötesinde filde meydana gelen hareketlenmedir. Yani örnekteki ‘kaynamak’ kelimesiyle kaynama fiili değil de suyun kaynarken meydana getirdiği fokurdama şeklinde hareketlenmesi anlatılmaktadır. Aynı şekilde (الدَّوْرَان) kelimesiyle anlatılmak istenen de dönme fiilinin kendisi değil dönme sırasında meydana gelen hareketliliklerdir. İbn Cinnî, *el-Hasâ’îs* adlı eserinde el-Halîl b. Ahmed’in bu konudaki anlatısına yer verir. el-Halîl b. Ahmed bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Araplar, çekirgenin sesinde bir uzatma fark etmişler ve bundan dolayı çekirgenin ötüşüne uygun olarak çıkardığı sese (صِر), şahinin ise çıkarttığı seste kesinti hissedip, çıkardığı sese uygun olarak (صِرَصِر) demişlerdir.”⁴¹ el-Halîl b. Ahmed’in görüşüne yer verdikten sonra İbn Cinnî bu konuyla ilgili dilde çok şey yakaladığını belirtir. Örnek olarak dört kök harfinden oluşan kelimelerin mastarlarının tekrarlanma ifade ettiğini belirtir. Örneğin; “sarsıntı” (زَعَزَعَة), “sallantı” (تَلَلَلَة), “gürültü” (قِرْقَرَة), “gurultu” (قِرْقَرَة) anlamlarındaki kelimeleri vermiştir. Yine İbn Cinnî, (فَعَّلَى) yapısının mastar ya da sıfat olarak kullanıldığında hız ifade ettiğini belirtmiştir. Örnek olarak; “hızlı” anlamlarına gelen (بَشْرَكِي) kelimelerini vermiştir. Yine talep, istek bildiren fiillerin genelde (لِشَقَى) yapısında geldiğini belirtmiştir. Örnek olarak; “yağmur istedi” (لِشَقَى), “yemek istedi” (لِشَقَى), “bağış istedi” (لِشَقَى وَب), “gelmesini istedi” (لِشَقَى دَم) kelimelerini verir.⁴²

İbni Cinnî, harflerin anlama bağlı olduğunu, anlam güçlendiğinde harflerin de güçlendiğini, zayıfladığında ise harflerin de zayıfladığını belirtmiştir. Örnek olarak; “kesti” (قَطَعَ ve “kırdı” (قَسَرَ) fiillerinde anlamı güçlendirmek istediklerinde bir harf ekleyerek “parçaladı” (قَطَعَ ve “paramparça etti” (قَسَرَ) demelerini getirmiştir.⁴³

Râgıb el-İsfahânî ise kelime yapısındaki değişikliklerin anlama etki ettiğini belirtmiştir. Örneğin; “dinî bir inkârı” anlatmak için daha çok (فَكَرَ) fiilinin mastarı olan (لِكَرَ) kelimesinin kullanıldığını ancak “nimeti inkâr” için ise daha çok bir başka mastar olan

⁴⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/14.

⁴¹ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâ’îs*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Heyet’ül-Mısriyyetü'l-Âmme, 2006), 2/154.

⁴² İbn Cinnî, *el-Hasâ’îs*, 2/155.

⁴³ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzî ‘l-kırâ’ât ve ‘l-izâh ‘anhâ*, thk. Ali en-Necdi Nâsîf vd. (İstanbul: Sezgin Yayınevi, 1986), 2/210.

(الفور) kelimesinin kullanıldığını belirtir. Aynı zamanda bir başka mastar olan (الفور) kelimesinin ise hem dini inkârda hem de nimetleri inkârda kullanıldığını belirtir.⁴⁴

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400'den sonra) ise mübalağa ifade eden yapıları (فَعَلَ-فَعُول-) saydıktan sonra, anlamları üzerinde durmayan kimselerin bu kalıpların hepsinin mübalağa ifade ettiğini söylediklerini belirtir. Daha sonra bunun doğru olmadığını bu yapıların mübalağa ile birlikte farklı anlamlar da taşıdığını belirtir. Örneğin; (فَعَلَ) yapısı alışkanlık ifade ederken, bazen yapıp bazen yapmadığımız fiilleri anlatırken (فَعُول) yapısı kullanılır. (فَعُول) yapısı ise süreklilik ve fiile güç yetirebilme durumlarında kullanılır. Daha sonra (فَعَلَ) ile (فَعُول) kalıplarının anlam yönünden farklı olduğunu vurgular. Örnek olarak; (شَقَّتْ الشَّمْسُ) dersek güneşin doğuşu anlatılırken (شَقَّتْ الشَّمْسُ) dediğimiz zaman güneşin sadece doğması değil aynı zamanda ışıldamasını da anlatmış oluruz.⁴⁵

İbn Kuteybe (ö. 276/889) de *Edebü'l-Kâtib* adlı eserinde bu konuya değinerek: “yağ ve et yemeyi seven, canı çeken kişiye (شَحِمَ لِحَمٍّ), satıcısına (شَحِمَ لِحَامٍ), eğer çok varsa (شَحِمَ حَمٍّ), insanlara yağ ve et verir yedirirse (شَحِمَ لِحَامٍ), eğer şişman olup vücudunda et ve yağ olursa (شَحِمَ شَحْمٍ)” dendiğini belirtmiştir.”⁴⁶

İbn Fâris (ö. 395/1004) de bu konuya *eş-Şâhibî fî Fıkhî'l-Luğa* adlı eserinde değinmiştir. Arapların kelime yapılarına, mübalağa veya anlamda kötüleşme gibi nedenlerden ötürü harf eklediklerini belirterek: “iki taraf arasındaki aşırı olan uzaklığı anlatmak için aslı “uzak” anlamına gelen (لَطَرَحَ) kelimesine harf ekleyerek (طَرَمَاحَ) kelimesi kullanılır. Artan uzaklığı ifade etmek için kelime yapısında değişikliğe gidilerek harf eklerler. Aynı şekilde “titreyen kimseye” (رَغَنَ) denmesi, “çok dinleme” (بَدَحَ) ve “çok bakma” (نَظَنَ) kelimelerinin kullanıldığını bildirir. Yine (لَبَّارَ-لَبَّارَ) ve (طَوَالَ-طَوَالَ) kelimelerinin yapısında yaşanan farklılıkların da bu tür olduğunu belirtir.”⁴⁷

Aynı şekilde (لَجَدَ) kelimesi, cim harfinin fetha ve damme alması şeklinde farklı şekillerde kullanılır. Kelimenin anlamı fetha okunması durumunda elinden geleni yapmak anlamında iken dammeli okunması durumunda güç anlamına gelir.⁴⁸

Verilen örneklerden Arapların, bir anlamı ifade etmek için kullandıkları yapıyı rastgele seçmediklerini kasıtlı yaptıklarını anlayabiliriz. Dil zevkleri, ifade etmek istedikleri

⁴⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 434.

⁴⁵ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, 2014), 24.

⁴⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Edebü'l-kâtib*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 328.

⁴⁷ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fıkhî'l-luğa*, thk. Ahmed Hasan Besec (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiye, 1997), 62.

⁴⁸ Kiyân Ahmed Hâzim Yahya, *Menhecîyyetü'l-Kirafî ve cûhuduhû fî dîraseti'l- furûki' fî'l-luğa* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 185.

anlamı en uygun şekilde dile getirmeye özen göstermeleri, ifade ettikleri anlamların farklılaşması Arapları murat edilen manaya uygun yapı seçimine teşvik etmiştir.⁴⁹

Yukarıda verilen bilgiler ve örnekler ışığında yapı ile mana arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir. Yapıda meydana gelen değişiklikler kelimenin manasına direkt etki etmektedir. Yapıların kendi bünyesinde ifade ettiği anlamları kavramak, dinî ve edebî metinlerin anlaşılmasında ve sürekli gelişen hayata karşı dili canlı ve güçlü tutma konusunda ve yapıdaki değişikliklerle anlamda ortaya çıkan nükte ve latifelerin yakalanmasında katkı sağlayacaktır.

1.1. Mastar Yapıları

Sözlükte mastar; ortaya çıkış yeri anlamına gelirken; terim olarak bir eylem ifade eden, zaman bildirmeyen, türediği fiilin harflerini lafzî, takdirî ya da düşen harfi işaret eden bir delille yapısında bulunduran kelime türüdür.⁵⁰

Örneğin; (عَم) fiili, mastarı olan (عَم) kelimesi, türetildiği fiillerin harflerini bünyesinde lafzî olarak içermektedir. Yine (قَالَ) mastarı, türediği fiilin harflerini takdirî olarak bünyesinde içerir. Çünkü (قَالَ), mastarının aslı (قَالَ) kelimesidir. Çünkü bu -ya- harfi bazı durumlarda görülür. Mesela (قَالَ قَاتِلِي تَالَا) ya da (ضارب ضارب) denebilir. Bu -ya- harfinin aslı elif olmakla beraber kendisinden önceki harf kesre aldığı için -ya- harfine dönüşmüştür. Ya da mastarda düşen bir harfe işaret eden bir delil bulunabilir. Bu duruma da (عَدَّة) mastarı örnek verilebilir. (وَعَدَ) fiilinin mastarı olan (عَدَّة) kelimesinde -vav- harfi düşmüş ve bu düşen vav harfine işaret etmesi için mastarın sonuna kapalı -ta- harfi konmuştur.⁵¹

Geçmiş zaman çekiminden türetilen mastara ne tam anlamıyla isim ne de fiil denilebilir. Şayet tam anlamıyla fiil olsa ismin alametlerinden olan tenvini almazdı. Eğer isim olsa ikil, çoğul ya da dişil gibi yapılarda gelmesi gerekirdi. Oysa mastar tüm hâllerde aynı gelir.⁵²

Arapçada, bir kelimenin birden fazla mastarı olabilir. Örneğin; (وَجَدَ) fiilinin mastarları, (وَجَدَا, وَجَدَا, وَجَدَا, وَجَدَا) şeklindedir. Aynı kök harflerinden türeyen bu mastarların kullanımları farklıdır. Mesela; bulduğumuz bir malı anlatırken (وَجَدَا), yitiği bulmak (وَجَدَا), birine karşı duyulan kızgınlık anlatılırken (وَجَدَا), üzüntüde kullanılırsa (وَجَدَا) şekillerinde

⁴⁹ Sulaiman, “البحر المحرر في فقه الجاهل والمجاهل”, 95.

⁵⁰ Eymen Emin Abdülgani, *es-Sarfü'l-kâfi*, thk. Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihi (Kâhire: Dârü't-Tevkifiyye, ts.), 145.

⁵¹ Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi' u' d-dürûsi'l- 'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l Asrîyye, 1993), 160.

⁵² Ebu'l Kâsım b. Muhammed b. Said İbn el-Müeddîb, *Dekâiku't-tasrif*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Şam: Dârü'l-Besâir, 2004), 60.

kullanılır. İbn Sîde (ö. 458/1066), bu konuyu, telaffuzu aynı, yapıları farklı olan mastarlar başlığı altında ele almıştır. Bu durumun da aralarında bulunan bir farktan kaynaklandığını bildirir.⁵³

“وَجَبَ” fiilinin de mastarı anlamına göre farklılık göstermektedir. Bu fiil, “satış kesinleşti” (وَجَبَ لِلْيَع) anlamında kullanıldığında mastarı (وَجَبَة), “güneş battı” olarak kullanıldığında (وَجَبَتِ الشَّمْسُ) mastarı (وَجُوب), “kalp ürktü” olarak kullanılırsa (وَجَبَ الْقَلْبُ) mastarı (وَجَبَ) mastarı (وَجَبَ الْحِطُّ) mastarı (وَجَبَة) şeklinde gelir.⁵⁴ Mastar yapıları kelime anlamındaki farklılıktan dolayı değişiklik göstermektedir.

Bir fiilin birden fazla mastarı olması, Arap kabileleri arasındaki lehçe farklılıklarından da kaynaklanabilir. Dolayısıyla bir kabile, bir fiilin mastarı için belli bir kelime kullanırken başka bir kabile ise aynı fiil için farklı bir mastar kullanabilir. Bu duruma örnek olarak Sîbeveyhi, “yazdı” (كَتَبَ) fiilinin mastarını (كَتَبَا) olarak belirttikten sonra bazı Arap kabilelerinin de (كَتَبَا) mastarını kullandıklarını belirtmiştir.⁵⁵

Bu tür farklılıklar kabileler arası lehçe farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bundan hareketle kelimenin yapısında meydana gelen her farklılığının zorunlu olarak anlam değişikliğine yol açmayacağını söylemek mümkündür.

Diğer bir sebep ise kelime yapısında meydana gelen değişikliğin anlamda farklılığa neden olmasıdır. Bu tür farklılıklarda her mastar farklı anlam ifade etmektedir. Örnek olarak; (رَبَعَ) yapısında gelen mastarların meslek ifade etmesi verilebilir. Yani (رَبَعَ) “boyadı” fiilinin mastarı (رَبَعَ) olarak gelirken; (رَبَاعَة) hâlinde gelmesi durumunda artık eylemle beraber “boyacılık gibi” meslek de ifade eder. (رَبَعَ) yapısında gelen mastarlar ses ifade eder. Örnek olarak; (رَبَعَ) eylem sırasındaki sese delalet ederken sadece ağlama eylemine delalet eden mastarı ise (رَبَعَ) olarak gelir. Mastarda çeşitlilik, anlamda farklılık ifade etmiyorsa kabileler arası kullanım farklılığından kaynaklanmaktadır.⁵⁶ Sâmarrâî de mastar yapılarında yaşanan değişikliklerin anlamda meydana gelen farktan kaynaklandığını belirtir. Örnek olarak; (رَبَعَ) mastarının boyutta, (رَبَاعَة) mastarının ise manevî anlamda küçüklük ifade etmek üzere kullanıldığını belirtir.⁵⁷

Kur’ân-ı Kerim’den bu konuyla ilgili örnek olarak şu ayetleri söyleyebiliriz. (ضَرَر) kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de bazı yerlerde dammeli bazı yerlerde ise fethalı gelmiştir. Allah

⁵³ Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Sîde, *el-Muhassas* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008), 14/224.

⁵⁴ Abdullah b. Ca’fer b. Dürüsteveyh, *Tashihu’l-fasîh*, thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1998), 190.

⁵⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/7.

⁵⁶ Hanân Cemîl ‘Atâ Ceber, *Mastar beyne’t-tanzir ve’l-isti’mal*, thk. İsmâîl Amâyire (Amman: Ürdüniyye Üniversitesi, 2003), 49-53.

⁵⁷ Sâmarrâî, *Me’âni’l-ebniye*, 17-18.

şöyle buyurmaktadır: “وَيُؤَيِّبُ بِنَاسٍ يُهَيِّبُ لَهُمْ سُبُلَ نَارِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ سَبِيلٌ وَاللَّهُ يَهْدِي لِمَنْ يُشَاءُ” *Eyyûb ’u da hatırla. Hani o Rabbine, “Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin” diye niyaz etmişti.*”⁵⁸, başka bir yerde ise şöyle buyurmaktadır: “لَا يُلَاقِيكَ وَنَافِلٌ” *“Onu bırakıp, kendilerine bir fayda ve zararı olmayan dostlar mı edindiniz?”*”⁵⁹ Bu iki ayette aynı kelimenin mastarı farklı yapılarda gelmiştir. Bu durumu Zemahşerî (ö. 538/1144), şöyle anlatmaktadır: “(فَعَلَّ) kelimesinin yapısı, (فَعْلٌ) olup genel olarak zarar anlamında ayette geçen yarar anlamının zıt anlamlısı olarak kullanılmıştır. Oysa (فَعْلٌ) kelimesi, hastalık, zayıflık gibi insanın başına gelen durumları ifade etmek için kullanılan (فَعْلٌ) yapısında gelmiştir. Anlamların farklılaşmasından dolayı mastarların geldiği yapılar da değişkenlik göstermiştir.”⁶⁰

Mastar yapılarındaki çeşitliliği anlatan İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), mastar yapılarında görülen değişikliklerin örneklerinin net olmayıp illetlerinin tam anlaşılamayacağını belirtmiştir. Bunun için de dil bilginleri mastarların belli bir ölçüde gelmediğini belirtmişlerdir.⁶¹

Üç tür kıyasa uygun mastar çeşidi vardır. Bunlar; aslî mastar, mimli mastar ve sinaî mastarlardır. Aslî mastar; yalnızca eylemin kendisini ifade eder. Mastar kelimesi mutlak olarak zikredildiğinde akla gelen ilk mastar çeşidi aslî mastar olarak nitelendirilen bu tür mastarlardır.

Mimli mastar; aynı şekilde sadece eylemi ifade eder ancak başında fazla bir mim harfi bulunur. Birinci tür olarak söylediğimiz aslî mastardan anlamca daha güçlü olduğu belirtilmiştir. Bu mastar fiilin gerçekleşme sebebini açıklamak için de kullanılmıştır.⁶²

Şimdi de sırasıyla konumuz açısından önemli olan mastar çeşitlerini detaylı olarak ele almaya çalışacağız.

1.1.1. Aslî Mastar

Sîbeveyhi, “(فَعْلٌ فَعْلٌ) (فَعْلٌ فَعْلٌ) kalıplarında gelen fiillerinin mastarlarının (فَعْلٌ) şeklinde geldiğini, ancak bazen (فَعْلٌ) yapısında da gelebileceğini belirtmektedir. Örnek olarak; (جَحْدِي جَحْدٌ) fiilinin mastarının (جَحْدٌ), (نَدَى نَدًى) fiilinin mastarının (نَدًى) fiilinin mastarının ise (جَحْدٌ) şeklinde gelmesini verir. Bu durumu, Arapların bu fiil

⁵⁸ Enbiyâ Sûresi, 21:83

⁵⁹ Ra'd Sûresi, 13:16

⁶⁰ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986), 3/130.; Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, thk. M. Nûr el-Hasan vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975), 4/334.

⁶¹ İbn Dürüsteveyh, *Tashîhu'l-fasîh*, 188.

⁶² Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi* (Beyrut: Dârü'l-Meârif, ts.), 3/182-186.; Mustafa Kırkız, “*Arap Dilinde Mastar ve Önemi*”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010), 220.

müracaat etmek gerekmektedir. Bununla beraber dilbilimciler, sūlasî fiillerin mastarlarının belli şartlar altında belli yapılarda geldiğini belirtmişlerdir. Bu şartlar ve yapılar şöyledir;

Hastalık ifade eden mastar; (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “öksürük” (سعال), “baş dönmesi” (دوار), “kalp hastalığı” (قَلْب), “dalak büyümesi” (طحال) kelimeleri verilebilir.

Meslek ya da zanaat bildiren mastar; (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “yazarlık” (زراعة), “dokuculuk” (حكي), “çifçilik” (فلاح), “tarımcılık” (فلاح) kelimeleri verilebilir.

Ses ifade eden mastar; (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “bağır” (صراخ), “kişneme” (صهيل), “havlama” (هياح), “kükreme” (فجر), “tını” (طنين) kelimeleri verilebilir.

Ses ifade eden fiillerden bazılarının mastarları iki kalıpta da gelebilir. Örnek olarak; “bağır” (صراخ), “anır” (نقيق) kelimeleri verilebilir.

Hareket ve canlılık ifade eden mastar; (فعل) yapısında gelir. Örneğin; “fokurdama” (غليان), “akıntı” (فيضان), “çoşku” (فجآن), “çarpıntı” (غقان) kelimeleri verilebilir.

Renk ifade eden mastar; (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “mavi” (رقعة), “kırmızı” (حمر), “yeşil” (خضرة) kelimeleri verilebilir.

Kusur ve ayıp ifade eden mastar; (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “topal” (عرج), “kör” (عور), “sağır” (طرش) kelimeleri verilebilir.

Kabul etmeme, kaçınma ifade eden mastar; (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “iğrenmek” (هبار), “ret” (باء), “dikbaşlılık” (جماح), “kaçma” (فزار) kelimeleri verilebilir.

Sūlasî fiill mastarlarının kalan kısmı ise genellikle şu şekilde gelir.

Geçişli olan sūlasî fiillerin mastarları genellikle (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “dövmek” (حرب), “açmak” (فتح), “yemek” (كل) kelimeleri verilebilir.

Geçişsiz olan sūlasî fiilin, ayne’l fi’li kesre ise mastarı (فعل) yapısında gelir. Örnek olarak; “kızmak” (غضب), “mutlu olmak” (فرح), “şaşırmak” (عجب) kelimeleri verilebilir.

Geçişsiz olan sūlasî fiilin, ayne’l fi’li damme ise mastarı (فعل) yapılarında gelir. Örnek olarak; “zor olmak” (صعوبة), “kolay olmak” (سهولة), “tatlı olmak” (عذوبة), “tuzlu olmak” (لحوضة) ve “zayıflamak” (نحلة), “kibar olmak” (ظرفة), “açık konuşmak” (فصاحة) kelimeleri verilebilir.

Geçişsiz olan sūlasî fiilin, ayne’l fi’li fetha ise mastarı (فعل) yapısında gelir. Örneğin; “doğmak” (طوع), “secde etmek” (سجود), “batmak” (غروب) kelimeleri verilebilir.

Özetle sūlasî fiillerin mastarları semâ’aya dayalıdır. Sözlüklere ve Arapların kullanımına müracaat edilmesi gerekir.⁶⁴

⁶⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fikhi’l-luğa*, 171.; Hasan, *en-Nahvü’l-vâfi*, 142-146.; Muhammed Kerem Zerdenc, *Üsûsü’d-Ders’is-Sarfi fî l-‘Arabiyye* (Gazze: Dârü’l-Mikdâd, 2007), 74-76; Kırkız, *Arap Dilinde Mastar ve*

Ancak İbn Dürüsteveyh, mana faktöründen yola çıkarak sülasî fiillerin masterlarının da tespit edilebileceğini ancak masterlar konusunda yapılan çalışmaların yetersiz olması nedeniyle kıyasî olarak nitelendirildiğini belirtmiştir.⁶⁵

Sülasî fiillerin master kalıpları, bazen fiilde mübalağa ifade etmek için farklı yapılarda gelebilir. Bu durumu İbni Sîde, şu şekilde açıklamaktadır: “Nasıl ki fiilde mübalağa ifade etmek istediğimizde (فَعَلَ) yapısındaki bir fiili (فَعِلَ) yapısına uyarlıyorsak aynı şekilde master anlamında da mübalağa anlamı ifade etmek için (فَعَال) yapısını kullanırız. Örnek olarak; “çok israf etmek” (كَثَرَ), “çok oynamak” (كَلَفَ), “çok gezmek” (كَلَجَ) kelimeleri verilebilir. Daha sonra bu kelimelerin (فَعَلَ) yapısında gelen fiillerin masterları olmadığını vurgulayarak (فَعِلَ) yapısında gelen fiillerin masterlarında mübalağa ifade edilmek istendiğinde bu yapının kullanıldığını belirtmiştir.”⁶⁶

(فَعَال) yapısı, master olarak kullanıldığında (فَعِلَ ve فَعِلَ) kelimeleri dışında te harfi fetha alır. Ayrıca (فَعَلَ) fiilinin masterı olarak (فَعَلَّ) denmişse de bu kullanım hatalıdır. “Kara sevdaya tutuldu” (كَلَفَ) ve “çok yürüdü” (كَلَفَ) masterlarında olduğu gibi (فَعَلَّ) masterı da fetha almalıdır.⁶⁷

Basralı dilbilimciler, sülasî fiillerin masterında mübalağa ifade edilmek üzere bu yapının kullanıldığını belirtmişlerdir. Örnek olarak; “çok reddetmek” (كَثَرَ) kelimesi verilebilir.⁶⁸

Allah, Kur’ân-ı Kerim’in dini tüm konuları açıkladığını anlatılırken şöyle buyuruyor: “وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ” “Bu Kitab ı sana her konuda açıklama getiren bir rehber olarak indirdik.”⁶⁹ Zemahşerî, (فَعِلَ) kelimesini anlatırken (فَعِلَ) ifadesini kullanmıştır.⁷⁰ Bu tarz bir kullanım (فَعِلَ) kelimesinin yapısında ifade ettiği vurguyu, mübalağayı ifade etmektedir.

Önemi, 216.; Soner Gündüzöz, “Arapçanın Potansiyeli: Arapçada Kelime Türetim Yollarına İlişkin Bir İnceleme”, Marife Dergisi 4/2(Güz 2004), 185.

⁶⁵ İbn Dürüsteveyh, *Tashîhu'l-fasîh*, 188.; Rifat Akbaş, “Arap Dilinde Mananın Morfolojik Etkisi Üzerine”, Ekev Akademi Dergisi 23/80 (Güz 2019), 420.

⁶⁶ İbn Sîde, *Muhassas*, 14/189, Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/83-84.

⁶⁷ Kasım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî, *Dürretü'l-gavvâs fî evhâmi'l-havâss*, thk. Abdülhafîz Fergalî el-Karnî (Beyrut: Dârü'l Cebel, 1996), 515-516.

⁶⁸ Muhammed et-Tantâvî, *Tasrîfû'l-esmâ'i* (Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 2017), 71.

⁶⁹ Nahl Sûresi, 16:89

⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/628.

Alman oryantalist Bergstrasser de Arap Dilinde bazı yapıların özel anlamlar içerdiğini belirtmiştir. Örneğin; (فَعْل) yapısının ses, (فَعُول) yapısının hareket ve zıt anlamlısı olan sükûn, (فَعْل) yapısının da genellikle hacim ifade ettiğini belirtir.⁷¹

Bu minvalde çağdaş dilbilimci, Emîl Bedî' Ya'kûb da Arap Dili disiplinleri için hazırlamış olduğu ansiklopedisinde, (فَعْل) yapısının kalıntı, dağılmış, ufalanmış parçaları ifade etmekte kullanıldığını belirtir. Yine (فَعْل) yapısının meslek, zanaat ya da meslek gibi devamlılık ve süreklilik ifade eden fiillerin mastarlarında kullanıldığını belirtmiştir. Örnek olarak; “vasilik” (فَقْوَامَة), “hobi” (لَهْوِيَّة), “yeterlilik” (لَهْيَقَة) kelimeleri verilebilir. (فَعْلَة -) (فَعْل) yapılarının (فَعْل) yapısında gelip anlamsal olarak devamlılık, övgü, yergi, şaşırma ifade etmeleri durumunda kullanılabileceğini belirtir. Örnek olarak; “iş arkadaşlığı” (زَمَلَة), “kutsallık” (قُدْسَة), “iyileşme” (قِيَادَة) kelimeleri verilebilir. Ya da “akıcılık” (لَهْوِيَّة), “yumuşaklık” (لَهْوِيَّة), “istikrarsızlık” (لَهْوِيَّة), “düşmanlık” (لَهْوِيَّة) kelimeleri verilebilir.⁷² (فَعْل) yapısının kullanım alanı meslek anlamı ile sınırlı bırakılmamış, meslek gibi fiilde süreklilik anlamı ifade eden fiillerde de kullanılması uygun görülerek yapının kullanım alanı genişletilmiştir. Aynı şekilde (فَعْل هَعْل) yapısının kullanım alanı yine fiilin (فَعْل) yapısında gelmesi ve övgü, yergi, şaşırma ve devamlılık gibi anlamlar taşıma şartına bağlanmıştır. Kelimenin geldiği yapı ile anlam arasında ilişki kurulmuştur.

Teorik bilgilere yer verildikten sonra yapı-anlam ilişkisi örnekler üzerinden değerlendirilecektir.

Sülasî, geçişli ve “suladı” anlamına gelen (سُقِي) fiilinin aslî mastarı (سُقِي) iken kelimeye iş, oluş anlamı yanında zanaat anlamı da katmak istediğimizde mastar yapısında değişiklik yapılarak (سُقِي) denir. Bununla ilgili Kur’ândan şu ayeti örnek olarak getirmek yerinde olacaktır. Allah, şöyle buyurmaktadır: “أَجِزْ فُسْقِيَّةَ لُحَاجٍ وَعَمَارَةَ لَمَنْ جَدَّلَ حَرَامَكَ مَنْ أَمَرَ بِاللَّهِ” “Siz hacılara *su dağıtmayı* ve Mescid-i Haram’ın *bakım ve onarımını*, Allah’a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse (lerin amelleri) gibi mi tuttunuz.”⁷³ İbn Âşûr (1879-1973), bu ayetin tefsirinde su dağıtma ve Kâbe’nin bakımı görevlerini ifade eden kelimelerin tahlilini yapar. (وَلَعَمَارَةَ لِسُقِيَّة) kelimelerinin mastar olduklarını, bir meslek ve zanaat ifade ettiklerini söyler.⁷⁴

⁷¹ Gotthelf Bergsträsser, *et-Tatavvur'ün-nahvî li'l-luğati'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Hamdî el-Bekrî (Kahire: Darü's Semâh, 1929), 66.

⁷² Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsûatü'l-ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 7/103-104.

⁷³ Tevbe Sûresi, 9:19

⁷⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr* (Tunus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984), 10/143.; Yahya, *Menheciyyetü'l-Kırafi*, 191.

“Kırdı” anlamındaki (حَطَمَ) fiilinin mastarı ile sadece iş, oluş ve hareket ifade edilmek istenirse kelimenin aslî mastarı olan (حَطَمًا) kelimesi kullanılırken mastar ile gerçekleşen kırma eylemi sonrası kalan döküntü ifade edilirse kelimenin mastar yapısında ifade edilen anlam doğrultusunda değişikliğe gidilerek (حِطَامٌ) denilir. Zira (فِعَال) yapısı ses, hastalık ve parçalanıp kırılan bir şeyden geri kalan döküntüyü ifade etmek için kullanılır.⁷⁵

“Engelledi” anlamındaki (صَدَّ) fiili, Kur’ân-ı Kerim’de hem geçişli hem geçişsiz olarak kullanılmıştır. Kelime mastarının geçişli ve geçişsiz kullanıldığı durumlarda farklılaştığı görülmektedir. Allah şöyle buyurmuştur: “قُلْ قَاتِلْ فِي سَبِيلِي وَمَنْ يُقَاتِلْ فَإِنَّهُ يَكْفِيهِمْ مِنْهُ” “De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allah yolundan **çevirmek**...”⁷⁶ Allah, bir başka yerde şöyle buyurmuştur: “يَنْصُرُونَ عَصَاكَ دُونَكَ” “...onların senden büsbütün **uzaklaştıklarını** görürsün.”⁷⁷ Bakara sûresinde kelime, “engellemek” anlamında geçişli olarak kullanıldığından mastarı da (صَدَّ) şeklinde (فِعَال) yapısında gelmiştir. Ancak Nisâ sûresinde “yüz çevirmek, uzaklaşmak” anlamlarında geçişsiz olarak kullanıldığından mastarı da (فِعُول) yapısında gelmiştir.⁷⁸

Allah şöyle buyurmaktadır: “وَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ طِينٍ” “Andolsun, biz insanı, **çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık**.”⁷⁹ Ayette insanın yaratıldığı maddenin çamurdan alındığı belirtilmektedir. Bundan dolayı “süzülmüş” (صَلْصَالٌ) kelimesi, tümünden alınan parçayı ifade etmek için kullanılan (فِعَال) yapısında gelmiştir. Nitekim “kesilen tırnak” (قِلَامَةٌ) kelimesi de bu yapıda gelmiş bir başka kelimedir.⁸⁰

Allah şöyle buyurmaktadır: “قَالَ يَا أَقْوَمُ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ” “(Nuh onlara) şöyle dedi: “Ey kavmim! Bende **herhangi bir sapıklık** yok. Aksine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim.”⁸¹ Zemahşerî, ayette özellikle (ضَلَالَةٌ) denip (ضَلَالٌ) denmemesinin sebebini şöyle açıklar: “(ضَلَالَةٌ) kelimesi, Nuh (a.s.)’a yöneltilen sapkınlık iddiasını reddetmekte daha etkilidir. Sanki kendisinde hiç sapkınlık olmadığını belirtmek istemiştir. Tıpkı sana birinin (لَيْسَ بِكَ؟) diye sorması senin de ona hiç hurman olmadığını ifade etmek için cevap olarak (مَلَّ تَمَرَةً) demen gibidir.”⁸²

⁷⁵ Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Dîvânü'l-edeb*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer (Kahire: Müessesetü Dârü's-Şa'bi, 2003), 85.

⁷⁶ Bakara Sûresi, 2:217

⁷⁷ Nisâ Sûresi, 4:61

⁷⁸ Sâmarrâî, *Me'ani'l-ebniye*, 20-21.

⁷⁹ Mü'minûn Sûresi, 23:12

⁸⁰ Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrât (Şam: Dârü'l Kalem, 1406/1985), 8/320.; Yahya, *Menheciyyetü'l-Kirafî*, 191.

⁸¹ A'raf Sûresi, 7:61

⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 367.

Yine Kur’ân-ı Kerim’de bazı mastarlar belirli anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Örneğin; (لَصَوْم) mastarı, sürekli sessiz kalma, konuşmama anlamında kullanırken, (لَصِيَام) mastarı, bilinen farz oruç ibadetini anlatmak üzere kullanılmıştır. Allah, şöyle buyurmaktadır: “لَيَنْ دَرْتُ لِّلْخُحْمِنْ صَوْمَا” *“İnsanlardan birini göreceksen, şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım.”*⁸³ (صَوْم) mastarı ile burada susma, insanlarla konuşmama anlatılmıştır. Ancak Allah, oruç ibadetinin farz oluşunu anlatırken şöyle buyurmuştur: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” *“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.”*⁸⁴ Burada ve (لَصِيَام) mastarın geçtiği diğer ayet-i kerimelerin hepsinde bildiğimiz oruç ibadeti kastedilmiştir.⁸⁵

Kur’ân-ı Kerim’de (رَضِيَ) fiilinin mastarlarından sadece (رِضْوَان) kullanılmış (رِضَا) ya da diğer mastarlar kullanılmamıştır. On üç farklı yerde Allah’ın rızası anlatılırken sadece (رِضْوَان) mastarına yer verilmiştir. Bu durum, (رِضْوَان) mastarının ifade ettiği mübalağa ile açıklanmıştır. Allah’ın rızasının anlatıldığı yerlerin tümünde mübalağa ifade eden bu mastarın kullanılması Allah rızasının en önemli rıza olduğunu belirtmek içindir.⁸⁶

Yine Araplar, birisi bir yerde durunca (قَفَا) derler. Ancak bir hayvanın bir yerde durmasını anlatırken (قَفَا) derler. İnsanın durmasını anlatırken (قَفَا) mastarını kullanırlarken hayvanın durmasını anlatırken (قَفَا) mastarını kullanmışlardır.⁸⁷

Yine Araplar, “karında ya da ağaçta olan bir yükü” anlatmak için (لَحْمَل) kelimesini kullanıp çoğulunu (أَحْمَال) şeklinde belirlemişlerdir. Ancak “sırtta ya da başta olan bir yükü” anlatmak için ise (لَحْمَل) kelimesini kullanmışlardır.⁸⁸ Allah kadının hamileliğini anlatırken şöyle buyurmuştur: “فَلَمَّا تَخَوَّيْهَا حَمْلًا خَفِيًّا” *“(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır).”*⁸⁹ Kadının hamile kalması ayette (أَحْمَال) kelimesiyle ifade edilmiştir. Karında taşınan yük farklı, başta ya da sırtta taşınan yük farklı yapılarda gelmiştir.

⁸³ Meryem Sûresi, 19:26

⁸⁴ Bakara Sûresi, 2:183

⁸⁵ Sâmarrâî, *Me’âni’l-ebniye*, 23-24.

⁸⁶ Halud Mahmud Emin Mahmud el-Hivari, “Teaddüdü’l-ebniyeti’l-masâdir sûretü Muhammed nemûzecen dirâseten belâgiyyeten”, *Mecelletü’l-Ulûmi’ş-Şer’iyye* 7/2 (2014), 514-515.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “vkf”, 4898.

⁸⁸ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İshâk es-Sikkî, *İslâhu’l-mantık*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Dârü’l- Meârif, 1970), 3.

⁸⁹ A’râf Sûresi, 7:189

Yine (بَح) kelimesi, “boğazlamak, kesmek” anlamına gelirken (بَح) kelimesi, “kurban” anlamına gelmektedir. Allah’ü Teâla, Hz. İbrahim’e (a.s) oğlu yerine bir kurbanlık vermesini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَبَحَّاهُ بِبَحِّ عَظِيمٍ” “Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.”⁹⁰ Burada (بَح) kelimesi, kurbanlık anlamında kullanılmıştır.⁹¹ Kelimenin ilk harfi olan zel harfi, kesre ile okunması sonucu fiil anlamından tamamen uzaklaşarak isimleştiği söylenebilir. Çünkü Arapçada kesre ile başlayan fiil bulunmamaktadır.

Allah, Salih (a.s)’a mucize olarak verdiği deveyi anlatırken şöyle buyurmaktadır: “قَالَ” “Salih, şöyle dedi: İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.”⁹² Bu ayet-i kerimede (شَرَبَ) kelimesi sudan içilecek miktarı ifade ettiği için (شَرَبَ) yapısında gelmiştir. Nitekim (شَرَبَ) kelimesi, herhangi bir sıvıyı tüketmek anlamına gelirken, (شَرَبَ) kelimesi ise içilecek miktarı ifade eden daha özel bir kelimedir.⁹³

Allah, verdiği nimetlerde bulunan zekât, sadaka, nafaka gibi hakların sahiplerine verilmesini bildirirken şöyle buyurmaktadır: “وَتُوا حَقَّ يَوْمِ حَصَادِهِ” “Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin”.⁹⁴ (حَصَادَ) kelimesi, ha harfinin hem kesre hem de fetha şeklinde okunmuştur. Kesre ve fetha olarak okunuşları fiilin mastarında birer lehçedir. Sîbeveyhi, yukarıda belirtildiği üzere fiilin bitiş zamanı ifade edilmek istenildiğinde fiilin mastarının (فَعَالِ) yapısında geldiğini belirtmiştir. Yani bu yapı, aslî mastarın ifade ettiği anlamın ötesinde bir anlam ifade eder. Yoksa bu fiilin mastarı (لَحَصَادَ) kelimesidir ve bir fiilin zamanının bitip bitmemesine işaret etmez. Oysa (لَحَصَادَ لَحَصَادَ) kelimeleri fiilin bitiş zamanına işaret ederler.⁹⁵

Allah, iman edip hicret edenler ile iman edip hicret etmeyen müminler arasındaki ilişkiyi açıklarken şöyle buyurmuştur. “مَالَكُمْ مِنْ وَلِيٍّ دَمٍ مِنْ شَيْءٍ” “sizin dostluğunuz yoktur”.⁹⁶ (وَلِيٍّ دَمٍ) kelimesini, kıraat âlimlerinin çoğu vav harfini fetha şeklinde okumuşlar kimi kıraat

⁹⁰ Sâffât Sûresi, 37:107

⁹¹ İbn Sikkît, *Islâhu’l-mantık*, 7.

⁹² Şuarâ Sûresi, 26:155

⁹³ Muhammed b. Abdulhâlik b. Ali b. Üdeyme, *Dirâsatün li üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire: Dârü’l Hadis, 2007), 6/9-10.

⁹⁴ En’am Sûresi, 6:141

⁹⁵ Ebü’t-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Ali el-Kannevcî, *Fethu’l-beyân fî makâsidi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1992), 4/254.

⁹⁶ Enfâl Sûresi, 8:72

âlimleri ise vav harfini kesre şeklinde okumuştur. Kelimenin taşıdığı anlam ise verilen harekeye göre değişiklik göstermektedir. Kelime vav harfi fetha okununca; insanlar arası ilişkiyi, kesre ile okunması durumunda ise yönetim ilişkisini ifade etmektedir. Bu anlam farklılaşmasının sebebi; (فَعْلَة) yapısında gelen mastarların bünyesinde yönetim, başkanlık, egemenlik anlamları taşımasından kaynaklanmaktadır.⁹⁷

Allah, Mekkeli müşriklerin Kâbe yanında eda ettikleri namazı anlatırken şöyle buyurmuştur: “وَمَا كَانَ صَاحِبُكُمْ عَزْدَ الْيَتِّ إِلَّا كَاءٌ وَتَصْنِيَّةٌ” *“Onların, Kâ’be’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpımdan ibarettir.”*⁹⁸ Ayet-i kerimede, “ıslık çalmak” (كَاء) kelimesi, (كَاء) fiilinden türemiş ve (فَعْلَة) yapısında gelmiştir. (فَعْلَة) yapısı ise yukarıda da geçtiği üzere ses ifade eder. Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) bu durumu, kelimenin diğer ses bildiren (لَرْغَاء), (لَرْغَاء) vb. kelimelerle aynı yapıda geldiğini ifade eder. Dolayısıyla (لَرْغَاء) devenin, (لَرْغَاء) ise koyunun çıkardığı ses için kullanılır.⁹⁹ (كَيْ) fiilinin mastarına da bakacak olursak, gözyaşını ve akmasını ifade etmek için (كَيْ) mastarının, (كَاء) mastarının ise ağlarken çıkan sesi ifade etmek için kullanıldığı görülür.¹⁰⁰ Tıpkı bunun gibi ayet-i kerimede (كَاء) kelimesi de ıslık çalarken yapılan fiili değil de çıkan sesi ifade etmektedir. Oysa bu fiilin asli mastarı (كُوا) olup yalnızca iş, oluş ifade etmektedir.

Allah, dünya ve ahiret hayatını anlatırken şöyle buyurmuştur: “وَمَا دُونِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْزٌ” *“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi.”*¹⁰¹ Allah, dünya hayatını anlatırken farklı, ahiret hayatını anlatırken farklı mastarlar kullanmıştır. Dünya hayatını anlatırken kelimenin aslî mastarı olan (لَحْزَة) kelimesini kullanmış ancak ahiret hayatını anlatırken (لَحْزَان) mastarını kullanmış ve bu mastar canlılık ve hareketlilik ifade eden (لَحْزَان) yapıda gelmiştir. Sâmarrâî, bu durumu ahiret yaşantısının, dünya yaşantısına göre daha canlı daha hareketli olmasıyla açıklar. Öyle ki dünya hayatı ahiret yaşamına göre sönük ve durgundur.¹⁰²

⁹⁷ Üdeyme, *Dirâsatün li üslûbi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 1/46.

⁹⁸ Enfâl Sûresi, 8:35

⁹⁹ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîr 'ül-kebir* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 25/164; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 412.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, 337.

¹⁰¹ Ankebût Sûresi, 29:64

¹⁰² Sâmarrâî, *Me'âni 'l-ebniye*, 28.

Allah, kendilerine ayetleri gelmesine karşın ısrarla reddedenlerin içlerinde besledikleri kibri anlatırken şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ الْكَوْبَرِ يُكْفِرُ”¹⁰³ “onların kalplerinde ancak bir **büyüklik taslama** vardır.”¹⁰³ Ayet-i kerime’de geçen (كَبَرَ) kelimesi, kibir ve büyüklük taslama anlamı ifade etmektedir. Ancak aynı kelime farklı yapıda Kur’ân-ı Kerim’de farklı anlamlarda kullanılmıştır. Allah, verdiği örnekte yaşlanan kimseyi anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَصَرِفَهُ الْكِبَرُ”.¹⁰⁴ (لِ الْكِبَرِ) kelimesi, hacimde büyümeyi yani maddi bir büyümeyi ifade ettiği için (فَعَلَ) yapısında gelmiştir.¹⁰⁵

Buraya kadar sülâsî fiillerin master yapılarını, bu yapıların bir fiil için birden fazla olabileceğini ve bu yapıların belli anlamlar ifade ettiklerini belirtip yapı-anlam ilişkisini yakından ortaya koyacak dil ve Kur’ân-ı Kerim’den örnekler sunmaya çalıştık. Şimdi de bir diğer master çeşidi olan mimli mastarı ele almaya çalışacağız.

1.1.2. Mimli Master

Mimli master; başına fazla bir mim harfi alıp sadece eylem bildiren master türüdür. Gerek sülâsî gerekse diğer fiillerden türeyebilir.

Sülâsî fiillerden mimli master, (فَعَلَ) yapısında türetilir. Ancak sülâsî fiil, misalü’l-vavî (aslı harflerden ilk harfi vav olan fiil) olup lame’l fi’l sahih olmakla beraber ilk harf muzari çekimde düşerse, mimli master (فَعَلَ) yapısında gelir. Eğer fiil muzaaf olursa (fiilin son iki harfi aynı olan fiil), mimli master -ayne’l fi’l kesreli veya fethalı- (فَعَلَ) şeklinde elde edilir. Fiil mazi çekiminde ayne’l fi’l illetli ise mimli master (فَعَلَ) olarak gelir.

Gayrî sülâsî fiillerden mimli master, fiilin muzari harfi, dammeli bir mim harfine dönüştürülüp sondan bir önceki harfin harekesinin fethaya dönüştürülmesiyle türetilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰³ Mü’min Sûresi, 40:56

¹⁰⁴ Bakara Sûresi, 2:266

¹⁰⁵ Sâmarrâî, *Me’âni’l-ebniye*, 30.

¹⁰⁶ Abdülgani, *es-Sarfû’l-kafi*, 151-152.

Mimli mastar da aslî mastar gibi iş, oluş ve hareket bildirir ancak başında fazla bir mim harfi bulunur. Örnek olarak; “ölüm” (مَرَعَ), “öldürmek” (قَتَلَ) kelimeleri verilebilir.¹⁰⁷

İbn Sikkît, şimdiki zaman çekiminde (فَعَلَ) yapısında gelen fiilden mastarın (فَعَلَ) yapısında, isimin ise (فَعَلَ) yapısında türetildiğini bildirir. Şimdiki zaman çekiminde (فَعَلَ) şeklinde gelen bir fiilden ise hem mastarın hem de ismin (فَعَلَ) yapısında türetileceğini bildirir. Aynı zamanda isimlerde ayne’l fi’lin kesreli gelebileceğini de aktarır. Şimdiki zaman çekiminde (فَعَلَ) yapısında gelen bir fiilden isim ve mastar türetilirken (فَعَلَ) yapısının kullanıldığını belirtmiştir.¹⁰⁸

Anlam yönünden aslî mastar ile mimli mastarın aynı olduğunu söyleyenler olsa da aralarında anlamsal fark olduğu belirtilmiştir. Aslî mastarın yalnızca iş, oluş hareket bildirirken mimli mastarda iş, oluş ve hareketten öte bir anlam söz konusudur.¹⁰⁹

Nahiv âlimlerinin aslî mastar ile mimli mastar arasında anlam yönünden bir fark görmedikleri belirtilmiştir. Ancak Sâmarrâî, gerek farklı bağlamlarda kullanılmaları gerekse yapılarında görülen değişiklikler nedeniyle iki mastar arasında anlam açısından fark olduğunu dile getirmiştir. Örnek olarak; “dönmek” (دَوَّرَ) ile (دَوَّرَ), “dönmek” (مَرَجَعَ) ile (مَرَجَعَ) kelimelerinin birbirleri yerine kullanılamayacağını belirterek aralarında anlam açısından fark bulunduğunu belirtir. Allah, şöyle buyurmaktadır: “وَأَكْبِرُ مِنْ قُوَّةِ إِلَهِئِلَآءٍ وَبِئْسَ الظَّالِمُ مَن قُتِلَ أَعْتَدَآءٌ وَلَآئِلَ لِّمُحَرَّرٍ...¹¹⁰ Dönüş yalnız banadır.” Ayetteki (مُحَرَّرٍ) kelimesinin yerine (مُحَرَّرٍ) kelimesinin kullanılması hâlinde aynı anlamı ifade etmeyeceğini dile getirmiştir. Daha sonra (مُحَرَّرٍ) kelimesinin mimli mastar olmakla birlikte kelimeye ayrıca somut bir anlam kattığını vurgulamıştır. Aynı şekilde Allah, zulmedenlerin akıbetlerini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَسَيُعَذِّبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ” “Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.”¹¹¹ (مُنْقَلَبٍ) kelimesinin yerine (نَالٍ) kelimesinin kullanılamayacağını aralarında anlam açısından fark olduğunu belirtmiştir. (نَالٍ) kelimesi, sadece eylem bildirirken (مُنْقَلَبٍ) kelimesi, manaya aynı zamanda somut bir anlam katmaktadır. Zeccâc da (ö. 311/923) bu kelimeyi (مُنْقَلَبٍ), “haksızlık yapanların varacakları

¹⁰⁷ Muhammed el-Antakî, *el-Muhît fî esvâtî'l-'Arabîyye ve nahvihâ ve sarfihâ* (Beyrut: Dârü's-Şark'il-Arabî, 2014), 233.

¹⁰⁸ İbn Sikkît, *İşlâhu'l-manâtık*, 121.

¹⁰⁹ Muhammed el-Ömer, *Meânî's-sarfîyye li kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

¹¹⁰ Hac Süresi, 22:48

¹¹¹ Şuarâ Süresi, 26:227

geçen (مَاب) kelimesini; “hem kötülüğü terk etmek hem de iyiliği aramak olarak tarif etmiş ve bunu tam, dört dörtlük bir tövbe olarak nitelendirmiştir.”¹¹⁶

Aslî mastar ile mimli mastar arasındaki anlam farkını daha iyi anlayabilmek için Kur’ân-ı Kerim’de farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığına bakmak faydalı olacaktır.

“Döndü” (آب) fiilinin aslî ve mimli mastarlarının ikisi de Kur’ânda farklı surelerinde farklı bağlamlarda gelmiştir. Bu fiilin, aslî mastarı (الآب) iken mimli mastarı (لَمَّآب) kelimesidir. İkisi de ‘dönmek’ anlamında mastar iken (مَاب) kelimesi, mimli mastar olması hasebiyle anlam yönünden daha kuvvetli ve vurguludur. Kur’ân-ı Kerim’de bu mastarlar farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Allah, kâfirlerin dönüşünün kendine olduğunu bildirirken şöyle buyurmaktadır: “إِنَّا لَنَرِيكَ يَابَّاهُ” *“Şüphesiz onların dönüşü bizedir”*.¹¹⁷ (آب) kelimesi (فِيْعَال) yapısında gelmiş, gurbetteki bir insanın vatanına dönmesi gibi bırakılan yere dönmeyi ifade etmektedir. Burada ölümden sonra dirilişin, aslında insanın ölümle ayrıldığı hayatına bir dönüş olduğuna gönderme vardır. Bu mastar, Allah’a ve Kitabına inanamayan kâfirlerin dönüşlerini ve Peygamberimize sadece tebliğ etmekle yükümlü olduğunu anlatan bağlamda kullanılmıştır. “İnsanın bıraktığı yere dönmesi” şeklindeki anlam, sûredeki ölüm sonrası diriliş, dünya hayatının faniliği şeklindeki ana fikirle uyum içerisindedir. (مَاب) mastarı ise Allah, dünya hayatında insanların hoşuna giden şehvanî duygular, oğullar, yığınla biriktirilmiş altın ve gümüşlerden bahsettikten sonra asıl güzelliğin kendi katında olduğunu bildirirken kullanılmıştır; “وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمَّآبُ” *“Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın katındadır”*.¹¹⁸ Aynı şekilde Allah, kullarını iyiliğe sevk edip kötülükten alıkoymak için iyi bir dönüş yeri vaad ederek şöyle buyurmaktadır: “لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرًا وَعِلْمًا طَوِيلًا ثُمَّ لَنَرْجِيَنَّهُمْ مَّآبُ” *“İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır”*.¹¹⁹ (مَاب) kelimesi, “dönmek” kelimesinin mimli mastarıdır. Burada ahirette elde edilecek karşılık anlamında kullanılmıştır. Mimli mastarda bahsedilen kuvvetli ve vurgulu anlam farklı şekillerde kendini gösterebilir. Âl-i İmrân sûresinde dünya hayatındaki nimetlerle ahiretteki nimetler karşılaştırılmış ve ahiretteki nimetlerin üstünlüğü anlatılmak için mimli mastarın ifade ettiği mübalağalı anlamdan yararlanılmıştır. Ra’d sûresinde ise Allah’ın vaad ettiği

¹¹⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 76.; Furkân Sûresi, 25:71

¹¹⁷ Gâşîye Sûresi, 82:25

¹¹⁸ Âl-i İmrân Sûresi, 3:14

¹¹⁹ Ra’d Sûresi, 13:29

dönüşün asıl kazanç olduğu anlatılmak istenirken mimli mastarın ifade ettiği mübalağalı anlamdan yararlanıldığı görülmektedir.

Aynı zamanda Gâşiye suresinde inanmayanların dönüşünün Allah'a olduğu anlatılırken kesin ve yalın bir dil kullanmış ancak inananların ve güzel işler yapanların dönüşünü anlatırken anlam yönünden daha kuvvetli olan mimli mastarını kullanmıştır.¹²⁰

Aynı şekilde Sâmarrâî, Arapların mimli mastarı diğer mastarlar gibi çok kullanmadıklarını belirtir. Örnek olarak; “sürünerek geldi” (فُلَّ زَحًا) derken aslî mastar kullanıp (فُلَّ مَزَحًا) şeklinde mimli mastar kullanmadıklarını dile getirmiştir. Aynı şekilde mef'ûlün leh içinde genel olarak mimli mastar kullanmadıklarını vurguladıktan sonra bunun sebebinin aslî mastar ile mimli mastar arasındaki anlam farkından kaynaklandığını belirtir.¹²¹

Aslî mastar ile mimli mastar arasında anlam yönünden fark vardır. Bu fark, anlamca iki mastarın birbirinin yerini tutmamasından ve kullanım farklılıklarından anlaşılır. Aslî mastar eylemden başka bir şey ifade etmezken mimli mastar, eylem ile beraber somut bir anlam taşır. Anlam yönünden daha vurgulu, daha etkin ve eylemin gerçekleşmesinde son noktayı ifade eder. Sonuna mübalağa ifade eden kapalı te alabilir.

1.2. İsm-i Merre ve İsm-i Heyet Yapıları

Sîbeveyhi, fiilin tarzını belirtmek için kullanılan (هَذَابُ مَكْتَجِي عَيِّ هُفْعَة) yapısını, (هَذَابُ مَكْتَجِي عَيِّ هُفْعَة) başlığı altında incelemiştir. Örnek olarak; “yiyişi güzel” (حَمْنُ كَطْعَمَة), “onu kötü şekilde öldürdüm” (قَتَلْتُ هَقِيلًا سَوْءًا), “ne kötü ölüm biçimi” (وَسَّيْتُ كَلِيفَة) cümlelerini verir. Örnekler üzerinden başlıkta geçen -fiilin çeşidi- ibaresiyle, öznenin fiili gerçekleştirme esnasındaki biçimi, tarzı kaydettiğini ifade etmiştir.¹²² İbn Yâiş, Zemahşerî'nin bu konuyu açıkladığı başlıkta kullandığı (وَقَوْلِي لَضَرْبٍ مِّنْ هَعْلٍ هَوَّ حَمْنُ كَطْعَمَةٍ وَلِلْهَيْبَةِ وَلِلْجَسَدِ وَلِلْعَدَةِ) “fiilin türü” şeklindeki ibaresini şu şekilde açıklamıştır: “Aslî mastar, fiilin mutlak anlamını ifade eder. Yani (قَتَلَ), ifadesi her türlü öldürme eylemini kapsamaktadır. Fiilin tarzını

¹²⁰ Nasr Saîd Abdülmaksûd Hasan Ali, “Tenevvü'ü masâdiri 'l-fi'l-il-vahidi fi'l-kirââtî 'l-Kur'âniyye ve eserühü fi'l-ma'nâ”, Mecelletü Külliyyeti'd-Da'veti'l-İslâmiyye 10 (2018), 172-178.; Ali, “Eserü'l-ebniyeti ve 'l-i'râbi”, 113-114.

¹²¹ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 32-33.

¹²² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/ 44.

bildiren “فعلية” yapısı ise daha özel anlamlı olup fiilin gerçekleşmesi sırasındaki durum ve biçimini ifade etmek için kullanılır. “Binmek” (رَكِبَ), “yemek” (طَعِمَ), “oturmak” (جَلَسَ) aslı mastarları genel anlamda fiilin gerçekleşmesini anlatırken bu fiillerin, özne tarafından belli şekillerde gerçekleştirilmesini anlatmak üzere (فعلية) yapısı kullanılarak “yiyiş” (لَطْعَمَة), “biniş” (لِرَكْبَة), “oturuş” (لِجْلِسَة) denir. Öznenin belli şekil ve tarzda gerçekleştirdiği fiilleri anlatmak üzere kullanılır. Gayrî sulasî fiillerden ise aslî mastarının sıfat almasıyla elde edildiği belirtilmiştir.¹²³

Allah, Musa (a.s)’a yılanı döndüren asasını tekrardan eski hâline getireceğini bildirirken şöyle buyurmaktadır: “قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ فَنُفِثَ فِيهَا سَيْفُهَا الْأُولَى...” *Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz.*”¹²⁴ Ayet-i kerimede geçen (لَسِيْرَة) kelimesi, insanın ister doğuştan gelen ister sonradan gelişmiş hâl ve durumunu ifade için kullanılır. Aslında bu kelime (لَسِيْر) maddesinin (فعلية) vezninde gelmiş hâlidir. (لَسِيْرَة) kelimesi zamanla durum, hâl, yöntem anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Burada ise yılanın tekrar eski durumuna yani sopa hâline dönüşeceği anlatılmaktadır.¹²⁵

Allah, insanları yaratışından bahsederken şöyle buyurmaktadır: “صَبَّغَ اللَّهُ وَمَنْ آمَنَ مَنْ” *“Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’inkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz) deyin.”*¹²⁶ Ayet-i kerimede geçen (صَبَّغَ) kelimesi, “boyadı” (صَبَّغَ) sulasî fiilinden türetilmiş ve fiilin tarzını bildiren (فعلية) yapısındadır.¹²⁷ Burada Allah’ın, insanları yaratışı ifade edilmektedir. Nasıl ki boya, boyanan eşyanın süsü ise tıpkı bunun gibi Allah’ın insanları yaratış tarzı da insanın süsüdür.¹²⁸

Fiilin tarzını ifade eden (فعلية) yapısını bitirdikten sonra fiilin kaç kere gerçekleştiğini bildiren (فعلية) yapısına göz atalım.

Sıbevehi, (فعلية) yapısının fiilin kaç kere gerçekleştiğini ifade etmek üzere kullanıldığını belirtir.¹²⁹

¹²³ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî, *Şerhu'l-Mufasssal* (Kahire: Tıbbâti'l-Müniriyye, 2007), 6/57.; Galâyînî, *Câmi'u'd Dürûsî'l- 'Arabiyye*, 160.

¹²⁴ Tâhâ Sûresi, 20: 21

¹²⁵ Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vil.*, thk. Yûsuf Ali Bedevî-Muhyiddîn Dîb (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/361.

¹²⁶ Bakara Sûresi, 2:138

¹²⁷ Mahmûd Abdurrahîm b. Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân ve sarfih ve beyânih ma'a fevâ'id nahviyye hâmm* (Şam: Dârü'r-Reşîd, 1995), 280.

¹²⁸ Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâr'ü lhyâ'it-Türâsî'l-'Arabi, 1997), 1/109.

¹²⁹ Sıbevehi, *el-Kitab*, 4/45.

Allah, namuslu kadınlara iftira atıp dört şahit getirmeyenlere verilmesi gereken seksen kırbaç cezası anlatılırken şöyle buyurmaktadır: “فَأَلْحِدُوا تُرْمَةً مِّنْ جِدَّةٍ” “...seksen değnek vurun.”¹³⁰ “Sopa, kırbaç ile vurmak” (جَدَّةٌ) fiilinin aslî mastarı (جَدَا) olmakla birlikte ilgili ayet-i kerimede fiilin kaç kere gerçekleştiğini bildiren (فِعْلَةٌ) yapısı kullanılmıştır. Bu kelime kırbaç vb. şeylerle bir defa vuruşu anlatır.¹³¹

İbn Akîl (ö. 769/1367) ise bu konuyu anlatırken (فِعْلَةٌ) babında gelen bir mastarın, fiilin kaç kere gerçekleştiğini anlatırken kullanıldığını, (فِعْلَةٌ) babında gelen mastarın ise fiilin gerçekleşirken bulunduğu durumu açıklamak için kullanıldığını belirtir. Mastar merreye örnek olarak (ضَرْبٌ صَرَبَةً) (Onu **bir defa** dövdüm) anlamındaki cümleyi zikreder. Kelimenin aslî mastarının bu yapıda gelmesi durumunda ise fiilin kaç kere gerçekleştiğini bildirmek için bir delil ya da bir sığata ihtiyaç duyulduğundan bahseder. Örnek olarak; “merhamet etmek” kelimesinin aslî mastarı (رَحَمَةٌ) şeklinde geldiğinden fiilin kaç defa gerçekleştiğini bildirmek üzere aslî mastara sıfat olarak sayı eklenir. Gayrî sulasî fiillerden ism-i merre elde edilmek istenirse, fiilin aslî mastarının üzerine ‘dişilik te si eklenir. Örnek olarak; “ağırlamak” (كِرَامًا) aslî mastarına te eklenerek “bir kere ağırlamak” anlamında (كِرَامَةً) denmesi verilebilir.¹³²

İsm-i merre, azlık ya da çokluk ifade etmeden fiilin kaç defa vuku bulduğunu ifade etmektedir. Bir fiilden ism-i merre türetilbilmesi için fiilin tam olması, sahibinde süreklilik ifade etmemesi ve ef ‘al kûlûbtan olmama şartı aranmaktadır.¹³³

Allah, Sûr’a ilk defa üflenildiğinde neler olacağını anlatırken şöyle buyurmaktadır: “فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَهَبْ وَاصْبِرْ” “Sûr’a **bir defa üfürölünce**”.¹³⁴ Bu ayet-i kerimeyi İbn Âşûr şöyle açıklar: “(فَهَبْ) sulasî fiilinin mastarı olmakla birlikte sonuna mastar merre ifade eden ‘te’ harfi almıştır. Daha sonra bu fiilin, bir defa gerçekleştiğini bildirmek üzere sıfat olarak ‘bir’ sayısı gelmiştir. Fiilin bir defa gerçekleştiğini bildiren yapı kullanıldıktan sonra ism-i merreye bir sayısı sıfat olarak eklenerek Allah’nın kudreti ve kâinata bulunan her şeye nasıl hükmettiği ön plana çıkarılmıştır.”¹³⁵ Yani ayette -sadece bir üfleme- gibi bir anlam ifade etmek için mastar merre kalıbında gelen kelime kendisine bir sayısını sıfat olarak almaktadır.

¹³⁰ Nur Sûresi, 24:4

¹³¹ Hüseyin b. Yusuf el-Mustafvî, *et-Tahkik fi kelimati’l Kur’an-ı Kerim* (Tahrân: Merkez’ü Neşr’il Âllame el-Mustafvî, 1973), 2/116.

¹³² Abdullâh b. Abdillâh b. Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Dârü’t Tûrâs, 1980), 132-133.

¹³³ et-Tantavî, *Tasrîfü’l-esmâ’i*, 79.

¹³⁴ Hâkka Sûresi, 69:13

¹³⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 29/124-125.

1.3. İsm-i Zamân ve İsm-i Mekân Yapıları

İsmi zamân ve ismi mekân; başına bir mim harfi alır ve fiilin zaman ve mekânına işaret eder.

Eylemin gerçekleştiği zamanı ve yeri bildirmek için sūlasî fiillerde (فَعَلَ-فَعِلَ) şeklinde iki yapı vardır. Salim veya illetli bir fiilin muzarisinde ayne'l-fi'l, fetha ya da damme olması durumunda (فَعَلَ), kesre olması durumunda ise (فَعِلَ) yapısı kullanılır. Nakıs fiillerde, ismi zaman ve ism-i mekân kalıbı olarak kesinlikle (فَعَلَ) yapısı kullanılır.

Sūlasî fiiller dışında ise, ism-i mef'ûl yapısında gelirler.

Ancak yukarıdaki kurala uymayan birtakım (şaz) kullanımlar vardır. Örnek olarak; “güneşin doğduğu yer” (لَمَشْرِقٍ), “güneşin battığı yer” (لَمَغْرِبٍ), “kesimhane” (لَمَجْزِرٍ), “toplanılan yer” (لَمِخْرٍ), “ekilen yer” (لَمِثْبَةٍ) kelimeleri verilebilir. Yine ayne'l-fi'li dammeli olan bazı kelimeler vardır. Örnek olarak; “mezarlık” (لَمَقْبَرَةٍ), “çeşme” (لَمَشْرِبَةٍ), “yağ koyulan kap” (لَمَدْمَنٍ) kelimeleri verilebilir. Sîbeveyhi, bu ifadelerin belirli yerleri ya da belirli kapları ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir. Sūlasî dışındaki fiillerden ism-i zamân ve ism-i mekân elde etmek için kelime ismi mef'ûl yapısına uyarlanır.¹³⁶

Ayne'l-fi'li kesreli gelen ism-i mekânlar hakkında, (فَعَلَ-فَعِلَ) babında gelen fiillerden türetildiği müzari çekiminde olduğu gibi ism-i mekânında da ayne'l-fi'lin kesreli geldiği söylenmiştir. Yani (فَعَلَ-فَعِلَ) babında gelen bir fiilden ism-i mekân türetilmek istenirse (فَعِلَ) yapısına aktarılır.¹³⁷

Sîbeveyhi, (فَعَلَ-فَعِلَ) babından gelen bir fiilden ism-i mekân elde etmek için (فَعَلَ) yapısının kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Örnek olarak; “hapsedildiğimiz yer” (لَمَحْصَنٍ), “dövüldüğümüz yer” (لَمَضْرِبٍ), “oturduğumuz yer” (لَمَجْلِسٍ) kelimeleri verilebilir. Ancak mimli mastar elde etmek için (فَعَلَ) yapısı kullanılmaktadır. Örnek olarak; Allah'ü Teâla, kıyamet gününde insanın bir kaçış arayacağını bildirirken şöyle buyurmaktadır: “يَقُولُ الْإِنْسَانُ: “o gün insan (kaçış nereye?) diyecektir”.¹³⁸ Ayetle, mimli mastar ifade edildiği için kelime (فَعَلَ) yapısında kullanılmıştır. Bu fiilden ism-i mekân (لَمَفْرٍ) şeklinde (فَعَلَ) yapısında türetilmektedir. Bir başka surede Allah, yeryüzünü insan yaşamına nasıl uygun hâle getirdiğini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَجَعَلْنَا الْآرَافَ مَعْلُومًا” “Gündüzü de geçimi

¹³⁶ Hadîce Abdürrâzık el-Hadîsî, *Ebniyetü's-sarf fî kitâbi Sîbeveyhi* (Beyrut: Mektebetü Nehdati, 1965), 278-279.

¹³⁷ Mustafa Ali el-Cûzû, “Dilin Doğal Yapısı Sarf Kurallarının Önünde Gelir”, çev. Yusuf Doğan, C.ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2 (2010), 572.

¹³⁸ Kıyâmet Sûresi, 75:10

temin zamanı kıldık.”¹³⁹ Ayet-i kerimedeki (مَعْلَا) kelimesi de yine mastar anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte (فَعَل) yapısı, (فَعْلَ فَعْل) babında gelen fiillerden türetilmesi hâlinde eylemin zamanını da ifade edebilir. Örneğin; ‘deve çiftleşme zamanına geldi’ (نُتَتْ) (النَّاقَةُ عَلَى حَرْبٍ) cümlesinde bu yapı eylemin zamanını ifade etmektedir. (فَعَل) yapısı, bazen mastar anlamı da ifade edebilir. Örneğin; dönüşün Allah’ya olduğu anlatılırken Alla-ü Teâla şöyle buyurmaktadır: “ثُمَّ إِلَىٰ وَلَكُمْ مَرْجِعُكُمْ.”¹⁴⁰ Ayet-i kerimedeki (مَرْجِعُكُمْ) kelimesi mastar anlamında kullanılmıştır. Eğer fiil müzari çekiminde (فَعْل) yapısında gelirse ism-i mekân da mimli mastar da fethalı bir şekilde (فَعْل) yapısında gelir. Örneğin; (ثَرَبَ وَثَرَب) fiilinden, ism-i mekân ve mimli mastar türetirsek (ثَرَب) şeklinde olur. Müzari çekimde ayne’l-fi’li kesreli olan fiilden mimli mastar (فَعْل) yapısında türetiliyorsa, müzari çekimde ayne’l-fi’li fetha olan fiilden mimli mastarın (فَعْل) yapısında gelmesi daha uygundur. Müzari çekimde ayne’l-fi’li dammeli ise ism-i mekân, zaman ve mimli mastar (فَعْل) yapısında gelir. Dammeli fiilden ism-i mekân, zaman ve mimli mastar türetmek için fethaya geçişin sebebinin dilde (فَعْل) diye bir kullanım olmamasına bağlar. Daha sonra kalan iki harekeden en hafif olanının yani fethanın tercih edildiğini belirtir. Örnek olarak; “öldürmek” (قَتَلَ وَقَتَلَ-قَتَلًا) kelimesini verir.¹⁴¹

“İbadet edilen yere” içerisinde secde edilmese bile (مَجْد) denmiştir. “Kalınan yer” (لَفْرِق) “kavşak” (لَمَطِط) “çıkış yeri” (لَمَفِط) “tesis” (لَمَفِط), “ibadet edilen yer” (لَمَفِط), “ibadet edilen yer” (لَمَفِط) kelimeler, kesreli ve fethalı gelmiştir. İsm-i mekân, fethalı olduğu durumlarda fiilin gerçekleştiği mekânların belli olduğu belirtilmiştir. Fiilin gerçekleştiği mekânların belli olmadığı durumlarda ism-i mekânın kesreli geldiği belirtilmiştir. Örnek olarak; “Zeyd’in secde ettiği yere secde et de bereketi sana da geçsin” (لَسْجُدْ مِنْ جَدَّ يَهْتَدِ فِي كِبَرِ لَفْه) cümlesini vermektedir. Sîbeveyhi de bu konuda, ism-i mekânda fetha kullanmanın gerektiğini kesin bir dille ifade etmiştir.¹⁴²

Kur’ân-ı Kerim’den örnekler çerçevesinde konuyu ele alacak olursak, Allah, Zülkarneyn’nin batıya ve doğuya yönelişini anlatırken şöyle buyurmuştur: “يَعْنَىٰ اِذْ لَبَّىٰ غَرْبًا”¹⁴³ Burada (مَطْعُ الشَّمْسِ) ve (مَغْرِبُ الشَّمْسِ) ifadeleriyle güneşin battığı ve doğduğu yerler anlatılmak istenmiştir.¹⁴⁴

¹³⁹ Nebe Sûresi, 78:11

¹⁴⁰ Zümer Sûresi, 39:7

¹⁴¹ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/87-90.

¹⁴² el-Hamelâvî, *Şeze ‘l-‘Arf*, 133-134.; Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 90.

¹⁴³ Kehf Sûresi, 18:86-89

¹⁴⁴ *el-Müyyesser fi ġaribi ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm*, Merkezü’d-Dirâsâtü’l-Kur’âniyye (Medine: Mecmû‘u’l- Melikü’l-Fehd, 2012), 303.

Şimdi de birbirine karıştırılması muhtemel aynı kökten türeyen ancak farklı anlamlar içeren yapıları ele alalım.

Allah, Kadir Gecesi anlatırken şöyle buyurmaktadır: “نَسَلَامٌ فِي مَطْعِ لَيْلٍ” *“O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”*¹⁴⁵ Zeccâc, bu ayeti açıklarken (مَطْع) kelimesinin hem fethalı hem de kesreli hâliyle okunduğunu belirtir ve aralarındaki farkın; fetha okunması hâlinde mastar anlamı taşıdığını, kesre okunduğunda ise güneş doğuşunun vaktini ve yerini ifade ettiğini belirtir.¹⁴⁶

Allah, gaybı sadece kendisinin bildiğini ifade ederken şöyle buyurmuştur: “وَعِنْدَهُ مَكْنَحٌ” *“Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir.”*¹⁴⁷ Buradaki (مَكْنَح) kelimesi, (مَكْنَحٌ أَوْ مَكْنَح) kelimelerinden birinin çoğuludur. Zira mim harfi fetha ile okunursa ism-i mekân anlamı taşır ve hazine anlamına gelir. Ancak mim harfi esre ile okunursa ism-i alet olup anahtar anlamına gelir. Her ne kadar ilk bakışta ism-i âlet gibi görünse de İbn Abbas, Dahhâk ve Mükâtil ve birçok âlim bu kelimeyi hazine olarak açıklamışlardır.¹⁴⁸

Araplar, somut isimlerden de ism-i mekân türetmişlerdir. Bunun için yine (مَكْنَحٌ أَوْ مَكْنَح) yapılarını kullanmışlardır. Buna örnek olarak; “ağaçlı yer” (لَشَجَرٍ), “çok aslanlı yer” (لَمَلَسَدَةٍ), hatta Arapçaya yeni giren “kahvehane” (لَقَهْوٍ) kelimeleri verilebilir. Bakıldığında bu kelimelerin (لَشَجَرَةُ الْهَوَّةِ) gibi isim olan kelimelerden türetildiği görülmektedir.¹⁴⁹

İsmi mekân, somut isimlerin bir yerde çok olduğunu göstermek için (مَكْنَحٌ) kalıbında gelebilir. Örnek olarak; “aslanlı yer” (مَلَسَدَةٍ), “yırtıcı hayvanların bol yeri” (مَلَسَدَةٍ), “bol kurtlu yer” (مَلَسَدَةٍ), “bol acurlu yer” (مَلَسَدَةٍ) kelimeleri verilebilir.¹⁵⁰

İbn Yâiş, (مَكْنَحٌ) yapısının, fiilin gerçekleştiği yeri anlatmak için kullanılmadığını, artık o yerin bir sıfatını belirttiğini bildirir. Arapçada (الارض) kelimesi müennestir. Bunun

¹⁴⁵ Kadr Sûresi, 97:5

¹⁴⁶ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 348.

¹⁴⁷ En'âm Sûresi, 6:59

¹⁴⁸ Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basîf*, thk. Kurul (Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 2009), 8/188.

¹⁴⁹ Cûzû, “*Dilin Doğal Yapısı Sarf Kurallarının Önünde Gelir*”, 572.; Ömer, *Meâni's-Sarfîyye*, 33.

¹⁵⁰ Yâsin el-Hâfiz, *İthâfû't-tarfî ilmi's-sarf* (Şam: Dârü'l-Asma'i, 1996), 127.; el-Hamelâvî, *Şeze'l-'arf* 133.

için sıfatı da sonuna dişilik alameti olan kapalı -ta- harfi (ta merbûta) almıştır. Araplar, bu yapıyı sadece sülâsî isimlerde kullanmışlardır.¹⁵¹

(فَعْلَة) yapısı ile cins bir ismin bir yerde çok bulunması anlatılırken aynı zamanda bir fiilin çok gerçekleşmesi de anlatılabilir. Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: (الولد) “Çocuk, çok korkmanın, aşırı cimriliğin ve üzüntünün nedenidir.”¹⁵²

(فَعْلَة) yapısı, üç anlam ifade etmektedir. Fiilin gerçekleşme nedenini, bir yerde çok bulunan cins bir ismi ya da mimli mastar anlamını ifade edebilir. Bu yapının örneklerini Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) hadislerinde görmekteyiz. Örneğin; “akşam yemeği yememek yaşlılık getirir” (بَرَكَتُكَ لَيْلَاءُ مَهْرَمَةٌ) hadisi şerifinde, Peygamber Efendimiz bu yapıyı kullanarak akşam yemeği yememenin yaşlılık sebebi olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

Verilen bilgilere dayanarak (فَعْلَة) yapısının, bir şeyin bir yerde bol olduğunu anlatmak, bir eylemin gerçekleşme sebebini ifade etmek ya da mimli mastar olacak şekilde üç temel anlamı olduğunu söyleyebiliriz.

1.4. İsm-i Âlet Yapıları

Sîbeveyhi, ism-i alet konusunu ‘eylemi gerçekleştirdiğin alet’ (هَذَا اب ما عَلَجَ ثَبَه) başlığı altında ele almıştır. Âlet isimlerinin yapıları, sonunda te harfi alsa da almasa da başlarındaki mim harfi esre olur. Örnek olarak; (قَصَص) kelimesinin başındaki mim harfi kesreli okunursa makas yani ismi âlet olurken fethalı okunması durumunda ism-i mekân ya da mastar anlamı taşır.¹⁵⁴ Görüldüğü üzere aynı kök harflerinden türetilmiş kelime, farklı yapılarda farklı anlamlar ifade etmektedir. Mim harfi kesreli olması hâlinde muhatabın aklında kesme işini yapan âlet yani makas canlanırken, aynı harfin fethalı olması durumunda muhatabın zihninde bağlama göre ya eylemin gerçekleştiği yer ya da zaman canlanacaktır.

Sîbeveyhi, bu konuda örnekler verip ism-i âlet ile mimli mastar ve ism-i mekân yapılarının karıştırılabileceğini örnek üzerinden anlatmıştır. Aslında vermiş olduğu bu

¹⁵¹ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed, *Şerhu'l-Mufasssal*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2001), 4/149.

¹⁵² Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 39.

¹⁵³ el-'Alemî, “La 'ittizane 'illa bi'l-evzân”, 127-130.

¹⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/94.

örnekler üzerinden yapıların anlam açısından ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılabilir.

İsm-i âlet, eylemin gerçekleştiği âleti ifade etmek üzere sülâsî fiilden türetilmiştir. (فَعَّال-فَعَّل-فَعَّلَة) şeklinde üç tane yapısı vardır. Örnek olarak; “anahtar” (فَتَّاح), “testere” (مُشَار), “süt kabı” (مُخَبِّب), “törpü” (مُزِد), “neşter” (مُزِط), “süpürge” (مُزَيِّد), “süzgeç” (مُزَيِّدَة), “kapı tokmağı” (قِرْعَة) kelimeleri verilebilir.¹⁵⁵

İsm-i alet, çekimli ve geçişli sülâsî fiillerden türetilir. Yedi tane kıyasî yapısı vardır. Bunlar; (فَعَّل-فَعَّلَة-فَعَّلَ الْفَاعِلَ الْفَاعِلَ) yapılarıdır. Örnek olarak; “maşa” (مُغَبِّب), “asansör” (مُصْعِد), “kaşık” (مُغَبِّبَة), “havlu” (مُغَبِّبَة), “çivi” (مُصَامَر), “teRadî” (مُزَان), “çamaşır makinesi” (مُغَدِّلَة), “tank” (مُبَلِّبَة), “kemer” (مُحْزَم), “yular” (مُجَام), “vinç” (مُفْلَع), “tanker” (مُزَلِّبَة), “satır” (مُصَاوِر), “çan” (مُتَوَس) kelimeleri verilebilir.

Gayrî sülâsî fiillerden ise (فَعَّلَال) yapısında türetilir. Örnek olarak; “elek” (مُغَبِّبَال), “sürgü” (مُتَوَس), “terazi” (مُتَوَسِّط), “pantolon” (مُتَوَسِّط) kelimeleri verilebilir.

Aynı zamanda sülâsî geçişsiz fiillerden de türetilir. Örnek olarak; “fener” (مُصْبِّاح), “musluk” (مُزَرَّاب) kelimeleri verilebilir.¹⁵⁶ Kıyasa şaz olarak kullanılan ismi âlet isimleri de vardır. Bunlardan “elek” (مُغَبِّب), “boya ya da merhem konulan kap” (مُدَن), “sürmede kullanılan âlet” (مُغَبِّبَة), “enfiye kutusu” (مُصْعِط) kelimeleri örnek verilebilir. Bir de bir fiilden türememiş âlet isimleri vardır. Örnek olarak; “balta” (مُفَّاس), “keser” (مُفِّدوم), “mızrak” (مُزَم), “olta” (مُزَنَة) kelimeleri verilebilir.¹⁵⁷

Sâmarrâî, ism-i âlet yapılarının anlamına göre farklılık gösterebileceğini belirtir. Örneğin; (مُكَنَّان و سُلَيْبَان) kelimeleri aynı fiilden türemiş ve ismi âlet olarak kullanılmaktadırlar. Ancak birisi (مُكَنَّان) “bıçak” diğeri ise (مُكَنَّان) “gemi dümeni” anlamlarına gelmektedir. Yine (مُكَنَّان-مُكَنَّان) kelimeleri de ism-i âlet olmakla beraber anlamları farklılık gösterir. (مُكَنَّان) “gaga ya da kazma”, (مُكَنَّان) “çapa”, (مُكَنَّان) “üflemeli bir çalgı, borazan” anlamlarında

¹⁵⁵ el-Hamelâvî, *Şeze 'l-'arf*, 72.

¹⁵⁶ Fahreddin Kabâve, *Tasrîfû 'l-esmâ' ve 'l-ef'âl* (Beyrut: Dârü'l-Meârif, 1988), 173.

¹⁵⁷ Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'cemü 'l-evzânî's-sarfîyye* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1993), 13.

kullanılmaktadır. Allah, kıyameti haber veren sûr'a üflenışı anlatırken şöyle buyurmuştur: “فَإِذَا نُفِخَ فِي السُّورِ”¹⁵⁸ “Sûr’a üfürüldüğü zaman.”

İsm-i âlet yapıları, eylemi gerçekleştiren âleti ifade etmekle beraber farklı anlamlar da ifade edebilirler. Âlet isimlerinde kullanılan ve içinde şeddeli harf olan (فَعْلَ الْفَعْلِ) yapılar ayrıca mübalağa bildirmektedir. Örnek olarak; “Mancınık” (فِي دَافٍ), “torpil gemisi” (حَرْقَةٍ), “kanca” (كَلَاب), “çengel” (خَطَاف) kelimeleri, mübalağa ifade edip ism-i âlet anlamı taşımaktadır.

Aynı zamanda (فَعْلَ الْفَعْلِ) yapısı, içirme ve kapsama anlamı ifade etmektedir. Örnek olarak; “kemer” (حَرَام), “başörtüsü” (خَمَام), “sarık” (عَمَامَة), “ok kılıfı” (لِيْنَة) kelimeleri verilebilir. Şayet kemer beli, başörtü saç, sarık kafayı, ok kılıfı ise içerisine koyulan okları içerir. Yol anlamına gelen (صِرَاط) kelimesinin bu yapıda gelmesi de manidardır. Çünkü yapının bünyesinde taşıdığı anlam gereği bu yol, üzerinde yürüyen kimseyi yutulan şeyi, içine sarıp kuşatan boğaz gibi kuşatır, içine alır. Bu yapıda gelen kelimeler içirme ve kuşatma anlamı taşır. Örnek olarak; “yorgan” (لِحَاف), “elbise” (رِدَاء), “yatak” (فِرَاش), “örtü” (غِطَاء) kelimeleri verilebilir. Ancak (فَعْلَ الْفَعْلِ) yapıları, başka anlam ifade etmeksizin, eylemin gerçekleştiği âleti bildirmek için kullanılır.¹⁵⁹

Allah, anahtarları bizde olan evlerde yemek yiyebileceğimizi bildirirken şöyle buyurmaktadır: “أَوْ مَا لَكُمْ مِنْ مَفَاتِحَ”¹⁶⁰ Bu (مَفَاتِحَ) kelime anahtarlar anlamına gelmekte ve tekili de (مِفْتَاح) yani ism-i âlet yapısında gelmiştir.¹⁶¹

Allah, kendisinin yerin ve göğün nuru olduğunu bildirirken şöyle buyurmaktadır: “اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ نَبْهٌ نُورٌ مِثْلُ نُورِ كَنْدِيلٍ وَفِيهَا صَبَاحٌ”¹⁶² Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde.” Ayet-i kerimedeki (مِثْلُ نُورِ) ve (صَبَاحٌ) kelimeleri ism-i âlet olarak kullanılmıştır. (مِثْلُ نُورِ) kelimesi, duvarda bulunan pencere dışındaki bir deliği ifade eder. (فَعْلَ الْفَعْلِ) ism-i âlet yapısında gelmiştir. Aslı (مِثْلُ نُورِ) olan kelime, vav harfi kendinden önceki harf üstün

¹⁵⁸ Muhammed Fazıl Sâmarrâî, *es-Sarfü'l-'Arabî ahkâmü'n ve meânîn* (Beyrut: Dâr'ü İbn Kesîr, 2013), 126.; Müddessir Süresi, 74:8

¹⁵⁹ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 110-111.

¹⁶⁰ Nûr Süresi, 24:61

¹⁶¹ Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd el-İmâdî, *İrşâdü'l akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Dâr'ü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2013), 6/196.

¹⁶² Nûr Süresi, 24:35

kaydıyla ise ism-i mef'ûl tanım kapsamından çıkmıştır. İsm-i mef'ul özneye değil fiilden etkilenen nesneye delalet eder.¹⁶⁷

Sâmarrâî de ismin sebat, fiilin ise yenilenme ifade ettiğini bildirir. İsim yapısında gelen “ezberleyen” (حَظَّ) kelimesi sebat ifade ederken; fiil yapısında gelen “ezberliyor” (يَحْظُ) kelimesi ise fiilde yenilenme ve tekrarlanma ifade etmektedir. Bazen fiil daha gerçekleşmeden sanki gerçekleşmiş gibi isim yapısında kullanılabilir. Örnek olarak; “sence görevinde başarısız mı olacak?” (أَتَرَاهُ سَيُفْشِلُ فِي مِهْمَةٍ؟) şeklindeki soruna kişinin başarısızlığından emin olan biri tarafından verilen “o başarısız” (مُفْشِلٌ) şeklindeki kullanım verilebilir. Henüz başarısız olunmadan isim yapısında cevap verilmesi, kişinin başarısız olacağından emin olma anlamını ifade etmektedir. Allah, meleklerle insanın yaratılışını haber verirken şöyle buyurmaktadır: “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ لِي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً” *“Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti.”*¹⁶⁸ Henüz yaratılmamış olmasına rağmen, isim yapısında gelmesi, insanın yaratılmasının kaçınılmaz olduğu anlamını taşımaktadır.¹⁶⁹

Bu noktada, zaman ve eylem olmak üzere fiilin kendi bünyesinde iki anlam ifade ettiğini belirtmek gerekir.¹⁷⁰ Oysa isimler zaman bildirmez.

Fahredden er-Râzî (ö. 606/1210), isim ile fiili anlam bakımından karşılaştırırken, ismin zaman ifade etmeksizin bir olayı bildirdiğini, oysa fiilin olayla beraber olayın gerçekleşme zamanına da delalet ettiğini belirtmiştir. Örnek olarak; “Zeyd çıktı” (لَطَقَ زَيْدٌ) şeklindeki fiil cümlesinde fiilin hem eyleme hem de eylemin gerçekleşme zamanına işaret vardır. Oysa “Zeyd giden kişidir” (زَيْدٌ مُنْطَقٌ) şeklindeki isim cümlesinde ise fiilin gerçekleşme zamanına işaret etmeksizin sadece iş, oluş ve hareket anlaşılmaktadır. Zaman anlamı taşıyan fiil aynı zamanda bu fiilde yenilenme ve tekrarlanma anlamı ifade etmektedir. Buradan şu sonuca varılabilir; isim daha genel bir anlam taşır ancak fiil, anlam açısından daha olgundur. Bir olayın zamanından bağımsız sadece gerçekleşmesinden bahsederken isim kullanılmaktadır. Örnek olarak; Allah mağaraya sığınan gençlerin köpeklerinin nasıl uyuduğunu anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَالْكَلْبُ مُمْبَلَطٌ ذَرَاغِي هَبْلٌ وَصِي” *“Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi).”*¹⁷¹ Köpeğin ayaklarını uzatıp

¹⁶⁷ Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Şerhü 't-Tasrih 'ale't-tavdih* (Kahire: Matbaatül-İstikâme, 2015), 2/65.; el-Hâfiz, *İthâfû 't-taraf fi ilmi's-sarf*, 101.

¹⁶⁸ Bakara Sûresi, 2:30

¹⁶⁹ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 45.

¹⁷⁰ Fatıma Abdurrahman, *Mebâdi'ü's-sarf*, (Vahran: Vahran Üniversitesi, Dil ve Güzel Sanatlar, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 54.

¹⁷¹ Kehf Sûresi, 18:18

yatması, eylemde sebat ve devamlılık bildiren isim formatıyla gelmiştir. Buradan köpeğin yatarken ayaklarının hep uzanmış halde olduğu anlaşılmaktadır. Köpek ayaklarını hiç toplamamış ya da toplayıp sonra tekrar uzatmamıştır. Ayağı uyurken hep uzanmış haldedir. Bunu kelimenin geldiği isim formatından anlamaktayız.

Ancak bir fiilin gerçekleşme zamanı, vurgulanmak istenirse fiil formatına başvurulur. Örnek olarak; Allah şöyle buyurmaktadır; “مَلْ مِنْ خَلْقِ عَجْرُ الْبَرِّ رِزْقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” “فَنَلَيْتُمْ تَوَلُّوْنَ” *“Allah’tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı?”*¹⁷² Burada Allah’ın sadece rızık veren olduğu değil aynı zamanda devamlı rızık veren olduğu anlatılmak istendiği için kelime, eylemde yenilenme ve tekrarlanma ifade eden fiil formatında gelmiştir.¹⁷³

Allah, şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ الْفَلَاقَ لَحَبٍ وَلِلْأَوَىٰ خَرْجٌ لَّحَيٍّ مِنْ لَحْيٍ وَمَخْرَجٌ لَّيْتٍ مِنْ لَحْيٍ” “لَكُمْ الْفَنَ تَوَلُّوْنَ” *“Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriyi çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır. İşte budur Allah! Peki (O’ndan) nasıl çevriliyorsunuz?”*¹⁷⁴ Ayet-i kerimede, canlıyı anlatırken fiil formatı kullanılmış, oysa ölüyü anlatırken isim formatı kullanılmıştır. Sanki canlının en önemli özelliği olan hareket ve değişim dilde de aynı manaları ifade eden fiil formatıyla beraber kullanılmış. Ölüünün özelliği ise hareketsizlik olduğundan değişim ifade etmeyen isim formatı bu kelimeyle beraber kullanılmıştır.¹⁷⁵

Allah, gökyüzünde uçan kuşları anlatırken şöyle buyurmaktadır: “لَطِيفٌ قَوْمٌ أَلْفِي رَوْالَىٰ” “صُرُقَاتٌ وَفِيضٌ مَائِي مُرْكُهُ إِلَّا لَارْخُ مِنْ لَامِ الْفَلْ شَيْءٍ عَجْرِي” *“Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?”*¹⁷⁶ Zemahşerî, neden (فِيضٌ) kullanılıp (صُرُقَاتٌ) kullanılmamasını şu şekilde açıklar: “Uçma eyleminde esas olan kanatların açık kalmasıdır. Havada uçmak suda yüzmek gibidir. Yüzerken esas olan kollarımızı açmamızdır. Yüzerken sadece yorulduğumuzda dinlenmek için kollarımızı kapatırız. Kuşlarda, uçarken esas olan kollarını açık tutmalarıdır. Arada güç toplamak için kapatırlar. Bundan dolayı esas olmayan ve devamlılık arz etmeyen kanatları kapama, eylemde tekrar ve yenilenme ifade eden fiil ile gerçekleşmektedir.”¹⁷⁷

Eşçe‘ es-Selma, İbn Said’i methederken, ölümünden sonra başına gelecek hiç bir musibete üzülmeyeceğini, iyi bir olaya da sevinmeyeceğini şu beyitlerle dile getirmiştir: “وَمِ”

¹⁷² Fâtır Sûresi, 35:3

¹⁷³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihayetü'l-icaz fi dirayeti'l-i'caz*, thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu (Beyrut: Dâr'ü Sadîr, 2004), 79-80.; Muhammed Ebû Mûsa, *Hasâ'isü't-terâkib dirâsetün tahlîliyye li mesâil-i ilmi'l-me'ânî* (Kahire: Mektebet'ü Vehbe, 1996), 296.

¹⁷⁴ En'âm Sûresi, 6:95

¹⁷⁵ Fâzıl Sâlih es-Sâmarrâî, *et-Ta'bîrü'l-Kur'ânî* (Amman: Dârü'l Ammâr, 2006), 22-23.

¹⁷⁶ Mülk Sûresi, 67:19

¹⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1127.; Ebû Mûsa, *Hasâ'isü't-terâkib*, 298.

”أَنَا مِنْ زُرْعٍ وَإِنْ جَلَّ جَارِعٌ وَلَا يَسُرُّ رُوبَعٌ مَتَّافِحٌ“ Bedreddîn buradaki, “mutlu” (فَارَح) kelimesinin, eylemde sebat ifade etmeyen zaman anlamı taşıyan ism-i fail yapısında kullanıldığını belirtmiştir. Eylemde sebat bildirmek için sıfat-ı müşebbehe yapısının kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁸

Yani ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe ile kıyaslandığı takdirde fiilde yenilenme ifade ederken fiil ile karşılaştırıldığında devamlılık ifade eder. Bu duruma Kur’ân-ı Kerim’den bazı örnekler zikrederim.

Allah, kâfirlerin davete karşı takındıkları tutumlarından dolayı rahatsızlık duyan Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in durumunu anlatırken şöyle buyurmaktadır: “تَارَكْتُ غَضَبِي لِقَاكَ” “مَلِيحٌ لِيَاكَ ضَعْفٌ بِصَدْرِكَ أَنْ يَقُولُوا لَا نُزَلَّ بِحُجَّتِهِمْ أَوْ جَاءَ مَعَهُ لَهْكَ لَمْ أَلْتَنِي رُ وَاللَّهِ لِيَا كَلْ شَيْءٌ وَلِيْلٌ” “...sana vahyolunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün **daralacak**.”¹⁷⁹ Zemahşerî, (ضَعْفٌ) kelimesinin kullanılmayıp özellikle (ضَعْفٌ) kelimesinin kullanılmasını şu şekilde açıklar: “Burada Peygamberimize atfedilen üzüntü, geçicidir. Bu anlamı pekiştirmek için kelime, fiilde yenilenme bildiren ism-i fail yapısında gelmiştir. “ضَعْفٌ” kelimesi ise sıfat-ı müşebbehe yapısında geldiğinden fitraten mahzun, üzüntülü bir kimseyi anlatmaktadır. Bu durum Peygamberlik makamıyla örtüşmediği için kelime, üzüntünün geçici olduğunu vurgulayan ism-i fail yapısında zikredilmiştir.”¹⁸⁰

Ayet-i Kerimede, (ضَعْفٌ) kelimesinin kullanılıp (ضَعْفٌ) kelimesinin kullanılmaması, Peygamber Efendimiz’in, inanmayanların tavrına karşı hissettiği rahatsızlığın gelip geçer bir duygu olduğunu, Peygamber Efendimiz’in genelde böyle bir yapıya sahip olmadığını anlatmak için kullanılmış morfolojik güzel bir latifedir.

İsm-i fâil anlamı ifade edilmek üzere farklı yapılar kullanılabilir. Örneğin; (فَاعِل) yapısı ism-i fail anlamında kullanılmıştır. Örneğin; “güçlü” (قِيَار) anlamına gelmektedir. Bazen (فَاعِل) yapısı (فَاعِل) anlamında da kullanılabilir. Örneğin; “arkadaş” (يَاكِس), “müttefik” (يَاكِس), “yoldaş” (يَاكِس) kelimeleri bu anlamda kullanılmıştır. Allah, yetimlerin mallarında nasıl tasarruf edilmesi gerektiğini açıklarken şöyle buyurmaktadır: “وَلَقَدْ يَبِ اللَّهُ حَرِيْبًا” “...Hesap görücü olarak Allah yeter.”¹⁸¹ Burada (حَرِيْبًا) kelimesi, (فَاعِل) anlamında kullanılmaktadır.¹⁸²

İsm-i fâil, aynı zamanda ism-i mef’ûl anlamı da taşıyabilir. Örnek olarak; “Cömertlik etme ve cömertlik peşinde de koşma. **Yiyip giyiyorsun** otur oturduğun yerde” (دَعَالِكْ ارم لا)

¹⁷⁸ Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Makâsîdü’n-nahviyye fî şerhi Şevâhidi Şurûhi’l-Elfiyye*, thk. Ali Muhammed Fahir vd. (Kahire: Dârü’s-Selâm, 2010), 3/1445-1446.

¹⁷⁹ Hûd Sûresi, 11:12

¹⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 478.

¹⁸¹ Nisa Sûresi, 4:6

¹⁸² et-Tantavî, *Tasrîfû’l-esmâ’i*, 86.

karşılaştırılacak olursa devamlılık, sebat anlamı ifade ederken sıfat-ı müşebbeheyle karşılaştırılacak olursa yenilenme ve tekrarlanma ifade eder.

1.6. Mübalağalı İsm-i Fâil Yapıları

İsm-i fâil, sadece fiili gerçekleştiren özneyi ifade etmek üzere türetilir ve mübalağa ifade etmez. Mübalağa ifade edilmek istendiği takdirde ism-i fail farklı yapılara dönüştürülür.

Bu yapılarda gelen kelimeler, ism-i fail anlamı yanında eylemde mübalağa ifade etmektedirler. Mübalağa nitel ya da nicel yönde olabilir. Mübalağalı ism-i fail için en çok şu yapılar kullanılmaktadır;

(Muzaffer - غلاب), (Obur - لُطال), (Tövbekar - بَطَّاب), (Bilge - غلام) فِعَال
(Hoşgörülü - أَح - فَحَّار - Çok kesen), (Atılgan - قَدَام - Çok Konuşan), (فِعَال
(Çok Şükreden - شُكْر - Sabır Taşı - صَبْر - Kıskanç - حَسَد - Kavgacı - ضَرْب - فِعَال
(Uzman - عَجَز - Güçlü - عَجَز), (İnatçı - عَجَز), (Yardımcı - فِعَال
(Dikkatli - دِكْكَاتِلِي - Keskin Zekalı - لَبَق - Becerikli - بَطَّن - Zeki - فِعَال

Bu beş yapı dışında mübalağa ifade eden başka yapılar da vardır. Örneğin; “güvenilir kimse” (صَلِيح), “ayyaş” (مَلِكِي), “gıybet yapan” (دَمَزَة), “selvi boylu” (طَوَال), “hak ile batılı ayırt eden” (فَارُوق) yapıları da mübalağa ifade etmekle birlikte diğerlerine göre kullanımı daha azdır.¹⁸⁷

Mübalağalı ism-i fâillerin geçişli fiillerden türetildiği dolayısıyla geçişsiz olan fiillerin bu yapılarda gelmesi durumunda mübalağa bildirmediği sıfat-ı müşebbehe anlamı içerdiği söylenmiştir. Bu duruma örnek olarak; (كَيْمِي) “cömert” (كَيْمِي) yapısında gelen “cömert” ya da (فَعَال) yapısında gelen “uyanık” (لَبَق), “zeki” (بَطَّن) kelimeleri verilebilir. Geçişsiz fiillerden türetilen bu kelimelerin mübalağa anlamı ifade etmediği belirtilmiştir.¹⁸⁸

Buna karşın gerek Sîbeveyhinin gerekse ondan sonra gelen dilbilimcilerin mübalağalı ism-i faillere örnek olarak, geçişli ve geçişsiz fiillerden türetilen kelimeler verdikleri görülmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Zerdenc, *Üsûsü'd-Ders 'is-sarfî fi'l-'Arabiyye*, 87.; Ahmed b. Muhammed el-Hamelâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf* thk. Nasrullah Abdurrahman Nasrullah (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2013), 62.

¹⁸⁸ Abdullah Derviş, *Dirâsatün fi 'ilmi's-sarf* (Mekke: Mektebetü't-Talib, 1987), 53.

¹⁸⁹ Hadisî, *Ebniyetü's-sarf fi kitâbi Sîbeveyhi*, 269.

Mübalağa ifade etmek için kullanılan bu yapıların hepsi fiilde tekrarlanma ifade etmektedir. “Vurma” eylemi birden fazla gerçekleşmezse ne (ضَرَاب) ne de diğer yapıların kullanımı yerinde olur.¹⁹⁰

Geçişli ya da geçişsiz sülasî fiillerden, ism-i fâil anlamını kuvvetlendirmek, pekiştirmek, vurgulamak için türetilen kelimelerdir. Beş tane (فَعَّالٌ فَعَّالٌ فَعَّالٌ فَعَّالٌ فَعَّالٌ) kıyasî yapısı olmakla beraber, kıyasî olmayan başka yapıları da vardır.¹⁹¹

Mübalağa ifade eden yapılar, genelde sülasî kelimelerden türetilse de aynı yapılarda gayri sülasî fiillerden de türetildiği olmuştur. Örnek olarak; (أَدْرَكَ) fiilinden türetilen, “başarılı” (دَرَك) kelimesi verilebilir. Ayrıca bu yapıların, ism-i failden değil fiilden türetilmiş yapılar olduğu söylenmiştir.¹⁹²

Sâmarrâî, yukarıda belirttiğimiz mübalağa ifade eden yapıları ele aldıktan sonra kendi başlarına ne anlam ifade ettiğini irdelemektedir. Kur’ân-ı Kerim’de farklı bağlamlarda farklı yapıların kullanılması nedeniyle bu yapıların anlamca birbirinden farklı olduğunu düşünmektedir.

Bu yapıları iki başlık altında ele almaktadır. İlk önce; değişik bir anlam ifade etmek üzere farklı bir yapıda gelenleri ele almıştır. Bunlara örnek olarak, “kusuru olan adam” (رَجُلٌ) iken “töhmetsiz kalmaktan, kötü sözden korkan kadın” (امْرَأَةٌ ذُعُورٌ) şeklinde gelir. Aynı şekilde; (لُصْحَاكٌ) övgü iken; eleştirilecek şekilde çok gülen kimse için de (لُصْحَاكَةٌ) kullanılır. Sâmarrâî, buradaki yapı değişikliklerini, kelimenin farklı anlam ifade etmesine bağlamaktadır.

Daha sonra da mübalağa ifade eden ancak aralarında mübalağa yönünden anlam farklılıkları bulunanları ele almıştır. Örnek olarak; mübalağa ifade eden (فَعَّالٌ) yapısı ile yine mübalağa ifade eden (فَعَّالٌ) aynı değildir. Ya da mübalağa bildiren bir başka (فَعَّالٌ) yapısıyla da aynı değildir. Örnek olarak; “Çok uzun kimse” (طَوَالٌ) ise “selvi boylu kimse” (طَوَالٌ) kelimesi verilebilir. İkisi de mübalağa ifade eden bu yapılardan (فَعَّالٌ) yapısı daha çok mübalağa ifade etmektedir.¹⁹³

Mübalağa ifade eden bu yapıları tek tek ele alıp kullanıldığı bağlamları ortaya çıkarabilmek konumuz açısından önem taşımaktadır.

فَعَّالٌ Sîrâfî, Sîbeveyhinin bu konuyla ilgili görüşüne yer vererek bu yapının, sahibi olunan bir şeyin meslek ya da ticarî faaliyet hâline getirilmesi durumunda kullanıldığını

¹⁹⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Dârü'l-Fikr, 1964), 276.

¹⁹¹ Ya'kûb, *Mu'cemü'l-evzânî's-sarfîyye*, 128-129.

¹⁹² Muhammed İyd, *en-Nahvü'l-musaffâ* (Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1975), 662-663.

¹⁹³ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 92-94.

belirttiğini söylemiştir. Örnek olarak; “elbiseci” (بواب), “fildişi taciri” (عواج), “devesi ile iş yapan” (جَمال), “eşegi ile iş yapan” (حمار) kelimeleri verilebilir.

Sîrâfî bu konuda Sîbeveyhi’ye katılarak (فِعَال) yapısının, fiilde mübalağa ifade ettiğini belirtmiştir. İş sahibi de sürekli aynı eylem ile meşgul olduğundan bu yapının mübalağa anlamını ifade etmektedir. Bundan dolayı mübalağa ifade eden bu yapı, meslek anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁴

el-Müberred (ö. 286/900) ise bu konuyu, “meslek isimlerinde kullanılan yapı” başlığı adı altında ele almıştır. Daha sonra bu yapının, aitlik ifade eden ‘ya’ harfi ile aynı anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Örnek olarak; “Kokusu olan kimse” (عطار), “kumaşı olan” (بَزاز) kelimelerini verir. Bu yapının, fiilin birçok kez gerçekleşme anlamı taşıdığını belirtmektedir. Örnek olarak; (هذا رجل ضراب), (هذا رجل قتال) bu cümleler, öznenin “çok kavgacı” ve “çok adam öldüren/ seri katil” olduğunu anlatmaktadır. Esnaf, mesleğini icra ederken birçok güçlkle karşılaştığı için bu yapı meslek anlamı içeren kelimeler için de kullanılmıştır. Örnek olarak; (غِطاط) “terzi” kelimesini vermiştir.¹⁹⁵

İbn Yaîş, (فِعَال) yapısının, icra edilen bir mesleği anlatmak için kullanıldığını belirtir. Örnek olarak; “hurma satıcısı” (بَمار), “süt satıcısı” (بَان) kelimelerini verir.¹⁹⁶

Aynı zamanda bu yapının, fiilin ara sıra yapıldığını bildirmekle beraber devamlılık ve tekrar gerektirdiği de söylenmiştir.¹⁹⁷

Allah, insanın nankör olduğunu bildirirken şöyle buyurmuştur: “إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظُلُومٌ خَفِيٌّ” “Şüphesiz insan çok zalimdir, çok **nankördür**”.¹⁹⁸ (هَفَار) kelimesi, (فِعَال) yapısında gelmiştir. Bu yapı bir eylemi yapmayı sürdürmeyi, tekrarlamayı ifade eder.¹⁹⁹

Bu yapıda gelen kelimelerin taşıdığı anlamlardan yola çıkarak, insanın nankörlüğü bir meslek gibi icra ettiği, nankörlüğü sürdürdüğü sonucuna varılabilir. Ayette Allah, insana bahsettiği sayısız nimetten söz etmektedir. Bu nimetler sürekli ve kesintisiz iken insan bu nimetlere gerektiği gibi şükredemez, üstelik nankörlük gösterir. İnsanın nankörlüğünün devamlılığı ve ulaştığı boyut kelimenin geldiği yapı ile aktarılmıştır.

¹⁹⁴ es-Sîrâfî, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, 4/131.

¹⁹⁵ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlîk Uzayme (Kahire: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1994), 3/161.

¹⁹⁶ İbn Yaîş, *Şerhu Mufasssal*, 3/480-481.

¹⁹⁷ el-Ömer, *Meâni's-sarfiyye*, 33.; İbrahim Abo Ali, *Belağat İlmine Göre Türemiş Kelimelerin Yapıları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 29.

¹⁹⁸ İbrahim Sûresi, 14:34

¹⁹⁹ Muhammed Muhammed Dâvûd, *Mu'cemü'l-furûk delâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dârü'l-Garîb, 2008), 462.

Allah, bağışlayıcı olduğunu bildirirken şöyle buyurmaktadır: “فَقُلْتُ لِمُتَّعُوا بِكُمْ لَأَكُونَ” “O, çok **bağışlayıcıdır**.”²⁰⁰ Ayet-i kerimedeki (فَار) kelimesi, (فَعَال) yapısında gelmiştir. Bu yapı ise biraz önceki ayette değindiğimiz gibi bir eylemin tekrar tekrar gerçekleşmesini ifade eder. Aynı zamanda bu yapı, meslek gruplarını anlatırken de kullanılır. Örneğin; “demirci” (حَدَاد), “bakırcı” (نَحَّاس), “parfüm satan kişi” (عَطَّار) kelimeleri bu yapıda gelmiştir. Daha sonra bu yapı, mübalağa anlamı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Örneğin; “sabırlı” anlamında kullanılan (صَبَّار) kelimesi bu yapıya aktarılarak, sabırlı olduğu söylenen kişinin sabır eylemini meslek edindiği, ona mesleği gibi sürekli devam ettiği anlatılmak istenmiştir. Bu yapının ihtiva ettiği manalara nazaran, Fahreddin er-Râzî, bu ayetin tefsirinde ilgili kelime hakkında (فَار), Allah’ın çok bağışlayıcı olduğunu, bunu da özellikle bu yapıyla ifade ederek bağışlamayı sanki meslek gibi sürekli icra ettiği yorumunu yapar.²⁰¹

Allah, şöyle buyurmuştur: “وَلَا تُسْمِكُ الْفُلَّ لِلدَّوَامَةِ” “(Kusurlarından dolayı kendini) **kınayan** nefse de yemin ederim.”²⁰² Fahreddin er-Râzî, ayet-i kerimedeki (الدَّوَامَةِ) kelimesinin (فَعَال) yapısında gelmesini şöyle açıklar: “İnsan, yaratılışı itibariyle sitemkâr bir varlıktır. Arzuladığı bir şeye kavuştuğunda dahi ondan sıkılır ve neden buna sahip oldum ki diyerek serzenişte bulunur. Bu hoşnutsuzluk tavırları bir türlü sona ermediğinden, sürekli bu tavırlarına devam ettiğinden, ayet-i kerimede devamlılık ve tekrarlanma ifade eden (فَعَال) yapısı kullanılmıştır.”²⁰³

Allah, cehennem azabını anlatırken şöyle buyurmuştur: “نَزَاعَ الشَّلْوَى” “**derileri kavurup çıkaran alevli ateştir**.”²⁰⁴ Sâmarrâî, bu ayette (نَزَاعَ) denmeyip (نَزَاعَةِ) yapısının kullanılmasını, (فَعَال) yapısının taşıdığı, fiilde yenilenme ve tekrarlanma anlamından dolayı geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Allah, inanmayanların cehennem azabını derinden yaşamaları için derilerinin cehennemde yandıkça yenileneceğini bildirirken şöyle buyurmaktadır: “لَتَأْمَنَّصَنَّ الْجُودُ مِمَّنْ لَّنَا مُمْ لِحُودَا غَيْرَ هَالِيْدُقُوا لَعْدَابَ” “**Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz**.”²⁰⁵ Derilerinin sürekli yenilenmesi, süreklilik ve yenilenme ifade ettiğinden Meâric sûresinde de buna uygun olarak yenilenme ve tekrarlanma ifade eden (فَعَال) yapısının kullanıldığını belirtmiştir.²⁰⁶

²⁰⁰ Nuh Sûresi, 71:10

²⁰¹ Dâvûd, *Mu‘cemü’l-furûk delâliyye*, 455.

²⁰² Kıyamet Sûresi, 75:2

²⁰³ Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, 30/216.

²⁰⁴ Meâric Sûresi, 70:16

²⁰⁵ Nisa Sûresi, 4:56

²⁰⁶ Sâmarrâî, *Me‘âni’l-ebniye*, 96.

Allah, şöyle buyurmuştur: “فَعَالًا لِّمَالِي”²⁰⁷ “dilediğini mutlaka yapandır”. Zemahşerî, burada yapısının kullanılmasını, Allah’ın murat ettiği ve yaptığı fiillerin çokluğuyla ilişkilendirmiştir.²⁰⁸ Şayet bu doğrultuda Allah, şöyle buyurmaktadır: “يَرْكَبُهَا مَنَافِي السَّمَاوَاتِ”²⁰⁹ “Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O’ndan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.”²⁰⁹ Bu ayet-i kerime, Zemahşerînin ayetin tefsiriyle ilgili yorumunu güçlendirmektedir.

el-İsfahânî, (فَعَالًا) maddesini işlerken bu fiilden türetilmiş, iki mübalağalı ism-i fail yapısı arasında karşılaştırma yapmaktadır. (الْفَاعِلُ) yapısında gelen kelimenin (الْفَاعِلُ) yapısında gelen kelimedenden anlam bakımından daha vurgulu olduğunu ifade etmiştir.²¹⁰

(فَعُول) Suyûtî, Ebu Talha’nın, mübalağa ifade eden bu yapıların kendi arasında farklılıklar taşıdığını bildirdiğini ifade etmektedir. Örneğin; (فَعَالًا) yapısı, kişinin mesleği gibi icra ettiği fiiller anlatılırken; (فَعُول) yapısıyla, kişinin bir fiili sık sık yapması ifade edilir.²¹¹

Ebû Hilâl el-Askerî, (فَعُول) yapısının, öznenin fiili gerçekleştirebileceği, fiilin üstesinden gelebileceği durumlarda kullanıldığını ifade eder. Örnek olarak; “sinirlerine hâkim olan, sabırlı kişi” (صَبُور), “şükreden kişi” (شُكُور) kelimeleri verilebilir.²¹²

el-Fârâbî (ö. 350/961), bu yapının araç-gereç anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Allah, yarattığı hayvanlardan insanların çeşitli şekillerde istifade ettiklerini belirterek şöyle buyurmuştur: “وَلِلَّهِ أَهْلُ مُمْفَيْ هَآ رَكَبَ هَمْ وَهَآيَ لُكُونُ” “Biz, o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı **binekleridir**, bir kısmını da yerler.”²¹³ Ayet-i kerimede (رَكَبَ هَمْ) kelimesi “binek hayvanlar” şeklinde, el-Fârâbî’nin belirttiği gibi araç-gereç ismi olarak kullanılmıştır.²¹⁴

el-Harîrî, yapı farklılıklarına değinirken (فَعُول) yapısının, hem mübalağa hem de öznenin fiile muktedir olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.²¹⁵

Sâmarrâî ise bu yapının somut isimlerde kullanıldığını daha sonra kullanım alanının genişleyerek mübalağa anlamı da ifade ettiğini belirtmiştir. Fiilin gerçekleştiren araç-gereç genellikle (فَعُول) yapısında gelmektedir. Örnek olarak; “abdest alınan suya” (لِضَوْءِ), “ateş

²⁰⁷ Burûc Sûresi, 85:16

²⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1193.

²⁰⁹ Rahmân Sûresi, 55:29

²¹⁰ el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 434-435.

²¹¹ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’ fi şerhi Cem ‘i’l-Cevâmi*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, ts.), 3/75.; Ali, *Belağat İlmine Göre Türemiş Kelimelerin Yapıları*, 32.

²¹² el-Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye*, 1/24.

²¹³ Yasin Sûresi, 36:72

²¹⁴ el-Fârâbî, *Dîvânü’l- edeb*, 1/85.

²¹⁵ Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, *Dürretü’l-gavvâs fi evhâmi’l-havâs*, thk. Arafât Mitracî (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1998), 106.

i faillerin mübalağa bildirirken kullanılan (فَعُول) yapısında geldiğini ve günahıtan ötürü duyulan pişmanlıkta derinliği ifade etmek üzere sıfat olarak kullanıldığını ifade eder.²²²

(فَعُول); bu yapı, sıfat-ı müşebbehe, mastar ve mübalağa yapısı olarak kullanılmaktadır. Sıfat-ı müşebbehe olarak kullanıldığı durumlarda eylemde sebat ifade eder. Mübalağa anlamında kullanıldığı durumlarda ise eylem ile öznenin özdeşleştiği anlamına gelmektedir.²²³

Bu yapıda gelen ve sıfat-ı müşebbehe anlamında kullanılan bir kelimedede mübalağa anlamı ifade edilmek istenirse (فَعَال) yapısına, eğer aşırı derecede bir mübalağa istenirse (فَعَال) yapısı kullanılır. Allah, Nuh (a.s.)'ın kavminin Allah'a daveti engellemek için türlü türlü tuzaklar kurduğunu anlatırken şöyle buyurmuştur: “وَلَقَدْ رَءَوْا لُحُورًا الْبَارَا” *“Büyük büyük tuzaklar kurdular.”*²²⁴ Ebû Hayyân (ö. 745/1344), bu yapının aşırı mübalağa ifade ettiğini belirtmiştir.²²⁵

Allah, bir insanın peygamber olarak gönderilmesine şaşırın kâfirleri anlatırken şöyle buyurmaktadır: “إِنَّا مُدَّاخِلِينَ عَجَابٍ” *“İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!”*²²⁶ Ebû Hayyân, bu kelimenin de tıpkı “çok uzun” ve “hızlı bir adam” (رَجُلٌ طَوَالٌ وَسَرَّاعٌ) kelimeleri gibi mübalağa yapısında geldiğini ifade etmektedir.²²⁷

Mübalağa yapıları arasında fark olduğunu dile getiren Ebû Talha, (فَعِيل) yapısıyla eylemin kişiyle özleşmesi, karaktere dönüşmesi ifade edilmektedir.²²⁸

Sâmarrâî (فَعِيل) ile ilgili olarak, fiilin karaktere dönüşmesi zorlu bir süreç gerektirmektedir. Bu yapının bu zorlu süreç ve sıkıntıları da ifade ettiğini belirtmiştir.²²⁹

Bu yapı ile verilen bilgilerden yola çıkarak -bir bilge kişi- anlamındaki (رَجُلٌ عَزِيمٌ) cümlesinde (عَزِيمٌ) kelimesi, isnat edildiği kişinin bilge olana kadar (yani ilim kişiliğinden bir parça olana kadar) yaşamış olduğu zorlu süreci de bünyesinde barındırır. Bununla beraber kişiliğine işleyen bu ilim sıfatının sağlamlığını da ifade eder. Kur'ân-ı Kerim'den bir örnek

²²² ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 5/194.

²²³ Mustafa Tokmak, *Arap Dilinde İsm-i Fail ve Mübalağa Vezinleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 74.

²²⁴ Nuh Sûresi, 71:22

²²⁵ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemîl (Beyrut: Dârü'l Fikr, 1999), 10/285.

²²⁶ Sâd Sûresi, 38:5

²²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 9/138.

²²⁸ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Şerhu Dürreti'l-gavvâs fi evhâmi'l-havâs*, thk. Abdülhafız Fergalî Ali el-Karanî (Beyrut: Darü'l Ceyl, 1996), 357.; es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3/75.

²²⁹ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 102-103.

ile ism-i fail ile mübalağalı ismi fail arasındaki ilişkiyi daha iyi ayımsayalım. (خَلَطَ-فَعِيظ) kelimeleri aynı kök harflerden türemiş ancak geldikleri yapı itibari ile (خَلَطَ) ism-i fail, (فَعِيظ) ise mübalağalı ism-i fail olarak değerlendirilir. Kur'ân-ı Kerim'de ise bu ayırım gözetilmiştir. Zira Allah, her insanı gözetleyen bir meleğin olduğunu bildirirken şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ كُلَّ فَنَسَلٍ لِّمَٰلِكٍ لِّعِيَا خَلَطَ”²³⁰ Aynı zamanda Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v) dilinden onun insanlara bir gözetleyici olmadığını bildirirken şöyle buyurmaktadır: “وَمَا أُلْأَعِيكَ جَفْعِي ظ”²³¹ Avdetûllah bu ayetlerde yapı farklılıklarını ayetlerin bağlamından yola çıkarak anlatır. (خَلَطَ) kelimesinin ism-i fail olduğunu ve ism-i fail yapısının anlamda vurguya gerek olmayan bağlamlarda kullanıldığını belirtirken mübalağalı ism-i fail yapısında gelen (فَعِيظ) kelimesinin ise geldiği yapı gereği anlamda vurgu ifade edilmesi gereken bağlamlarda kullanılacağını belirtir. Buradan yola çıkarak ilk ayet-i kerimeye bakılacak olursa vurgunun (خَلَطَ) ile ifade edildiğini (خَلَطَ) kelimesi ile artık vurgu değil de insanın yanında olan varlığın ne olduğu anlatılmaktadır. Ancak ikinci ayet-i kerimeye bakılacak olursa (فَعِيظ) kelimesi, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) beşeriyet yönünü vurgulamak için mübalağa ifade eden (فَعِيظ) yapısında gelmiştir. Yani ameller iyisiyle kötüsüyle kişiye aittir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) insanları amellerinin kötülüğü nedeniyle uğrayacakları Allah'ın azabından koruyucu değildir. Bu anlamı pekiştirmek üzere mübalağa ifade eden (فَعِيظ) kullanılmıştır.²³² Yani yapıların kullanımında ifade edilmek istenilen anlam doğrudan etkilidir. Bu örnekten hareketle, (فَعِيظ) yapısının vurgu gerektirmeyen bağlamlarda; (فَعِيظ) yapısının ise vurgu gerektiren bağlamlarda kullanıldığı söylenebilir.

(فَعِيظ-فَعَال); Mübalağa ifade eden bir başka yapı ise (فَعَال)'dir. el-Harîrî, bu yapının, öznenin fiili alışkanlık hâline getirmesi durumunda kullanıldığını belirtir. Örneğin; “erkek doğuran kadına” (امْرَأَةٌ مِّنْكَار), “kız doğuran kadına” (امْرَأَةٌ مِّنْأَث), “bir erkek bir kız doğuran kadına” (مِّنْأَب) denir.²³³

el-Fârâbî ise (فَعَال - فَعِيظ) yapılarının çoğulu (فَعَالِي) yapısında gelmesi durumunda sürekli gerçekleşen fiilleri anlatmak için kullanılmaktadır. Bu yapıda gelen kelimelerin sonuna dişilik bildiren te harfî gelmediğini, eğer te harfî varsa bu harfin dişilik için değil de mübalağa için geldiğini ifade etmiştir. Örnek olarak, “Uzun süre bekâr kalan, artık

²³⁰ Târik Sûresi, 86:4

²³¹ En'âm Sûresi, 6:104

²³² Avdetûllah Menî' el-Kaysî, *Sırrü'l-i'câz fî tenevvü'üs-sîyağ'il-müştekkatî min aslîn vahid fî'l-Kur'ân* (Amman: Dârü'l Beşîr, 1996), 150.

²³³ el-Harîrî, *Dürretü'l-gavvâs*, 106.

evlenmesine gerek kalmayan kişi” (مُزْنِبَةٌ) kelimesi verilebilir. Sonundaki te dişilik için değil mübalağa için gelmiştir.²³⁴

Yine bu yapının, sıklıkla yapılan alışkanlıkları ifade ederken kullanıldığını belirtilmiştir. Örnek olarak; “sürekli ikiz doğuran kadın” (مُتَمَام), “çok şaka yapan kimse” (مُتَدَار), “misafirperver kimse” (مُتَرَف), “çok parfüm kullanan kimse” (مُتَطَار) kelimeleri örnek verilebilir.²³⁵

Başka bir görüşe göre ise; (فِعَال) yapısı ism-i âlet olarak kullanılmaktadır. “Kayık kürekler” (لَمَجَذَاف - لَمَجَذَاف) kelimesi verilebilir. Daha sonra bu yapı, öznesinde, ism-i âlet gibi çok ve devamlı olan fiilleri anlatmak yoluyla mübalağa anlamında kullanılmıştır.²³⁶

Allah, nimet verdiği geçmiş kavimlerin helak edilmesini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ فُجًى مِمَّ مَدْرَارًا” “Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık”.²³⁷ Şevkânî, bu kelimeyi açıklarken mübalağa yapısında geldiğini belirttikten sonra mübalağa anlamına örnek olarak “genellikle erkek doğuran kadın” anlamındaki (مُكَار) kelimesini vermiştir.²³⁸ Yağmurun bol yağması anlatılırken özellikle bu yapının kullanılması, fiilin çok gerçekleşmesinden ötürü gökyüzünü, yağmur yağmasını sağlayan bir araç gibi tasavvur ettirmektedir.

Allah, cehennemin kâfirleri bekleyişini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “إِنْ جَاءَ قَوْمٌ فَلْتٌ” “Şüphesiz cehennem, bir gözetleme yeridir”.²³⁹ Yine Şevkânî bu kelimeyi açıklarken mübalağa ifade eden yapıda geldiğini belirtmiştir. Sanki cehennemin kâfirlerin yolunu gözlediği ifade edilmektedir.²⁴⁰

Allah, zekâtın verileceği kişileri anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَلَيْتَ لَأَمَلِ الْغُلَىٰ حُجٌّ” “...mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyen ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin...”²⁴¹ Zemahşerî bu kelimeyi, sürekli başkalarının sırtından geçinen hiçbir şeyi olmayan kişi olarak anlatır. Daha sonra sürekli sarhoş anlamındaki “ayyaş” (مُتَلَيَّر) kelimesinin de bu yapıda geldiğine dikkat çeker.²⁴²

²³⁴ el-Fârâbî, *Dîvanü'l edeb*, 1/83.

²³⁵ Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa ve sırrü'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: İhyâ'üt-Türâs'îl-Arabiyye, 2002), 259.

²³⁶ Selahaddin ez-Zâ'belâvî, *Dirâsetün fi'n-nahvî* (PDF: İttihâdü'l-Kitab i'l-'Arabî, 2021), 367.

²³⁷ En'âm Sûresi, 6:6

²³⁸ Muhammed b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Şam: Dâr'ü İbn Kesir, 1993), 2/116.

²³⁹ Nebe Sûresi, 78:21

²⁴⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 5/442.

²⁴¹ Bakara Sûresi, 2:177

²⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/108.

Zemahşerî'nin, bu kelimeyi anlatırken kullandığı -sürekli- gibi ifadelere yer vermesinin nedeni yapının içermiş olduğu devamlılık anlamından kaynaklanmaktadır. Zemahşerî, böylelikle yapının kendi bünyesinde ifade ettiği anlamı yansıtmıştır.

فَعَلَ; bu yapı da öznenin fiili gerçekleştirmek için kullanılan bir araç konumunda olduğu durumlarda kullanılır. Sanki savaşta kullanılan bir araç gereçmiş gibi tasavvur edilen “savaşçı kişiye” (مَحْرَب) denmiştir. el-Harîrî, bu yapının fiilde tekrar ve yenilenme ifade ettiğini belirtmiştir. Bundan dolayı suççuğu geçiren bir çocuğa (صَبِي مَجْدَر) denmesinin doğru olmadığını bildirmiştir. Çünkü (مَجْدَر) kelimesinin geldiği yapının (فَعَلَ) olduğunu ve bu yapının sürekli başa gelen eylemleri anlatmak için kullanıldığını belirtmiştir. Suççuğu ise insanın başına hayatı boyunca bir kez geldiğinden, tekrar vuku bulması söz konusu değildir. Bundan ötürü ism-i mef'ûl yapısında tıpkı (فَعُول) gibi (مَجْدُور) şeklinde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde, atak geçiren kimseye (مُضْرَب) dendiğini belirtmiştir. Çünkü atak geçirmek, tekrar tekrar vuku bulan bir durumdur.²⁴³

Peygamber Efendimiz (s.a.v), Hudeybiye anlaşması gereği Medine'ye gelen Atebe b. Esîd'i Kureyş'e teslim etmiş. Kendisi yolda Kureyşlilerden birini öldürmüş onlardan kurtularak Medine'ye Peygamberimiz'in (s.a.v) yanına gelmiştir. Peygamberimiz (s.a.v) kendisine ne kadar atılgan ne kadar savaşçı bir kişilik olduğunu anlatmak için ateşi körüklemeye kullanılan odun ya da demirden olan “maşa” anlamında şöyle (مِشْرَ) demiştir. Başka bir rivayette ise, ateşi körüklemek için kullandığımız “maşa” (مَحْش) kelimesi gelmiştir.²⁴⁴ Bu örnekten anlaşılacağı üzere (فَعَلَ) yapısı, asıl olarak âlet isimlerinde kullanılmaktadır. Ancak bazı durumlarda, özne sanki eylemi gerçekleştiren araç-gereç konumuna indirgenerek zikredilmiş ve böylelikle mübalağa anlamı taşımıştır. Dolayısıyla Peygamber Efendimiz (s.a.v) Atebe b. Esîd'i överken onu maşa kelimesi ile nitelendirmesi savaşa atılmaya olan isteğini, cesaretini, yiğitliğini ön plana çıkarmak içindir. (فَعَلَ) Ebû Talha bu yapının fiil özne açısından bir alışkanlık hâlini aldığı zaman kullanıldığını belirtmiştir.²⁴⁵

İbn Cinnî bu binada gelen kelimelerin aynı zamanda (فَعَلَ) yapısında da gelebileceğini bildirmiştir. Allah, Salih (a.s)'in peygamber olarak gönderilmesinden şaşkınlıklarını anlatırken şöyle buyurmaktadır: “عَلَّقِي الذِّكْرُ فِيهِ مِنْ جَيْبِ بَلْبَلْ مُوَكِّدَابْ شَرَّ”.²⁴⁶ İbn Cinnî, “şımarık” (شَرَّ) ve bu yapıda gelen (حَذَر) ve (حَدَّث) gibi diğer kelimelerin (حَذَر-ر-حَدَّث) şeklinde

²⁴³ el-Harîrî, *Dürretü'l-gavvâs*, 106-114.; el-İsfahânî, *el-Müfredat*, 225.

²⁴⁴ Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Ebû'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnsâfû fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 2/568.

²⁴⁵ es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3/75.

²⁴⁶ Kamer Sûresi, 54:25

okunabileceğini ifade ettikten sonra bu tarz okuyuş ile birlikte fiile benzerliğin ortadan kalkmasından ötürü anlamın vurgu ve mübalağa açısından daha kuvvetli olacağını ifade etmiştir.²⁴⁷

Bu yapının daha çok zor ve sıkıntılı durumlarda kalan kimseleri ifade etmek için kullanıldığını söylemiştir. “Çok çalışan” (عَمَّ), “çok şiddetli” (عَرَمَ) kelimeleri verilebilir.²⁴⁸

Bununla birlikte bu beş yapının esas olarak mübalağa anlamı ifade etmediği belirtilmiştir. Çünkü mübalağa anlamında esas olan yapılar arası anlamsal geçişlerdir. Bu yapılar asıl olarak meslek, ism-i âlet vb. anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak asıl anlamların yanında zamanla mübalağa anlamı da ifade etmeye başlamıştır. Ancak zamanla asıl anlamları unutulmuş, mübalağa anlamı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bundan dolayı (فَعَال) yapısı; bazen mesleğe bazen de mübalağaya delalet eder. Ya da (فَعَال - فَعَلَ) yapısı; bazen ism-i âlet bazen de mübalağa anlamlarında kullanılmıştır.²⁴⁹

Sâmarrâî da buna dikkat çekmiş ve mübalağa yapıları olarak zikredilen beş yapının, asıl olarak mübalağa anlamı taşımadıklarını belirtmiştir. (فَعَال) yapısı esas olarak meslek olarak icra edilen fiilleri ifade ederken, bu anlam çeşitli fiillerde mübalağa ifade etmek üzere kullanılmıştır. Örneğin; hurma satan kişiye, mesleği gereği (بَاعَ) denilmiştir. Dilinden yalan eksik olamayan kişiye ise bu yapının ifade ettiği meslek anlamı alınarak sanki bu kişinin işi gücü yalan dermiş gibi (كَذَّبَ) denilmiştir. Daha sonra (فَعَال - فَعَلَ) yapılarının aslında ism-i âlet (araç-gereç) anlamı ifade ettiğini daha sonra mübalağa ifade etmek için kullanıldığını belirtir. Örnek olarak nasıl ki kesme işleminde kullanılan alete (قَتَلَ) deniyorsa, bu yapının ifade ettiği fiili gerçekleştiren araç-gereç anlamı bazı fiillerde mecazen mübalağa için kullanılmıştır. Örneğin; çok şakacı birine, sanki şaka eylemini gerçekleştiren araç-gereçmiş gibi (مَدَّ) denmiştir. Mübalağa anlamı ifade eden (فَعَال) yapısı ise esasen, somut isimlerde kullanıldığını daha sonra mübalağa ifade etmek için bazı kelimelerin bu yapıya aktarıldığını ifade etmiştir. Örneğin; ateş yakarken kullanılan “odun” bu yapıda gelmiş ve (قَوْدَ) denmiştir. Tıpkı bunun gibi sabırlı kişiyi anlatmak için de sanki sabır fiilinde eriyip yok olan bir madde gibi (ذَبَر) denmiştir. (فَعَلَ) yapısı ise asıl olarak sıfat-ı müşebbehe olarak kullanılmakta, daha çok geçici olguların anlamlarını ifade etmektedir. Ancak bazı kelimeler bu yapıya aktarılarak mübalağa anlamı ifade etmiştir. Örneğin; devamlılık arz etmeyecek

²⁴⁷ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2/299.

²⁴⁸ Mehmet Yenice, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 87.

²⁴⁹ Muhammed Hayr Helvânî, *el-Müğni'l-cedîd fî ilmi's-sarf* (Beyrut: Dârü's-Şarkî'l-Arabî, 2017), 253.

şekilde her an boyalayacakmış havasında olan dikkatli kişiyi anlatmak için (حذر) denir. Esasen sıfat-ı müşebbe yapısı olup huy, mizaç ya da bunun gibi anlamlar ifade eden (فعل) yapısının da zaman zaman mübalağa anlamı ifade etmek üzere çeşitli kelimelerde kullanıldığını bildirir. Aynı zamanda (فعل) yapısında gelen sıfat-ı müşebbeheden mübalağa ifade edilmek istendiği takdirde (فعل) daha da mübalağa istendiği takdirde ise (فعل) yapılarının kullanıldığını belirtir. Daha sonra (فعل) yapısının ism-i âlet olarak kullanıldığını ancak bazı kelimelerin mübalağa ifade etmesi için bu yapıya aktarıldığını ifade eder. Örneğin; bu yapıda gelen ve değnek anlamındaki (كزاز) kelimesi, ya da çengel anlamındaki (كلاب) kelimesi bu yapının ism-i âlet olarak kullanımına örnektir. Daha sonra ismi âlet yapısı olarak kullanılan (فعل) yapısının da esas olarak ism-i âlet anlamı taşıdığını daha sonra bazı kelimelerin mübalağa için bu yapıya aktarıldığını ifade etmiştir. Kasabın kullandığı satır anlamındaki (باطور) balyoz anlamındaki (باطور) ism-i âlet anlamında kullanılmıştır. Daha sonra mübalağa ifade etmesi için bazı kelimeler bu yapıya aktarılmıştır. Örnek olarak; çok dikkatli olan kimse dikkat eylemini gerçekleştiren araç-gerece benzetilerek (حاذر) denmesi verilebilir.²⁵⁰

Allah, kıyamet günü sûra üflenşi anlatırken şöyle buyurmuştur: “فَإِذَا رُفِىَ السُّرُورُ” *“Sûr’a üfürüldüğü zaman”*.²⁵¹ Boru anlamındaki (السُّرُورُ) kelimesi, (فعل) yapısında yani ism-i âlet anlamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu Sâmarrâî’nin mübalağa ifade eden yapılar hakkında yukarıda yer verilen yorumunu güçlendiren bir durumdur.

Allah her ümmete, Allah’a davet eden sahte tanrılara kulluk etmekten alıkoyan elçiler gönderdiğini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “وَقَدْ نَبَّخْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا” *“And olsun ki, her ümmete: "Allah'a kulluk edin, azdıricılardan kaçınin" diyen peygamber göndermişizdir.”*²⁵² Her ne kadar bu kelimenin (فعل) yapısından mı yoksa (فعل) yapısından mı türetildiği tartışılabilir da Ebû Hayyân kelimenin, “haddi aştı, azdı” (طَغَى -) kelimesinden türeyip mübalağa ifade ettiğini belirtmiştir.²⁵³ Kelime anlamı “aşırı derecede azgın ve mütecaviz” olan (طَاغُوت) kelimesi ile mübalağa anlamı ifade edilmek üzere esas olarak ism-i âlet ifade eden (فعل) yapısına aktarılmıştır.²⁵⁴

Allah, şöyle buyurmaktadır: “وَكُنَّا نُرِي بِإِبْرَاهِيمَ الْمَقُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ مِنَ الْمُضَرِّينَ” *“İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümlerini ve nizamı gösteriyorduk ki*

²⁵⁰ Sâmarrâî, *Me’âni’l-ebniye*, 95-103.

²⁵¹ Müddessir Sûresi, 74:8

²⁵² Nahl Sûresi, 16:36

²⁵³ Yenice, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri*, 89-90.

²⁵⁴ Metin Yurdağür, “Tâgût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 23 Mayıs 2022)

فِعْلٌ fiilin çokça gerçekleştiğini ifade eder. Genelde öznedeki alışkanlık olmuş kötü bir fiile delalet eder. Nitekim Allah insanların arkasından atıp tutan ve kusurlarını araştıran kimseyi anlatırken şöyle buyurmuştur: “فِي الْكُلِّ دَمَزَلٌ مَزَّةٌ” “İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”²⁶⁴ Yapının ifade ettiği mübalağa anlamından yola çıkılarak yine insanlarla çok dalga geçen kimseye bu yapı aracılığıyla ضَحْكَةٌ denmiştir.²⁶⁵

فِعْلٌ yapısının son harfi şeddeli gelirse mübalağa ifade ederken şeddeli gelmezse sıfat-ı müşebbehe ifade eder. Allah, müşrikleri anlatırken şöyle buyurmuştur: “عَلَبَ عَدُوُّكَ زَيْمٌ” “kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz.”²⁶⁶ Bu yapının sonuna ‘te’ harfi getirilerek “saçma sapan konuşan kimse” رَجُلٌ ذَرَّةٌ (örneğinde olduğu gibi mübalağada aşırılık ifade edilebilir.²⁶⁷

فِعْلٌ semaî mübalağa yapılarından olan bu yapıya örnek olarak Allah, peygamberlere inanmayan Ashab-ül Eyke ve Tübbâ kavminden bahsederken şöyle buyurmuştur: “وَلَصَحَابُ” “أُولَئِكَ قَوْمٌ تَبَاعُكُلُ كُتْلُ الرُّسُلِ فَحَقٌّ وَعِيدٌ” “Eykeliler, Tübbâ’ın kavmi de yalanlamıştı”.²⁶⁸ Ayet-i kerimedeki (تَبَاعُكُلُ) kelimesi bu yapıda gelen mübalağa anlamına örnek verilebilir. Peygamberlere inanmayan kavimler arasında Tübbâ kavmi de sayılmıştır. “Tübbâ”, Yemen’de krallara verilen isimdir. İslam dinini kabul ettikten sonra kavmini de İslama davet etmiş, kavmi tarafından yalanlanmıştır. Böyle isimlendirilmesinin nedeni halktan destekleyici kitlesinin çok olmasından kaynaklanmaktadır.²⁶⁹ Bu anlamı ifade etmesi için mübalağa ifade eden (تَبَاعُكُلُ) yapısında gelmiştir.

Çeşitli anlamlarda kullanılan yapılar sonlarına eklenen te harfi ile mübalağa ifade edebilirler. Bu te harfi, anlamda mübalağa ve kuvvet ifade eder. Nitekim İbn Cinnî, bu duruma değinmiş ve bu te harfinin dişilik te harfi olmadığını, sonuna eklenen kelimede mübalağa ifade ettiğini belirtmiştir. Örneğin; soy biliminde ileri düzey olan bilgin bir erkeğe (تَسْبَةُ) ya da ilimde üst seviyelere ulaşmış bir erkeğe (عِلَامَةُ) denmesini örnek vermiştir.²⁷⁰

İsm-i fail olan (فَاعِلٌ) yapısına, söz edilen te eklenmesi durumunda aslında yapısında ifade etmediği mübalağa anlamı kazanmış olur. Örneğin; “çok şiir nakleden erkeğe” رَجُلٌ

²⁶⁴ Hümeze Sûresi, 104:1

²⁶⁵ Avâtîf Abdusselâm Abbâs Muhammed, “مَعْلَى صَيَغِ فَعْلٍ فِي سُورَةِ الْقُورَةِ”, el-Mecelletü'l-İlmiyye li Usûluddin 2/27(2015), 2134.

²⁶⁶ Kalem Sûresi, 68:13

²⁶⁷ Yenic, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri*, 91.

²⁶⁸ Kâf Sûresi, 50:14

²⁶⁹ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/363.

²⁷⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 2/203.; Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-edeb (fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-nahv ve't-tasrîf)*, thk. Muhammed Ebulfazl İbrâhim (Kahire: Dârü'l Fikrîl-Arabî, 1997), 1/154.

(رَايَة) denmesi buna bir örnektir. Aynı şekilde bu te aslında mübalağa ifade eden bir yapının sonunda gelirse mübalağa anlamını pekiştirir. Mesela (عَلَام) kelimesi yapısı itibariyle mübalağa ifade etmektedir. Ancak sonuna te harfinin eklenip söylenmesi durumunda (عَلَامَة), ilimde daha derin kişiyi nitelendirmek için kullanılır. Ya da “çok korkak kimse” anlamında kullanılan (فَرَقَة) kelimesinin sonuna te eklenip (فَرَقَة) hâlinde yapısında ifade ettiği mübalağa anlamından daha fazlasını ifade etmiş olur.²⁷¹

Allah, Semûd kavminin helakını anlatırken şöyle buyurmuştur: “فَأَمَّا كَمْ تَمُوتُ أَفْكَوْا بِلَطَاغِيَّةٍ” “*Semûd kavmi korkunç bir sarsıntı ile helâk edildi*”.²⁷² Tefsirciler, bu kelimenin zikredilmeyen bir isim için sıfat olarak geldiğini söylemişlerdir. Zikredilmeyen isim konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre (بِلَطَاغِيَّة) kelimesi ya çılgılık kelimesi için dehşet verici anlamında, ya deveyi kesme eylemlerini anlatan adi anlamında ya da kendilerine Allah tarafından delil olarak verilen deveyi katleden kişiyi anlatan taşkın anlamında bir sıfat olarak kullanılmıştır. Eğer ki bu kelime deveyi katleden adamı nitelendiriyorsa sonunda gelen te harfi mübalağa ifade eder.²⁷³

Allah, ilminin her şeyi kuşattığını belirtirken şöyle buyurmaktadır: “وَمَا مِنْ غَيْبٍ هَيَّيْنَا” “*Gökte ve yerde gâib (gizli) hiçbir şey yoktur ki apaçık bir Kitap’ta (Levh-i Mahfuz’da) olmasın*”.²⁷⁴ Ayet-i kerimedeki (غَيْبَة) kelimesi sıfat olarak gelmiştir. Sonundaki te harfi ise (رَايَة) kelimesinde olduğu gibi mübalağa bildirir. Buna göre ayet-i kerimde herhangi bir şeyin, ne kadar saklı olursa olsun Allah tarafından bilindiği ifade edilmekte ve Allah’ın ilminin her şeyi kapladığı ifade edilmektedir.²⁷⁵

Bununla beraber Allah, hakkında (عَلَام) denilirken (عَلَامَة) denilmez. Çünkü mübalağa anlamı taşıyan bu iki yapıdan (عَلَامَة) kelimesi, âlimler topluluğu anlamında (جَمَاعَة عُلَمَاء) kullanılmıştır. (عَلَامَة) kelimesinin sonundaki te harfi, anlam yönünden yerine kullanılan (جَمَاعَة) kelimesinin dişil olmasından dolayıdır. Bunun için Allah-ü Teala’ya (عَلَامَة) denmez. Bazıları da (عَلَامَة) kelimesinin (جَمَاعَة) anlamında değil de “dahî” (دَاهِيَة) anlamında kullanıldığını ileri sürse de İbn Dürüsteveyh, (دَاهِيَة) kelimesinin hem övme hem de yermede kullanıldığını övmeye özel bir terim olmadığını dile getirerek bu iddiayı çürütmüştür.²⁷⁶

Sâmarrâî ise bu yoruma katılmadığını anlayabileceğimiz bir dille kelimenin sonundaki te harfinin dişil alameti olarak gelmediğini, bu te harfinin kelimeyi sıfat olmaktan

²⁷¹ el-Helvânî, *el-Muğni’l-cedîd*, 260.

²⁷² Hâkka Süresi, 69:5

²⁷³ el-Halebî, *ed-Dürri’l-masûn*, 10/424.

²⁷⁴ Neml Süresi, 27:75

²⁷⁵ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1999), 24/570.

²⁷⁶ el-Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye*, 1/87.

çıkartıp özel isim yaptığını belirtir. Bu görüşünü desteklemek için kesilmiş herhangi bir hayvanı anlatırken (نُحْي) kelimesinin kullanıldığını ancak kurbanlık için alınan, beslenen bir hayvan için (نُحْيَة) kelimesinin kullanıldığını belirtir. Yani ona göre kelimenin sonundaki te harfi kelimeyi özel isim yapmıştır.²⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim'de, kıyamet gününü anlatmak için (لِطَامَة - لَوْقَة) gibi farklı kelimeler kullanılmıştır. Allah, kıyamet kopacağı vakit meydana gelecek olayları haber verirken şöyle buyurmaktadır: “إِذَا قُضِيَ لَوْقَة”²⁷⁸ Burada olay anlamındaki (لَوْقَة) kelimesi, ism-i fail yapısında gelmiş ve sonuna bir te harfi almıştır. Bu te harfi bahsedilen olayın büyüklüğünü ifade etmek üzere mübalağa için kullanılmıştır.²⁷⁹

Yine Allah, kıyametin kopma vaktini nitelendirilirken şöyle buyurmaktadır: “فَإِذَا جَاءَتْ”²⁸⁰ (لِطَامَة) kelimesi, (طَم) fiilinden ism-i fail yapısında türetilmiştir. Sözlükte fiilin kuyuyu toprakla doldurdu, üstünü örttü (وَقَدَّ) ya da selin kuyuyu örtmesi, kapatması (طَمَّ السَّيْلُ رَئِيْقَانِ), bir şeyi kapladı, kapsadı (طَمَّ الشَّيْءُ) anlamlarına geldiği belirtilmiştir. (لِطَامَة) ise büyük bir felaket anlamında olup başka türden felaketlerden daha çetindir.²⁸¹ İsm-i fail yapısında gelen bu kelime, yükseldi, üstün geldi anlamlarında olan (طَم) fiilinden türeyip, sonundaki te harfi ise isim olarak geldiği felaketin çok çetin olduğunu anlatmak üzere mübalağa için kullanılmıştır.²⁸²

Kıyamet isimlerinden olan bir başka kelime ise Kur'ân-ı Kerim'de şöyle gelmiştir: “فَإِذَا جَاءَتْ”²⁸³ Bu kelime (صَخ) fiilinden türemiştir. Çekimi ise (رَدَّ) fiili gibidir. Kelime manası, ses kulakları sağır etti (صَخَّ الصَّوْتُ الْأَذْنَ) anlamında kullanılır. (لِصَخَة) kelimesi ise kulakları şiddetli çılgınlıkla sağır eden anlamında kullanılmıştır.²⁸⁴ Aynı zamanda bu kelime sülâsî fiilden ism-i fail yapısında gelmiş sonundaki te harfi kıyameti anlatan çılgınlığın şiddetini belirtmek üzere mübalağa anlamında kullanılmıştır.²⁸⁵

(لِطَامَة), (لِصَخَة), (لَوْقَة) kelimeleri kıyamet isimleri olarak Kur'ân-ı Kerim'in farklı yerlerinde kullanılmışlardır. Üç kelime de sonlarına aldıkları te harfinden sonra kelimenin ifade ettiği sıradan anlamın dışında mübalağa anlamı kazanmışlardır. Yani (لَوْقَة) kelimesi herhangi bir olayı değil eşi benzeri görülmemiş büyük bir olayı anlatmaktadır. Aynı şekilde

²⁷⁷ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 106.

²⁷⁸ Vâkıa Sûresi, 56:1

²⁷⁹ Sâfi, *el-Cedvel fi'l-râbi'l-Kur'ân*, 27/110.

²⁸⁰ Naziât Sûresi, 79:34

²⁸¹ Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu'cemü'l-iştikâki el-müassıl li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü'l-Edeb, 2010), “tmm”, 3/1353.

²⁸² Sâfi, *el-Cedvel fi'l-râbi'l-Kur'ân*, 30/236.

²⁸³ Abese Sûresi, 80:33

²⁸⁴ Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdülkâdir er-Râzi Ebu Abdullah Zeynüddin, *Muhtârü's-sihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed, (Beyrut: Mektebe Asriyye, 1999), “shh”, 173.

²⁸⁵ Sâfi, *el-Cedvel fi'l-râbi'l-Kur'ân*, 30/250.

(لَطَامَة) kelimesi sıradan bir felaketi değil daha evvel şahit olunmamış bir olayı anlatmak için kullanılmıştır. (لَصَاخَة) kelimesi de alışlagelmiş bir çığlık değil de daha ötesinde daha evvel işitilmemiş, duyanı sağır eden bir çığlık anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeleri sıradanlaşmış anlamının dışına taşıyan ise sonlarına mübalağa için eklenen te harfidir.

Sâmarrâî ise bu konuda te harfinin sadece mübalağa değil aynı zamanda kelimeyi özel isim yaptığını aynı zamanda da kelimenin anlamının mübalağayla beraber kapsayıcılık ve kuvvet ifade ettiğini belirtmiştir. Herkesi kapsayan, etkileyen, güçlü bir felaketin gerçekleşmesi durumunda “başlarına bir felaket geldi” (جَاءَتْ مِنْ أَلَاةٍ) denebileceğini belirtir.

286

Tüm bunlardan sonra kelimenin sonunda gelen te harfinin dişilik alameti olmadığını, anlamının ise mübalağa, kuvvet ve kapsayıcılık bildirdiğini söyleyebiliriz. Nitekim son iki yıldır dünyanın dört bir yanında insanlığın başına bela olmuş korana virüsü için de bu açıdan (جَاءَتْ) denmesinin ne kadar isabetli olduğunu anlayabiliriz.

1.7. İsm-i Mef'ûl Yapıları

İsm-i fâil gibi türetilmiş bir isim olan ism-i mef'ûl, belli bir bağlamda gelmezse geçmiş zaman ve süreklilik ifade etmeyen bir eyleme ve bu eylemden etkilenen nesneye delalet etmektedir. Ancak kullanıldığı bağlama göre şimdiki ya da gelecek zaman anlamında kullanılabilir. Gelecek zaman anlamına örnek olarak; Hz. Ömer'in, şiirinde müstehcen ifadeler kullanan bir şaire “Vay hâline sen artık bir ölüsün” (يُولُكُ لَكُ قَمَتُول) demesi verilebilir. Burada Hz. Ömer, şairin şiirinde yer verdiği ifadeler yüzünden kavminin önde gelen kişileri tarafından öldürüleceğini ifade etmiştir. Şimdiki zaman kullanımına örnek olarak, “suçlu kimsenin tutukluluk hali devam ediyor” anlamındaki (مَا زَالَ لِمَجْرَمٍ مَقْفَا) cümlesi verilebilir. Bu örnekte ism-i mef'ûl şimdiki zaman ifade etmektedir.

İsm-i mef'ûl, geçişli ya da geçişsiz fiilden türetilir. Ancak geçişsiz fiilden türetilirse kendinden sonra harfi cer alır. Örneğin; “bağışlanmış kimse” anlamında (مَغْفُورٌ عَنْهُ) denir.²⁸⁷

İsm-i mef'ûl, sülâsî fiillerden, (مَعْعُول) yapısında gelir. Bu yapı yerine, bazen (فَعُول) yapısı da kullanılır. Ancak gayri sülâsî fiillerden, ism-i fâilde olduğu gibi başına zaid bir mim harfi alır, sondan bir önceki harfi de üstün olur. Örnek; “dövülen kişi” (مَضْرُوبٌ),

²⁸⁶ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 107.

²⁸⁷ el-Helvânî, *el-Muğni'l-cedid*, 261.

“övlülen kişi” (مَمْدُوح) kelimeleri, gayri sulasî bir fiilden türetilmişlere ise af dilenmiş ve seçilmiş anlamlarında (مُتَخَرِّج - مُتَخَار) kelimeleri verilebilir.²⁸⁸

(فَعْل) yapısı, ism-i mef'ûl anlamında sıkça kullanılmaktadır. Bu yapı, anlamca farklılık göstermeyen eylemlerde (الْفَعْلُ غَيْرُ الْقِيَالِ الْفَعْلَاوَات) sadece ism-i mef'ûl anlamı taşımaktadır. Anlamca farklılık gösteren fiillerde (الْفَعْلُ الْقِيَالِ الْفَعْلَاوَات) ise ism-i mef'ul anlamı yanında fiilde mübalağa da ifade etmektedir. “Epilepsi hastası” (صَرِيح), “ölü” (فَعْل), “kesilmiş bir hayvan” (فَعْل), “gömmü” (فَعْل), “bebek” (فَعْل) örneklerinde sadece ism-i mef'ul anlamı ifade etmektedir. Çünkü “sara hastalığı”, “ölüm”, “kesim” fiilleri anlam yönünden farklılık göstermemektedir. “Yaralı” (جَرِيح), “övlülmüş” (حَدِيد), “ufalanmış” (طَعْن), “kovulmuş” (رَجِم) kelimeleri de ism-i mef'ul anlamı yanında mübalağa da ifade etmektedir. “Yaralanmak”, “övlülmek”, “ufalanmak” fiilleri ise anlamca farklılık gösterebilmektedir. Bu kurala bağılı olarak; yarası ciddi olmayan kimseye (جَرِيح) denilemez. Bu kelime yarası ciddi olan kimseyi anlatmak için kullanılır. Aynı şekilde nefret edilen anlamında kullanılan (لَوِي) kelimesi kullanıldığı yapı yönünden (كُرْه) kelimesinden mübalağa ifade etmesi yönüyle ayrılır.²⁸⁹

“Un” anlamına gelen (طَعْن) kelimesinin (فَعْل) yapısında gelmesi, (فَعْل) yapısının ifade ettiği mübalağa anlamıyla açıklanabilir. Çünkü (مَطْحُون) kelimesi (فَعْل) yapısında geldiği için mübalağa ifade etmez. Un ise iyice ufalanmış, öğütölmüş bir madde olduğundan (فَعْل) yapısına, içerdiği mübalağa anlamı sebebiyle daha uygundur. (فَعْل) yapısı, ism-i mef'ul anlamında kullanıldığında (فَعْل) yapısına göre daha fazla mübalağa ifade eder. Örneğin; (حَدِيد) kelimesi ism-i mef'ul anlamında kullanılmış ve kelime anlamı olarak (مَحْمُود) yapısına göre mübalağa ifade etmektedir.²⁹⁰

Sâmarrâî, (فَعْل) yapısının, (فَعْل) anlamında kullanılabileceğini aktardıktan sonra iki yapı arasında anlam yönünden farkı irdeler. (فَعْل) yapısında gelen bir kelimenin anlam yönünden daha güçlü olduğunu bu kelimenin kullanıldığı kişide huya dönüştüğünü dolayısıyla devamlılık arz ettiğini söyler. Yani (حَدِيد) kelimesinin (مَحْمُود)'a göre anlam yönünden devamlılık arz etmesi yönüyle daha güçlü olduğunu söyler. Ya da “sürmeli bir göz” anlamında kullanılan (طَرَفُ كَعْبَل) ibaresinin (طَرَفُ كَحُول) ibaresine göre daha kuvvetli olduğunu ilk ibarede kelimenin geldiği yapının sanki gözün doğuştan sürmeliymiş anlamı

²⁸⁸ İbn Nazım, *Şerh İbn Nazım ala Elfiyeti Malik*, 316.; Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî, *el-Mücez fî kavâ'idî'l-luğati'l-'Arabiyye ve şevâhidihâ* (Beyrut: Dârü'l Fikr, 2003), 203.

²⁸⁹ el-Helvânî, *el-Muğni'l-Cedid*, 263-264.

²⁹⁰ Eyyûb b. Musa El-Hüseyni Ebû'l-Beka el-Kefevi, *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş- Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998), “hmd”, 365.

ifade ettiğini belirtir. Ya da “kınalı bir avuç” anlamında (كف خنوب) ibaresinin (مخضوب) kelimesinden daha kuvvetli olduğunu anlatır ve bir önceki örnekteki gerekçeyi ileri sürer.²⁹¹

Allah, Kur’ân-ı Kerimi anlatırken şöyle buyurmaktadır: “الْأَنْبِيَاءُ الْآتِابُ لِحَيْمٍ” *“Elif, Lâm, Râ. Bunlar hikmet dolu Kitab’ın âyetleridir.”*²⁹² (الحييم) kelimesi, ism-i mef’ul anlamında kullanılmış ancak asıl yapı olan (فعول) olarak değil de (فعول) yapısında gelmiştir. Anlam olarak bu kitapta yanlışlık olasılığının olmadığını ifade etmektedir.²⁹³ Bu anlamı sağlayan morfolojik değişikliktir.

Bu ayet-i kerimede, vahyin Allah katından olduğu anlatılmakta, aynı zamanda kâfirlerin vahiye inanmadıkları, Peygamber Efendimiz’i sihirbaz olmakla suçlamaları anlatılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir bağlamda, anlamda mübalağa ifade eden (فعول) yapısının ismi mef’ul olarak kullanılması Kur’ân-ı Kerim’in ifade zenginliği açısından mucizesini ortaya koymaktadır.

Bir başka yerde Allah şöyle buyurmaktadır: “قَالُوا لَوِ اسْتَعِجَّيْنَا مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَةً اللَّهِ وَرَأْفَةً لِقَوْمِكُمْ” *“...Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir.”* dediler.”²⁹⁴ Ayet-i kerimede (حيد) kelimesi, (محمود) yapısı anlamında kullanılmış anlamındadır ve sıfat ve fiillerinden dolayı sena edilmiş anlamındadır.²⁹⁵

Buna göre; bu ayette ismi mef’ul anlamında (فعول) yapısı yerine (فعول) kullanılması, bu yapının (فعول) yapısına göre, anlama kattığı kuvvet ve mübalağadan kaynaklandığı söylenebilir. Bu da anlam açısından Allah’ın senaya her anlamda ehil olduğunu daha güçlü bir ifade biçimiyle anlatması bakımından dikkat çekicidir.

Buna ek olarak, (فعول) yapısı kullanıldığı sıfatın sahibinde gerçekleşmesini gerektirir. Oysa (فعول) yapısında gelen bir sıfat geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek zaman ifade edebilir. Henüz ölmemiş birine (فعول) denmez ya da yaralanmamış birisine (فعول) denmez. Ancak Abdullah b. Zübeyr’in annesine (أَنْتِ لَوِ اسْتَعِجَّيْنَا مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَةً اللَّهِ وَرَأْفَةً لِقَوْمِكُمْ) “Anneciğim, ben bugünden sonra ölmüş sayılırım” diyerek (فعول) yapısıyla kelimeyi gelecek anlamda kullandığı görülmektedir.²⁹⁶

Aynı şekilde Araplar, “kesilmiş hayvan” (بُح), “atılmış” (رَمِي) demişlerdir. Buna karşın “henüz kesilmemiş hayvan” (بُحَة), “kesilmemiş kurban” (ضَحِيَّة) olarak

²⁹¹ Sâmarrâî, *Me’âni l’-ebniye*, 53.

²⁹² Yunus Sûresi, 10:1

²⁹³ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi l’-Kur’ân*, 11/70.; Vehbâ b. Mustafâ ez-Züheylî, *Tefsîrü l’-münîr* (Şam: Dârü’l Fikri’l-Muâsir, 1997), 11/96.

²⁹⁴ Hud Sûresi, 11:73

²⁹⁵ Muhammed b. Abdülaziz el-Hudâyri, *es-Sirâc fi beyâni garîbi l’-Kur’ân* (Rıyad: Mecelletü’l-Beyân, 2008), 94.; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Ebû Ca’fer en-Nehhas, *İ’râbi l’-Kur’ân*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 2/177.

²⁹⁶ Sâmarrâî, *Meain l’ ebniye*, 52-54.; el-Helvânî, *el-Muğni l’-cedid*, 263-264.

isimlendirmişlerdir. Böylece (فَعْل) yapısının ism-i mef'ûl anlamında kullanıldığında fiilin gerçekleşmiş olması gerektiği anlaşılmaktadır.²⁹⁷

İsmi mef'ûl anlamında kullanılan bir başka yapı da (فَعْلَة) yapısıdır. Bu yapı, kimi durumlarda sadece ism-i mef'ûl anlamı taşıırken kimi durumlarda buna ek olarak mübalağa anlamı taşımaktadır. Sadece ism-i mef'ûl şeklinde kullanımına örnek olarak; seçilmiş anlamında (نَخْبَة), yiyecek anlamında (لُقْطَة), kopyalanmış bir şey anlamında (نَسْخَة) kelimeleri verilebilir. Mübalağada ifade eden kullanımlara örnek olarak ise dalga geçilen kimseye (هَزَاة), güreşen kimseye (صِرْعَة) alay edilen kimse için (ضَرْكَة) kelimeleri verilebilir.

Aynı şekilde sadece ism-i mef'ûl anlamı ifade eden (فَعْل) yapısı da bulunur. Örnek olarak ise kesilmiş anlamında (بُح), taşınan şey anlamında (حَمَل), öğütülmüş anlamında (طَحَن) kelimeleri verilebilir.²⁹⁸ (فَعْل) bazı kullanımlarında ism-i mef'ûl anlamı taşır. Örneğin; Allah, İbrahim (a.s.)'a oğlu yerine kurbanlık verdiğini anlatırken şöyle buyurmuştur: “وَكَيْفَ أَتُبْحَ “Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık”.²⁹⁹ Burada (بُح) kelimesi, ism-i mef'ûl anlamında kullanılmıştır.

(فَعْل) yapısı da bazen ism-i mef'ûl anlamında kullanılabilir. Allah, Ashab-ı Kehf'in uyumasını anlatırken şöyle buyurmaktadır: “بُنُنْ مَنَافِي الْأُذُنِ سِرِّينَ عَدَدَا” “Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık (Onları uyuttuk)”.³⁰⁰ Burada (عَدَا) kelimesi ism-i mef'ûl anlamında kullanılmıştır.

Tantavî (فَعْلَة) yapısının ism-i mef'ûl olarak kullanıldığı ancak anlamda vurgu ifade ettiğini bildirmektedir. Örneğin; (لُقْطَة ضَرْكَة لَخْطَة) kelimeleri, mübalağa ifade eden ismi mef'ûl anlamında kullanılmıştır.³⁰¹

İsm-i mef'ûl yapısının bazen isim olarak kullanılabileceğini söylemiştir. Örnek olarak; “deli” anlamına gelen (مَجْذُوب), “iyilik” anlamlarına gelen (مَعْرُوف) kelimelerini örnek olarak verir.³⁰²

İsm-i mef'ûl anlamı ifade eden farklı yapılar vardır. Bu yapılarda gelen kimi kelimeler isim olarak kullanılabilir. Bu duruma örnek olarak da (طَحَن) kelimesinin un, (بُح) kelimesinin ise koç, (حَمَل) kelimesinin ise yük kullanımları verilebilir.

²⁹⁷ Hasan b. Abdullah Ebu Ali el-Kaysî, *İdahû Şevahidi'l-İdah*, thk. Dr. Muhammed b. Hamûd ed-De'cânî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1987), 2/350.; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 458.

²⁹⁸ el-Helvânî, *el-Muğni'l-cedîd*, 263-264.

²⁹⁹ Sâffât Sûresi, 37:107

³⁰⁰ Kehf Sûresi, 18:11

³⁰¹ et-Tantavî, *Tasrifü'l-esmâ'i*, 90-91.

³⁰² Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 54.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında şu çıkarımlar yapılabilir. Öncelikle ism-i fail gibi türemiş bir isim olup devamlılık arz etmeyen bir durumu ve fiilden etkilenen nesneyi ifade eder.

Sülasî fiillerden (فِعْلُول) yapısında gelir. Bu yapıda gelen ism-i mef'ûl cümle içindeki kullanımına göre farklı zaman dilimlerine işaret eder. Bununla beraber bu yapının kullanımında fiilin gerçekleşmesi şart koşulmaz.

(فِعْلُول) yapısı da (فِعْلُول) yapısı gibi ism-i mef'ûl için sıkça kullanılan yapılardandır. Anlam yönünden (فِعْلُول) yapısından daha güçlüdür. Bu yapının kullanımı için fiilin gerçekleşmiş olması gerekir. Henüz kesilmemiş bir hayvana (فِعْلُول) denemez. İsm-i mef'ul anlamında kullanılan daha farklı yapılar da vardır. Bu yapılardan bazıları sadece ism-i mef'ûl anlamında kullanılırken bazıları hem ism-i mef'ûl anlamı hem de mübalağa ifade ederler. Sadece ism-i mef'ûl anlamında kullanılanlar (فِعْلُولُ الْفِعْلِ) yapıları iken, ism-i mef'ul anlamı yanında mübalağa ifade etmek için bu (فِعْلُولُ الْفِعْلِ الْفِعْلِ) yapıları kullanılmaktadır.³⁰³

1.8. Sıfat-ı Müşebbehe Yapıları

Sıfat-ı müşebbehe, üstünlük bildirmeden süreklilik bildirmek üzere, geçişsiz fiilden türetilen bir tür sıfattır. Örneğin; “çocuk cin gibi” (الْمِصْبِي فَطَنَ) cümlesinde (فَطَنَ) kelimesi karşılaştırma-üstünlük anlamı ifade etmemektedir. O halde sıfat-ı müşebbehedir. Aynı zamanda çocuğu nitelemek için kullanılan “zekâ” sıfatının hem geçmiş zamanda hem şimdiki hem de gelecek zamanda geçerliliğine, devamlılığına işaret eder.³⁰⁴

Eylemi gerçekleştiren kimseye devamlılık arz edecek şekilde delalet eden, geçişsiz fiilden türetilmiş kelimelerdir. Örnek olarak; “güzel” (جَمَلَنَ), “cömert” (كَرِيمَ) kelimeleri verilebilir.³⁰⁵

Sıfat olarak nitelenen bu tür kelimelere müşebbehe denmesinin nedeni, bu tür kelimelerin aynı zamanda ism-i faile olan benzerliğidir. Nitekim türemiş iki isimde de eril-dişil kullanımı, marife alameti olan (ال) takısı alma, ikil ve çoğullarının olması gibi ortak özellikler vardır.³⁰⁶

³⁰³ el-Ömer, *Me ‘âni’s-sarfiyye*, 34.

³⁰⁴ Abdullah b. Salih el-Fûzan, *Tâci’lü’n-nedâ bi Şerhi Katrin-Nedâ* (ed-Dammam: Dâr’ü İbnü’l-Cevzî, 2010), 275.

³⁰⁵ Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, thk. Kurul (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1983), 133.

³⁰⁶ Mutahharî, *ed-Dilâletü’l-ihâ’iyye fi’s-sigati’l-ifrâdiyye*, 192.

Aralarında bu denli benzerlik bulunmasına rağmen anlam yönünden farklılık vardır. İsm-i fail, fiilin öznesi tarafından yenilenmesini ifade ederken sıfat-ı müşebbehe fiili gerçekleştiren özneye sabittir, değişmez.³⁰⁷

Allah, Nuh (a.s)’a inanmayan kavminin körlüğünü anlatırken şöyle buyurmuştur: “فَلْيَكُفُّوا عَنْ حُجَّتِهِ وَالَّذِينَ مَعَ مُوسَىٰ لَأَكْفُرُوا بِاللَّهِ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ أَكْثَبَ الْكُفْرُ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الظُّلُمَ الْأَكْبَرُ” *Çünkü onlar (vicdanları hakka kapalı) kör bir kavim idiler*”.³⁰⁸ Buradaki kelime, sıfat-ı müşebbehe yapısında olup anlam yönünden bu körlüğün kalıcı olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁹ Zemahşerî ise bu ayet-i kerimenin (قَوْمًا عَامِينَ) şeklinde de okunduğunu belirtmiş, o durumda eylemde yenilenme ifade eden ism-i fail yapısında olacağını belirtmiştir. İki kıraat arasındaki anlam farkını ise yapı yönünden (عَامِينَ) kelimesinin ism-i fail yapısında olmasından dolayı yenilenme, (عَمِينَ) kelimesinin ise sıfat-ı müşebbehe yapısında olmasından dolayı eylemde kalıcılık ifade etmesiyle açıklar.³¹⁰

Zemahşerî’nin belirttiği kıraat farklılıkları, kelimenin anlamını derinden etkileyen yapı değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Ayet-i kerimede bahsedilen körlük sıfatı, nitelediği kimsede devamlılık, sebat ifade etmek istenirse (عَمِينَ) ancak yenilenme, tekrarlanma ifade edilmek istenirse (عَامِينَ) şeklinde okumaktadır. İfade edilmek istenen manaya göre yapıda değişiklikler meydana gelmektedir.

Sıfat-ı müşebbehenin geldiği yapılar ise şöyledir;

Sülasî, geçişsiz ve geçmiş zaman çekiminde (فَعَلَ) formatında gelen fiilden;

Dişil formatı (فَعِلَاءَ) yapısında gelip, renk ya da kusur ifade ederse (فَعِلَ) yapısında gelir. Örnek olarak; dişil formatı (زَقَاةً) olan mavi anlamındaki (أَزْرَقَ) kelimesi verilebilir. Zira bu kelimenin geçmiş zaman çekimi (زَقَى) olup (فَعِلَ) formatındadır. Ya da “tek gözü olmak” anlamında olan (عَوَرَ) fiilinden türetilen tek gözlü anlamında (أَعْوَرَ) kelimesi de örnek verilebilir. Bu kelimenin de dişili (عَوَرَاءَ) yapısında gelir.

Ancak fiil boşluk, doluluk ya da kızgınlık ifade edip dişili (فَعِلَى) olarak gelirse sıfat-ı müşebbehe yapısı (فَعِلَانِ) olur. Örnek olarak; “susadı” anlamında olan (عَطَشَ) fiilinden türeyen “susamış” anlamında kullanılan (عَطِشَانِ) kelimesi verilebilir. Bu kelimenin dişil formatı (عَطِشَى) olarak (فَعِلَى) yapısında gelir. Ya da “doydu” anlamındaki (شَبِعَ) fiilinde tok anlamında kullanılan (شَبِعَانِ) verilebilir. Bu kelimenin dişil formatı da (شَبِعَى) olup (فَعِلَى)

³⁰⁷ Abdüssâbır Şahin, *el-Menhecû’s-savtî li binyeti’l-‘Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 117.

³⁰⁸ A'râf Sûresi, 7:64

³⁰⁹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/357.

³¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/115.

yapısında gelmektedir. “Kızdı” anlamındaki (غَضِبَ) fiilinden türetilen sıfat-1 müşebbehe ise (غَضِيبَان) olup dişil formatı (غَضِيبَى) şeklinde gelir.

Fiil; mutluluk, üzüntü ya da gelip geçen bir anlam ifade eder ve dişili (فِعْلَةٌ) olarak gelirse, sıfat-1 müşebbehe yapısı (فَعْلٌ) olur. Örnek olarak; “mutlu” anlamındaki (فَرِحَ) “üzüntülü” anlamında (حَزَنَ) ya da “yorgun” anlamında (جَعَبَ) kelimeleri verilebilir.

Aynı şekilde şu yapılarda sıfat-1 müşebbehe anlamında kullanılabilir;

فَيْعِل yapısı sıfat-1 müşebbehe anlamında kullanılabilir. Örnek olarak; “pinti” anlamındaki (فَغِيْلٌ) kelimesi verilebilir.

فَيْعَل yapısı da aynı şekilde sıfat-1 müşebbehe anlamı ifade eder. Örnek olarak “uzun” anlamında (وَسِطٌ) kelimesi verilebilir.

فَيْعَل yapısı sıfat-1 müşebbehe olarak kullanılabilir. Örnek olarak; “özgür” anlamındaki (حُرٌّ) kelimesi verilebilir.

فَإِعَال yapısı da sıfat-1 müşebbehe olarak gelebilir. Örnek olarak; “arkadaş” (صَاحِبٌ) kelimesi verilebilir.

Fiil; sülâsî, geçişsiz ve geçmiş zamanda (فَعْلٌ) formatında kullanılmış ise sıfat-1 müşebbehe bu durumda dört farklı yapıda gelebilir. “Kahraman oldu” anlamındaki (بَطَلَ) fiilden sıfatı müşebbehe (بَطْلٌ) formatında yani (فَعْلٌ) yapısında gelmiştir. Bir de genellikle dişil kullanımı yaygın olan (فَعَالٌ) yapısı vardır. Örnek olarak; “ağır başlı kadın” anlamında (رَزَانٌ), ya da “namuslu kadın” anlamında (حَصَانٌ), ya da “korkak” anlamında (جَبَانٌ) kelimesi bu yapıya örnektir. Üçüncü yapı ise (فَعُولٌ) olup “ağırbaşlı” (قَوْرٌ) kelimesi örnek verilebilir. Son olarak; tekil, ikil ve çoğul durumlarda eril ve dişil kullanımı aynı olan (فَعِلٌ) yapısı vardır. Örnek olarak; “cünüp” (جُنِبَ) kelimesi verilebilir.

Bu yapılarla beraber geçmiş zamanda (فَعْلٌ) formatında olan fiillerin sıfat-1 müşebbehi farklı yapılarda da gelebilir. Örneğin; “cömert” (كَيِّمٌ) kelimesi, (فَيْعِلٌ) yapısında gelmiştir. Ya da “pis oldu” anlamındaki (نَجَسَ) fiilinden sıfat-1 müşebbehe (نَجَسٌ) formatında yani (فَعْلٌ) yapısında gelmiştir. Aynı şekilde “sert oldu” anlamındaki (هَلَبَ) fiilinden sıfat-1 müşebbehe (هَلَبٌ) formatında yani (فَعْلٌ) yapısında gelmiştir. “Büyük oldu” anlamındaki (كَبَخَ) fiilinden sıfat-1 müşebbehe (كَبَخٌ) formatında yani (فَعْلٌ) yapısında gelmiştir. Yine “şiir yazdı” anlamındaki (شَعَرَ) fiilden türeyen sıfat-1 müşebbehe (شَاعَرَ) formatında yani (فَاعِلٌ) yapısında gelmiştir. “Cesaretli oldu” anlamındaki (شَجَعَ) fiilinden ise sıfat-1 müşebbehe (شَجَاعٌ) formatında yani (فَاعِلٌ) yapısında gelmiştir.

Geçmiş zaman çekiminde (فَعْلٌ) formatında gelen bir fiilden sıfat-1 müşebbehe az da olsa (فَعْلٌ), (فُعْلٌ), (فُعِلٌ) yapılarında gelebilir. Sırasıyla örnek olarak, “ıffetli” (فَيِّفٌ), “yaşlı” (أَشْيَبٌ), “efendi” (بَرِيدٌ) kelimeleri verilebilir.

Gayri sūlasî fiillerde ise sıfat-ı müşebbehe, ism-i fail yapılarında gelir. Sıfat-ı müşebbehe ya da ism-i fail olduğu bağlamdan anlaşılır.³¹¹

Sıfat-ı müşebbehe yapıları, belli bazı anlamlar ifade etmektedir. (فَعَلَ), Acı ya da karın ağrısı gibi iç hastalıkları ya da iç hastalıklar gibi görünmeyen manevî dert, zorluk, keder gibi durumları ifade ederken kullanıldığı belirtilmiştir. Duygulanma ya da canlılık ifade eden fiillerin de bu vezinde geldiği belirtilmiştir. Örnek olarak; “hoş esinti” (الْأَرْج), “şımarıklık” (الْهَيْطَر), “böbürlenme” (الْهَيْبَر), “mutluluk” (الْفَرْح), “endişe” (الْقَلَق) kelimeleri verilebilir. Doluluk ve duygu ifade eden anlamlar ise (فَعْلَان) yapısının kullanıldığını belirtmiştir. Örnek olarak; “sarhoşluk” (الْهَيْكَل), “suya kanma” (لَدِي), “açlık” (عَزْث), “tokluk” (شَبَع), “susama” (لَعْطَش), “sinirlenme” (لَغْضَب), “kaybettiği bir şey için üzülmeye” (لَلْهَف), “evlat acısı” (لِلْكَدَل) kelimeleri verilebilir. Göz ile görünen kusur ve fiziksel özellikleri anlatmak için ise (فَعْل) yapısı kullanılır. Örnek olarak; “kör olma” (لَعْمَى), “esmer olma” (لِلْوَاد), “beyaz tenli olma” (لِلْيَاض), “kıllı olma” (لِلْيَب), “tüysüzlük” (لِجَرْد) kelimeleri verilebilir. “Gözdeki körlük” görünen bir kusur olduğundan (أَعْمَى) yani (فَعْل) yapısında gelmiştir. Oysa “kalpteki körlük” gözle görülmediğinden (عَم) şeklinde (فَعْل) yapısında gelmiştir.³¹²

Allah, Âd kavmine gönderilen rüzgârı anlatırken bu günleri kara günler (talihsiz günler) olarak nitelendirir ve şöyle buyurur: “فَأَرْسَلْنَا عَالِيَهُمْ مِنْ يَمِينِهِمْ رِيْضًا رَّطْبًا لِّأَمْنٍ مِنْ آتِلِقُفِّمْ عَذَابٌ “ *Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik*.”³¹³ Buradaki (نَجَمَات) kelimesi dişil çoğul olup sıfat-ı müşebbehe yapısındadır. Kullanımı ise “sevindi” (فَرَح) fiilinden türetilen (فَرَح) gibidir.³¹⁴ Yukarıda belirtildiği (فَعْل) yapısında gelen sıfat-ı müşebbehe insanın iç dünyasındaki hastalık türünü anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bundan hareketle ayetin, sanki günlerdir süren dondurucu rüzgârdan endişe duyan insanların iç dünyalarındaki huzursuzluğu ifade ettiği söylenebilir.

İsm-i fail ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki anlam farkı şu örnekle daha anlaşılır hâle gelecektir. Allah şöyle buyurmaktadır: “وَلَا تَجْهَرُ بِحَوَارِثِهِمْ” *Ama biz uyanık ve tedbirli bir*

³¹¹ Ya‘kûb, *Mu‘cemü’l-evzânî’s-sarfîyye*, 126-128.

³¹² Râzî, *Şerhu’s-Şâfiye*, 1/143-145.

³¹³ Fussilet Sûresi 41:16

³¹⁴ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl fi tefsiri’l Kuran*, thk. Adurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabî, 1999), 4/129.

topluluğuz.”³¹⁵ el-Ferrâ’ (ö. 207/822), “uyanık ve tedbirli” (حاذرون) kelimesini şöyle açıklamaktadır: “İsm-i fail yapısında gelen (لِحَازِرٍ) kelimesi, sanki bir anlığına dikkatli davranan kişiyi ifade ederken, sıfat-ı müşebbehe olarak kullanılan (لِحَازِرٍ) kelimesi, hayatı boyunca dikkatli davranmış, önlemini almış sanki bunu huy edinmiş kimseyi anlatmak üzere kullanılmaktadır.”³¹⁶

Sâmarrâî, sıfat-ı müşebbehe yapıları arasında anlamsal ayrıma giderek bu yapılardan bazısının devamlılık ifade ederken bazı yapıların ise gelip geçer durumları ifade etmek için kullanıldığını belirtir. Örneğin; “uzun” (طويل), “kısa” (قصير), “dilsiz” (أبكم), “sağır” (أصم), “zayıf” (ضعيف), “şişman” (سمين), “cömert” (كريم) kelimelerinde devamlılık anlamının göreceli olduğunu belirtmiştir. “Susamış” (ظمآن), “kızgın” (غضبآن) kelimelerinde ise devamlılık anlamının olmadığını söylemiştir.³¹⁷ Kısaca, Sâmarrâî’ye göre sıfat-ı müşebbehede devamlılık anlamı mutlak olmayıp yapıdan yapıya değişen bir olgudur.

Sâmarrâî yukarıdaki değerlendirmeyi yaptıktan sonra dört kıyasî sıfat-ı müşebbeh yapısı olduğunu belirtip tek tek ifade ettiği anlamları analiz etmiştir. (فِعْل) yapısının, görünmeyen hastalık ya da hastalık gibi olan, görünmeyen kusur anlamı taşıyan sülâsî geçişsiz (فِعْل) fiillerde kullanıldığını belirtmiştir. “Canı yanan” (وَجَع), “mide ağrısı” (مَغَص), “aşk acısı çeken” (جَو) kelimeleri gibi hastalık anlamındaki kelimeler bu yapıda geldiği gibi hastalık gibi olan “cimri” (لِحَز), huysuz (شكس), “basiretsiz” (عَم) kelimeleri de bu yapıda gelmiştir. Buna ek olarak duygu, coşku anlamları ifade eden “coşkun” (طرب), “mutlu” (فَرَح), “şımarık” (بَطَر) gibi kelimeler de bu yapıda gelir. Oysa gözü ile görmeyen kişi için (أَعْمَى) kelimesi kullanılır. Bu yapı kısaca; devamlılık ifade etmeden genellikle görünmeyen hastalık ya da hoş olmayan hastalık gibi durumları ifade etmek için kullanılır.

فِعْل yapısı; sülâsî, geçişsiz ve mazisi (فِعْل) yapısında gelen fiillerde renk, görünen bir kusur ya da doğuştan gelen bir iz ve yahut nişaneyi anlatmak üzere kıyasî olarak kullanılır. Müennesi ise (فِعْل) yapısında gelir. Örneğin; “kırmızı” (أَحْمَر), “mavi” (أَزْرَق), “topal” (أَعْرَج), “tek gözü olmayan” (أَحْوَر), “şaşı” (أَحْوَل) kelimeleri bu yapıda gelmiştir. Ya da “doğuştan gözü sürmeli olan” (كَحَل), “gözleri iri” (لُجَل) kelimeleri de bu yapıda gelmiştir. Yine “sonradan eli kesilen kişi” sanki bu yaratılıştan gelen bir özellikmiş gibi bu yapı kullanılarak (أُطْعِمَ) denmiştir. Aynı şekilde “burnu kesik olan” (أُجْدِعَ شَرَمَ) denir. Yani bu yapı görünen

³¹⁵ Şuarâ Sûresi, 26:56

³¹⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me ‘âni ‘l- Kur ‘ân*, thk. Ahmet Yusuf en-Necati vd. (Mısır: Dârü’l-Mısriyye, 1955), 2/280.

³¹⁷ Sâmarrâî, *es-Sarfü ‘l- Arabî ahkâmün ve me ‘ânin*, 112.

özellikleri anlatmak için kullanılır. Örneğin; doğuştan beri solunu kullanma anlamındaki solak anlamı taşıyan (أَعْمَر) kelimesi de bu yapıda gelmiştir. Boynu tutulan kişi anlamında (أَصْر), omuzları yüksek anlamında (أَصْرَف), üst dudağı yarılan anlamında (أَعْم), beyaza çalan koyu mavi anlamında (أَلْح) kelimelerinin hepsi bu yapıda gelmiştir. Nedeni ise ya hastalık ya renk ya da insanda belirgin bir kusuru ifade etmeleridir.

(فَعْلَان) yapısı da mazisi (فَعْل) yapısında gelen geçişsiz fiillerde kullanılır. Müennesi ise (فَعْلَى) yapısında gelir. Anlam olarak ise doluluk, boşluk ve duygulanma ifade eder. Örnek olarak; “susuzluğunu gidermiş” (فَان), “tok” (تَبَعَان), “sarhoş” (بَكَرَان), “sinirli” (غَضِبَان), “susamış” (عَطْشَان), “kara sevdalı” (وَلْدَان), “yakınını kaybeden” (تَكَلَان), “özlem çeken” (لَفْهَان) kelimeleri verilebilir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu yapı devamlılık ifade etmemektedir. Zaten günlük hayatta kullandığımız dilde de bu yapının devamlılık arz etmediği açıkça görülmektedir. Çünkü her zaman şişman olana (بَنَان), her zaman şişman olmayan kişinin şişmanlamasına ise (بَنَان) denmektedir. Hatta bir arkadaşına (hep zayıf olmadığını ima ederek) “zayıfsın” (أَتَضَعْفَان) dediğinde sana, “ben küçüklüğümünden beri zayıfım” anlamında (أَضَعْفُ فِذْشَيْئِي) diye cevap verir. (فَعْلِل) ve (فَعْلَان) yapıları arasındaki en önemli fark budur.

Buradan yola çıkarak Allah’ın (الرَّحْمَن) ve (الرَّحِيم) isimlerine bakıldığında merhametli sıfatının hem devamlılık arz eden hem de etmeyen yapılarda geldiği görülmektedir. Böylece hem Allah’ın merhametinin geçici olmadığı hem de bazı durumlarda merhamet göstermeyeceği anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda bu yapı, sıfatın sahibinde son derecede etkin gerçekleştiğini ifade eder. (غَضِبَان) sanki sadece sinirli değil de küplere binmiş anlamındadır. (عَطْشَان) da sadece susamış değil de sanki susuzluktan mahvolmuş bir kişi ifade eder. (وَلْدَان) da sadece âşık değil de aşkla dolu kimse, kara sevdalı anlamını ifade eder. Yani (غَضِبَان) kelimesi (غَضَب) kelimesinin abartılı hâlini yansıtmaktan çok sanki içerisinde kaynayan bir tencere varmış gibi olan bir siniri ifade eder. Ama şunu da belirtmekte fayda var ki bu yapıda gelen sıfat, sahibinde en yoğun hâlini alsa da devamlılık arz etmez.

Allah, Musa (a.s)’ın kavmine karşı sinirlenmesini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “فَرَجَعَ مُوسَى إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ لِّفَاءٍ” *Bunun üzerine Mûsâ, öfke dolu ve üzgün bir hâlde halkına döndü*.³¹⁸ Bu yapının ihtiva ettiği anlam ile (غَضِبَان) Musa (a.s)’ın sinirden küplere bindiğini ancak bu sinirin de devamlı olmadığını anlayabiliriz.

³¹⁸ Yenice, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri*, 72.; Tâhâ Sûresi, 20:86

فَعَلَّ (فَعَلَ) kalıbında gelen fiillerden türetilip fitrî olan özellik, huy ya da karakter anlamı taşımaktadır. Anlam yönünden süreklilik bildirmektedir. Örnek olarak; “uzun”, (طَوِيل), “kısa” (قَصِير), “güzel” (جَمِيل), “çirkin” (بُذِيح) kelimeleri verilebilir. Zaman zaman sonradan kazanılıp karakter ya da huy gibi olan özellikleri de ifade etmek için kullanılır. Örnek olarak (خَطَبَ) ve (خُطِبَ) fiili iki farklı yapıda gelebilir. Ayne’l fi’li fetha olursa herkesin bildiği gibi “konuşma yaptı” anlamına gelir. Oysa damme olursa “çok güzel konuştu” anlamlarına gelir. Bu fiilden türeyen ve (خَطَبَ) sıfat-ı müşebbehe yapısında gelen (خَطِيب) kelimesi ise “konuşmacı” anlamına gelir. Güzel konuşma eyleminin sahibinde kalıcı bir yeti hâline geldiğini ifade etmektedir. Bir başka örnek olarak; (فَقِهَ) fiili, “anladı” anlamına gelir. Oysa aynı kelime (فَقِيهَ) “Muhammed fakih oldu” anlamına gelir. Bu fiilden sıfat-ı müşebbesi ise fakih anlamında (فَقِيهَ) olarak türetilir. Bu ilimde ilerlediği ve kalıcı bir yeti hâline geldiği anlatılmak üzere bu yapıda kullanılmıştır.

Bu yapının öne çıkan en önemli özelliği ise devamlılık ifade etmesidir. Allah, şöyle “فِي الْمَرْجِعِ مُوسَىٰ لَيْقَظُومُهُ غَضَبًا” “*Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde...*” buyurmuştur. Ayet-i kerimede “üzgün” (أَفْ) kelimesi, (فَعَلَ) yapısındadır. Bu yapıda gelen sıfatlar ise devamlılık anlamı ifade etmez, tekrarlanma ve yenilik anlamı ifade ederler. Yani üzgün olmak Musa (a.s)’ın bir huyu değildir. Oysa Hz. Âişe (r.a), Hz. Ebubekir (r.a)’ın mahzun bir karaktere sahip olduğunu ifade ederken (إِنْ يَلْبُكِرَ رَجُلٌ لِّرَيْفٍ) demiştir. Buradaki (لِّرَيْفٍ) kelimesi ise anlamda devamlılık arz eden (فَعَلَ) yapısında gelmiştir. Bu fark, (عَرِيْر) kelimelerinin anlamlarında dahissedilebilir. Görünürde ikisi de aynı anlamda olsa da kullanımda farklıdır. (عَرِيْر) bu yapısındaki zor sıfatı görecelidir. Yani birine zor gelse de başkasına gelmeyebilir. Ancak (عَرِيْر) yapısında gelirse zorluk kesindir ve daha kalıcı bir anlamı ifade etmektedir.³¹⁹

Bu yapının devamlılık ifade etmesine örnek olarak Kur’ândan örnek verilebilir. Allah, Musa (a.s)’ın kendi katında itibar sahibi birisi olduğunu anlatırken şöyle buyurmaktadır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتْلُوا كَلِمَاتٍ أُدْوًا مِّنْ عِفْبَارِ اللَّهِ مَلَأُوا وَلَكَانَ عِزُّ اللَّهِ وَجْهًا” “*Allah katında itibarlı bir kimse idi.*”³²⁰ Ayet-i kerimede (وَجْهًا) kelimesi (فَعَلَ) yapısında olup sıfat-ı müşebbehedir. Musa (a.s)’ın itibarlı kimse olarak nitelendirilirken kelimenin bu yapıda gelmesi bu sıfatın onda değişmeyen, sabit bir özellik olduğunu anlatır.³²¹

³¹⁹ Sâmarraî, *es-Sarfü'l-'Arabî*, 111-118.

³²⁰ Ahzâb Sûresi, 33:69

³²¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 22/196.; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhim el-İtfiyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 14/252.

فَعْلَان yapısına örnek olarak şu ayet-i kerime verilebilir: “لَاذِي لُبٍّ مَوَدَّةُ الشَّرِّ أَطْوَىٰ مِنَ الْإِثْمِ”³²² “...yeryüzünde *şaşkın şaşkın* dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi?”.³²² Ayetteki, şaşkına dönmüş anlamındaki (شَارَان) kelimesi (فَعْلَان) yapısında gelen sıfat-ı müşebbehedir.³²³ Sâmarrâî’nin yukarıda bu yapıyla alakalı yaptığı açıklamayı göz önünde bulundurarak bu şaşkınlığın geçici olduğunu aynı zamanda bu şaşkınlığın son derece kafa karıştırıcı ve bunaltıcı olduğunu söyleyebiliriz.

فَعْل yapısına ise, Allah, yarattığı bitkileri sonradan çürütüp çöpe çevirdiğini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَىٰ”³²⁴ “Sonra da onları çürüyüp *kararmış çer çöpe çevirendir*”.³²⁴ (فَعْل) yapısında gelen (أَحْوَى) kelimesini İbn Abbâs, üzerine yağmur yağan yeşil bitkilerin renginin değişip siyahlaşması olarak açıklamıştır.³²⁵ Görünen kusur ve renk ifade eden (فَعْل) yapısı, burada renk ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Allah, mümin ve kâfirlerin durumunu anlatırken şöyle buyurmuştur: “مَثَلُ الْفَافِقِينَ”³²⁶ (فَعْل) yapısında gelen (فَافِقِينَ) kelimesi, “sağır oldu” (فَصِم – فِصَم) fiilinden türemiş olup müennesi (فَصِمَاء), çoğulu ise (فَصِمَان) şeklindedir. “Sağır” anlamındaki kelime, görünen kusur ifade eden (فَعْل) yapısında gelmiştir.³²⁷ Kelime devamlılık arz eden görünen bir kusuru anlatmak üzere (فَعْل) yapısında gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de, görünen kusur bildiren sıfat-ı müşebbeheler bu yapıda gelmiştir. Allah, İsa (a.s)’a verdiği mucizelerle körleri ve cüzzam hastalarını iyileştirdiği anlatılırken şöyle buyurmaktadır: “وَلَنُرِيَّ الْكَمَّةَ وَالْبَرَصَ وَأُخِي لَمْ يَكُنْ بِإِذْنِ اللَّهِ”³²⁸ “anadan doğma körleri, alacalıları iyi edeceğim...”³²⁸ “Kör” anlamındaki (الْكَمَّة), “cüzzam hastası” anlamındaki (الْبَرَص) kelimeleri de (فَعْل) sıfat-ı müşebbehe yapısında gelmişler, görünen ve devamlılık arz eden bir kusuru ifade etmek için kullanılmıştır.³²⁹

Allah, orucun vakitlerini bildirirken şöyle buyurmaktadır: “وَلْيُؤْأُوا وَيَتَذَكَّرُوا”³³⁰ “Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için.”³³⁰ “Beyaz” (الْبَيَاض), “siyah” (الْأَسْوَد) kelimeleri (فَعْل) yapısında gelmiştir.

³²² En’âm Sûresi, 6:71

³²³ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 7/191.

³²⁴ A’lâ Sûresi, 87:5

³²⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 10/456.

³²⁶ Hüd Sûresi, 11:24

³²⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 12/246.

³²⁸ Âl-i İmrân 3/49

³²⁹ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 3/188.

³³⁰ Bakara Sûresi, 2:187

sıfat-1 müşebbehe yapısında gelmiştir. Sıfat-1 müşebbehe yapısında gelen bu kelimeler renk ifade etmektedir.³³¹

1.9. İsm-i Mensûb Yapıları

Sîbeveyhi, nisbet “ya” harfinin, birinin soyunu veya memleketini belirtirken kullanılacağını belirtir. Aynı zamanda herhangi bir şeyi bir ülkeye izafet etmekte de kullanılabileceğini belirtir.³³²

Soy, memleket vb. bir olguya nisbet edilen her ismin sonuna -nisbet anlamına delil olarak- şeddeli bir “ya” harfi eklenir. Nisbet etmek bir şeyi bir şeye eklemek demektir. Nisbet edilen ile ettirilen arasında sürekli birbirine bağlı olma ilişkisi vardır. Nisbet anlamına delalet eden “ya” harfinin şeddeli gelmesi, aralarındaki bu ilişkiyi güçlü, mübalağalı bir şekilde ön plana çıkarmaktadır. Örnek olarak; “bu adam Mekkelidir” (هذا رجل مكي) cümlesi verilebilir.³³³

İzafet için kullanılan “ya” harfi, nisbet bir bakıma izafet demek olduğu için aralarındaki anlam yakınlığından dolayı nisbet harfi olarak da kullanılmıştır. Nisbet anlamındaki “ya” harfinin şeddeli gelmesi ise, nisbetin anlam bakımından izafetten daha vurgulu ve mübalağalı olmasından kaynaklanmaktadır. Sondan bir önceki harfin kesre alması ise ‘ya’ harfine hazırlık mesabetindedir.³³⁴

Sâmarrâî, ism-i mensubun bir olguyu yerine, grubuna ya da uzmanlık alanına nisbet ederek açıklamak ya da belirlemek için kullanıldığını belirtmiştir. Örnek olarak; “Mısırlı” (مصري), “Arap” (عربي), “nahiv âlimi” (نَحْوِي), “altıncı” (دَبَّي), “kuyumcu” (جَوْ مَرِي) kelimeleri verilebilir.³³⁵ Bu örneklerde kelimeler ırk, ülke, meslek ve uzmanlık alanlarına nisbet edilerek açıklanmıştır.

Allah, kendisinin yer ve gökyüzünün nuru olduğu belirtilirken şöyle buyurmaktadır: “لَأَهْبِأُ الْخَبِي رُجَاجَ الْرُّجَاجِ كَلَاةَ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ...” *“fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız.”*³³⁶ Ayette “fanus” kelimesi, saçtığı ışık ve parlaklıktan ötürü “inci” (دُر) kelimesine, nisbet

³³¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 2/382.

³³² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 3/335.

³³³ Muhammed b. Abdillâh el-Varrâk, *‘İlelû'n-Nahvî*, thk. Mahmud Casim Muhammed Derviş (Rıyad: Mektebetü'r Rûşd, 1999), 529.

³³⁴ Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Ebü'l-Berekât el-Enbârî, *Esrârü'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Behçet Baytar (Şam: el-Mecme'ul İlmi el-Arabî, 1957), 369.

³³⁵ Sâmarrâî, *es-Sarf'ül-‘Arabi*, 203.

³³⁶ Nur Sûresi, 24:35

edilerek açıklanmıştır.³³⁷ Bu ayet-i kerimede ism-i mensub, kelimenin hangi maddeden yapıldığını bildirmiştir.

Yine bu ayet-i kerimenin devamında Allah, şöyle buyurmaktadır: “يُقَدِّمُ شَجَرَةً مُّبَارَكَةً” “مُبَارَكَةٌ لَا شَرْقِيَّةٌ وَلَا غَرْبِيَّةٌ” “Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur”. Burada (غَرْبِيَّةٌ) ve (شَرْقِيَّةٌ) kelimeleri, batı ve doğu anlamlarındaki (غَرْبٌ) ve (شَرْقٌ) kelimelerinden ism-i mensub olarak türetilmiştir.³³⁸ Ayette ism-i mensub, “zeytin ağacının” doğu ya da batıda eşi ve benzerinin bulunmadığını anlatmak üzere kelimeyi yer açısından açıklamaktadır.

Kelimenin sonuna eklenen şeddeli “ya” harfi farklı anlamlar da taşıyabilir. Bazen tekillik bazen mübalağa bazen de kelimenin kökünde olup bir anlam ifade etmeyebilir. Örnek olarak; “siyahı” (سَوَادٌ) kelimesinin tekili olarak kullanılan (سَوَادٌ) kelimesi verilebilir. Ya da mübalağa anlamına örnek olarak; “kan kırmızısı” (أَحْمَرِي) kelimesi verilebilir. “Sandalye” (كُرْسِي) kelimesinde ise kelimenin kökünde olup anlam ifade etmemektedir.³³⁹

Allah, müminlerle alay eden kâfirlerin takındığı tutumu anlatılırken şöyle buyurmaktadır: “فَتَلَاخَظُّهُمْ مُسَخَّرِيهَا” “İşte siz onları **alaya** aldınız.”³⁴⁰ “Alay” (سَخَّرَ) kelimesi, (kesra ya da dammeli) okunmakla beraber anlam yönünden (سَخَّرَ) fiilinin mastarı olan (سَخَّرَ) gibi olup sonuna şeddeli ya harfi eklenmesi nedeniyle fiilde mübalağa ve vurgu ifade etmektedir.³⁴¹

İsm-i mensub, kelimenin sonuna eklenen şeddeli -ya- harfi ile elde edilir. Ancak bazı yapılar ism-i mensup anlamı taşıyabilirler.

İbn Yaîş, nisbet -ya- harfi olmadan nisbet anlamı ifade eden yapılar başlığı altında bu konuyu ele almıştır. Daha sonra (فَاعِل) yapısının icra edilen, sürdürülen bir mesleği anlatmada kullanıldığını belirtmiştir. Meslek isimleri, bir eylemde tekrarlanma ifade ettiğinden çokluk bildiren (فَاعِل) yapısında gelmiştir. Örnek olarak; “elbiseci” (بَوَّابٌ), “fildişi ticareti yapan” (عَوَّاجٌ), “deve binicisi” (جَمَّالٌ), “dövizci” (صَرَّافٌ) kelimeleri verilebilir. Ancak sadece sahiplik anlatılmak istenirse (فَاعِل) yapısı kullanılır. Çünkü (فَاعِل) yapısı asıldır. Bu yapıda harf artırılarak mübalağa ifade ettiği için meslek isimlerinde kullanılan (فَاعِل) yapısı elde edilmiştir.³⁴²

³³⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 18/264.

³³⁸ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 18/264.

³³⁹ Razî, *Şerhu's-Şâfiye*, 2/4.

³⁴⁰ Mü'minûn Sûresi, 23:110.

³⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/205.

³⁴² İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3/480.; Sibeveyhi, *el-Kitab*, 3/381.; Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 152.; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 4/399.; Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih 'ale't-tavzih* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/ 611-612.

el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra), (نِعَال) yapısının, sahiplik anlamı taşıdığını belirtmiştir. Sahiplik ise nisbet anlamında olmakla beraber daha özel bir anlam ifade etmektedir. Bununla beraber (نِعَال) yapısı ile nisbet 'ya' harfî aynı anlam için kullanıldığı olmuştur. Bu duruma örnek olarak; “elbiseci” (بَيْتَات) verilebilir. Bu yapının nisbet 'ya' harfî ile aynı anlamda kullanılabilmesi için özne ile kelime arasında süreklilik ilişkisi olması gerekir. Bu süreklilik ilişkisi satış (بَيْع) ilgilenme (يَعَال) ya da kullanma (يُفَاعِل) yollarından birisiyle olabilir. Zira hem satıcı hem deve, katır vb. hayvan yetiştiricisi, hem de kılıç, bıçak vb. silah kullanan kimse bu işlerle sürekli ilişki hâlinindedir. Aynı zamanda (نِعَال) yapılarının, nisbet anlamında kullanılabilmesi için mastar ya da fiilden türetilmemiş olmaları gerekmektedir. Örnek olarak; “katır yetiştiricisi” (بَيْع) “okçu” (لَبَل) kelimeleri verilebilir. Oysa fiil ya da mastardan türetilmiş ise ya (مَاء هَلَق - عَيْشَة اَوْيَة) gibi ism-i mef'ûl anlamında ya da (مَيْض - مَوْضِع) gibi dişillere ait bir sıfat olması nedeniyle sonuna müenneslik “ta”sı almayan isim olarak kullanılmaktadır.³⁴³

el-Esterâbâdî, bu yapıların nisbet anlamında kullanılabilmesi için isim soylu kelimelerden türetilmesi gerektiğini belirtmesine karşın İbn Yaîş bundan söz etmemiştir. Aksine verdiği örnekler arasında fiil soylu olan (صَرَّاف) “döviz alan-satan” kelimesine rastlanmaktadır.

Allah, kullarına asla haksızlık yapmayacağını bildirirken şöyle buyurmaktadır: “مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ لَّنَا غَيْرُهُ وَمَا يُكَتَبُ ظَلَامًا لِلْعِبَادِ” *“Rabbin, kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.”*³⁴⁴ Bir görüşe göre (نِعَال) yapısı, bu ayette ism-i mensub anlamına gelmektedir. Nitekim mübalağa anlamında olması durumunda Allah’a, ne azı ne çoğu caiz olan zulüm atfedilmiş olur. Yani anlam “Allah çok zulüm etmez” şeklinde olup buradan da (haşa) “az zulüm edebilir” anlamı ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yapı, ism-i mensub anlamında anlaşılması hâlinde Allah her türlü zulümden tenzih edilmektedir.³⁴⁵

Nisbet anlamı taşıyan diğer yapı (فَاعِل) ise göreceli nisbet anlamı ifade eden sahiplik anlamı taşıması durumunda kullanılmaktadır. Örnek olarak; Allah şöyle buyurmaktadır: “فَأَوْ رَهِيَّةَ” *“Artık o, hoşnut bir hayat içindedir.”*³⁴⁶ Bu kelimenin açıklamasında farklı görüşler ortaya atılmakla birlikte bazı âlimler, kelimenin aitlik anlamına geldiğini, rıza sahibi anlamında kullanıldığı söylemişlerdir.³⁴⁷

³⁴³ Râzî, *Şerhu 'ş-Şâfiye*, 2/84-85.

³⁴⁴ Fussilet Sûresi, 41:46

³⁴⁵ Ezherî, *Şerhu 't-Tasrîh 'ale 't-tavzih*, 2/611.

³⁴⁶ Hâkka Sûresi, 69:21

³⁴⁷ Nehhâs, *Î'râbü 'l-Kur'ân*, 5/16.; Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 3/382. (bkn. Sîbeveyhi, Hocası Halil b. Ahmed'in bu ayeti kerime hakkında nisbet anlamı ifade edecek şekilde anladığını aktarır.)

Allah, cennet ehlinin hâlini anlatırken şöyle buyurmaktadır: “إِنَّ لِمَنْ حَاطَ الْجَنَّةَ الْيَوْمَ”³⁴⁸ “Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler.” Araplar yemek, meyve ya da başka bir nimetten zevk alan kimseye (يُفَكُّهُ) derler. (يُفَكُّهُ) kelimesi de çok meyvesi olanlar anlamındadır. Nasıl sütü olana (لَبَن), hurması olana (تَامِر) diyorsak meyvesi olana da (يُفَكُّهُ) denir. Tefsirlerde, (يُفَكُّهُ) kelimesi; rahat yaşam süren, bolluk içinde, nimetlerin keyfini süren şeklinde açıklanmıştır.³⁴⁹

Araplar nezdinde (يُفَكُّهُ) yapılarının asıl anlamlarından koparılıp nisbet anlamı ifade edecek şekilde kullanımları bilindik bir olgudur. Bununla beraber başka yapılar da nisbet anlamı ifade etmek için asıl kullanımları dışında gelebilirler.

(يُفَكُّهُ) Bu yapıda (يُفَكُّهُ) gibi sahiplik anlamında kullanılır. Örnek olarak; “yemeği olan kişi” (طَعْم), “sütü olan kişi” (لَبَن), “gündüz işi olan kişi” (نَهْر) kelimeleri örnek verilebilir.³⁵⁰

Mübalaga için kullanılan (يُفَكُّهُ) yapısı sahiplik ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Ancak bu yapı sahip olunan şeyin çokluğunu da ifade eder. Örnek olarak; “çok işi olan kişi” (عَمَل), “sütü çok olan” (لَبَن) kelimeleri verilebilir.³⁵¹

Şayet (لَيْسَ شَيْءٌ يَلِيَّ الْفَيْنِ هَ لَا أُتِجُ الْهَيْلَ وَلَكِنْ يَتَكَبَّرُ) beyitinin açıklamasında el-Âynî, “gündüz işi olan kişi” (نَهْر) kelimesinin, (يُفَكُّهُ) yapısında gelip nisbet anlamı taşıdığını bildirmiştir. Bu yapının nisbet anlamı taşıdığına bir başka örnek olarak da “yemek sahibi” (طَعْم) kelimesini vermiştir.³⁵²

Sâmarrâî, bu yapının neseb anlamı ifade eden (يُفَكُّهُ) yapısından farklı olduğunu, tıpkı (يُفَكُّهُ) yapısı gibi (يُفَكُّهُ) yapısının da aslında mübalaga ifade ettiğini ve sonradan neseb anlamı için kullanıldığını belirtir. Örnek olarak; “sütü olup sütü ile geçimini sağlayan kimse” (لَبَن), “sütü olan ama satıp geçim kaynağı yapmamış kişi” (لَبَن) dendiği gibi yine “çok sütü olan ancak satıp geçim kaynağı hâline getirmeyen kişi” de (لَبَن) dendiğini bildirmiştir.

Bir kelimenin nisbet anlamı ifade etmesi ya da etmemesinin anlamda yarattığı farkı anlamak için şu ayet-i kerimeyi örnek olarak alabiliriz. Allah, büyük gün gelip çatığında insanların duyduğu korkuyu anlatırken şöyle buyurmuştur: “يَوْمَ تَرَىٰ ذَاتَ كُلِّ امْرُؤٍ عَمَلًا”³⁴⁸ “Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değillerdir.”

³⁴⁸ Yasin Sûresi, 36:55

³⁴⁹ Ahmed b. Muhammed b. İmâd b. Hâim, *et-Tibyân fî tefsiri garîbi'l-Kur'ân*, thk. Dâhî 'Abdûlbâkî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2002), 273.

³⁵⁰ Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-tavzih*, 2000, 2/612.

³⁵¹ Râzî, *Şerhu's-Şâfiye*, 2/88.

³⁵² Aynî, *el-Makâsîdü'n-nahviyye*, 4/2058.

Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir".³⁵³ Zemahşerî, bu ayeti açıklarken ayette özellikle (مَرْضَعَة) kelimesinin kullanılmasını şu şekilde açıklar: "(مَرْضَعَة) kelimesi ile hâlihazırda çocuğunu emziren bir anne anlatılmaktadır. (مَضَع) kelimesi ise şu an emmese dahi genel olarak emzikli çocuğu olan anne anlamına gelmektedir.³⁵⁴ İnsanların duyduğu korkunun anlatıldığı bağlamda hâlihazırda çocuğunu emziren annenin çocuğunu bırakması çizilen tablonun tamamlanmasında daha etkindir. (مَضَع) kelimesi, nisbet anlamı taşımasına karşın ayette çizilen tabloya ism-i fail anlamında kullanılan ve nisbet anlamı taşımayan (مَرْضَعَة) kadar uygun değildir. el-Halîl b. Ahmed de annenin hâlihazırda çocuğunu emzirme işleminin anlatılması durumunda kelimenin sonuna kapalı te harfinin eklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Ama te harfi olmadığında sadece emen bir çocuğa sahip anne anlatılır. Bu anlamda "emen çocuk sahibi anne" (امْرَأَةٌ مَقْل) kelimesi de kullanılır. Dolayısıyla sonuna te eklenmez.³⁵⁵

Allah, şöyle buyurmuştur: "الْإِسْلَامُ أَهْلُ الْهَيْطَةِ كَانَ وَعْدُهُ فَمَحُولًا" "*O günle gök (bile) yarılr, Allah'ın vaadi gerçekleşir*".³⁵⁶ "Yarık" (هَيْطَر) kelimesi, nisbet anlamı taşıyan ism-i fail yapısında gelmiştir. Bundan dolayı kelimenin sonuna dişilik almeti olan kapalı te eklenmemiştir. Gökyüzünde yarıklar olacağını ifade etmektedir. (امْرَأَةٌ مَضَع) kelimesi, sahiplik anlamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.³⁵⁷

Buna rağmen nisbet "ya" harfi ile nisbet anlamı taşıyan yapılar arasında anlam yönünden fark söz konusudur. Aynı anlamı ifade etmezler. "ya" harfi, daha genel bir aitlik bildirirken; diğer yapıların taşıdığı aitlik anlamı daha özeldir. Yapılarla elde edilen aitlik anlamı, türetilen kelime ile anlam arasındaki ilişki ile doğru orantılıdır. Sahiplik ve meslek anlamı, kelime ile ilişkisi ölçüsünde nisbet anlamı ifade etmektedir. Bundan dolayı sadece sahiplik ifade edilmesi durumunda mübalağa ifade etmeyen (فَاعِل) yapısı kullanılırken sahiplik yanında meslek, yetiştirme, kullanma gibi çeşitli ilişkilerle sağlanan süreklilik, nisbet anlamını güçlendirerek bu anlama uygun olarak (فَاعِل) yapısında gelir. Bu yapılarıdaki nisbet anlamı, nisbet "ya" harfine göre daha özeldir. Nisbet "ya" harfi ile kurulan nisbet anlamı daha kuvvetli ve daha geneldir. Bu açıdan bu yapılar, nisbet "ya" harfi yerine kullanılamazlar.³⁵⁸

³⁵³ Hac Sûresi, 22:2

³⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/142.

³⁵⁵ Râzî, *Şerhu's-Şâfiye*, 2/86.

³⁵⁶ Müzzemmil Sûresi, 73:18

³⁵⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 29/142.

³⁵⁸ Hamûd Nâsır Nassâr, "*Ebniyetü's-sarfiyye tahmilü ma'nâ'n-nisbe*", *Mecelletü Câmîatü'n-Nasr* 2 (Temmuz-Aralık/2013), 234.

1.10. Düzensiz Çoğul Yapıları

İbn Yaîş, tekil ve ikil kelimelerin varlığın kemmiyetini bildirdiği gibi bütün çoğullar için de kemmiyetini bildiren kendine özel yapılar olması gerektiğinden bahseder. Ancak sayısının sınırsız olması nedeniyle çoğullar sadece azlık ve çokluk bildiren yapılarla birbirinden ayırt edilmiştir. Azlık bildiren (فَعْل - فَعْلَال - فَعْلَالَة) dört yapı bulunmaktadır. Çünkü bu yapılardan birinde gelen herhangi bir kelime tasgir (küçültme) formatına sokulduğunda kelimenin harflerinde bir değişiklik meydana gelmez. Örnek olarak; (فَلَس - فَلَسْ) şeklinde kelimelerinin ism-i tasgirleri (أَجَمَال - أَجَمَالَة - أَجَمَالَة) şeklinde kelimelerin harflerinde değişiklik olmadan kullanılmıştır. Oysa çokluk bildiren yapılardaki kelimelerin küçültmeleri yapılırken kelime öncelikle tekiline çevrilip daha sonra vav ve nun ya da elif ve te harfleriyle çoğulu yapılır. Örnek olarak; (رَجَال - رَجَالَة) kelimeleri çokluk ifade eden yapıda geldiğinden tekil hâle çevrilip ve ‘nun vav’ ya da ‘elif te’ harfleriyle tasgir yapılır. Yani (رَجُلُون - رَجُلُونَة) şeklinde olur. Aynı şekilde bu yapılarda gelen isimlerin sayıları açıkça kendilerine sıfat olarak almaları bu yapıların azlık bildirdiğini göstermektedir. Örnek olarak; (ثَلَاثَة فَلَسْ، و"أَبْعَة أَجَمَال"، و"خَمْسَة أَرْقِيَة"، و"ثَلَاثَة صَبِيَة") verilebilir. Düzenli çoğullarda da durum böyledir. Yani azlık ifade eden sayılar açıkça söylenir. Örnek olarak; (ثَلَاثَة بَيْتَيْنِ، و"ثَلَاثَة شَجَرَات") kelimeleri verilebilir.³⁵⁹ Buradan İbn Yaîş’in düzenli çoğulların da azlık bildirdiğini ifade ettiğini anlayabiliriz.

Zira Sîbeveyhi de düzenli çoğulların azlık bildirdiğini ifade etmiştir.³⁶⁰

Nahivciler tarafından, düzenli çoğulların azlık mı yoksa çokluk mu ifade etmesi konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çoğunluğa göre ifade ettiği sayısal anlam açısından düzenli çoğullar da azlık bildiren çoğul yapıları gibidir. Bunun nedeni de tıpkı azlık ifade eden düzensiz çoğullarda olduğu gibi tasgiri yapılırken kelime yapısında değişiklik meydana gelmemesidir.

Ancak kimi nahivciler, düzenli çoğulların ifade ettiği sayısal değer açısından mutlak olduğunu belirtmişlerdir. Çokluk ya da azlık ifade etmesi kullanıldığı bağlamdan anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de farklı surelerde “müşrik kadın ve erkekler” ya da “mümin erkek ve kadınlar” “لَمْ تُشْرِكُون - لَمْ تُشْرِكَا - لَمْ تُشْرِكُوا - لَمْ تُشْرِكِيَا” derken düzenli çoğul kullanılması bunu destekler niteliktedir.

³⁵⁹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 3/224.

³⁶⁰ Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemü'l-mufasssal fi'l-cumû‘* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 20.

Kimi nahivciler ise düzenli çoğullar ve azlık bildiren düzensiz çoğulların başlarına istiğrak ifade eden (ل) almaları ya da umumiyet ifade eden bir isme izafe edilmeleri durumunda anlam yönünden çokluk ifade eden çoğul yapıları gibi olacaklarını belirtmişlerdir.³⁶¹ Zira Bağdadî, Zeccâc'ın Hasan b. Sabit'in kavminin cömertliğini dile getirirken kullandığı kelimeleri, uygun yapılarda söylemediği gerekçesiyle Nâbîga tarafından eleştiriye maruz kalması yönündeki olayın doğru olmadığını belirttiğini aktarır. Hasan b. Sabit; *'Gündüzleri kurulan beyaz kazanlarımız ve yardıma koşmaktan kanlar içinde kalan kılıçlarımız var'* anlamında (لَغَيَاتُ الْغُرُومِ عَنِ الْضُحَى وَلَمَّا قَلَّ الْيَقُظْرَنَ مِنْ) (نَجْدَةٌ دَمًا) söylediği beytine Nâbîga, "kazanlar" anlamında kullanılan (لَغَيَاتُ) kelimesinin azlık ifade eden düzenli çoğul olarak kullandığını bunun yerine (لَغَيَانُ) denmesinin övgü bağlamına daha uygun olacağı yönünde eleştiride bulunmuştur. Ancak Zeccâc, (وَإِذْ كَرُوا الْفَيْ) (يَوْمَ مَعْدُودَاتِ) ayet-i kerimesinin tefsiri sırasında, bu günlerin Kurban Bayramının ikinci, üçüncü, dördüncü günü olduğunu açıklayıp (مَعْدُودَاتِ) kelimesinin dilde azlık ifade etmek üzere çok kullanıldığını belirttikten sonra çokluk ifade edebileceğini de ifade eder. Buradan hareketle anlatılan olayın doğru olmadığını belirtir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de düzenli çoğulların çokluk ifade ettiği birçok ayet vardır. Allah, inananların köşkleri içinde güvenli bir şekilde yaşayacaklarını haber verirken şöyle buyurmuştur: "وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَاؤُكُمْ بِالَّذِي نَفَعَكُمْ" *Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler.*" Ayette geçen köşkleri elbette az değildir. Bununla beraber Zeccâc, düzenli çoğulun özellikle azlık için kullanılması durumunda azlık ifade edebileceğini belirtir.³⁶²

Azlık ve çokluk bildiren çoğul yapılarının yanında bir de azami çokluk bildiren yapılar vardır. Bu yapıların üçüncü harfi med harfi olan elif olmakla beraber sonrasında iki ya da üç harf gelir. Bazı durumlarda sonlarına kapalı te gelebilir. Örnek olarak; "melekler" (لَمَلَكِيَّة) "zebaniler" (لَمَلِكِيَّة) kelimeleri verilebilir.³⁶³

Bunlarla birlikte Arapçada çoğul anlamı ifade eden başka yapılar da vardır. Zira Arapçada tekil bir kelimenin çoğulu getirildikten sonra bu çoğulun tekrar çoğulu yapılabilir. Bu çoğul yapma iki ya da daha fazla gerçekleşebilir. Buna Cem'ül Cem (Çoğulun çoğulu) denir. Mübalağa amaçlı yapılır. Allah, şöyle buyurmuştur: "فَلَهُ جَمَلَتْ صُفُرٌ" *Bunlar sanki*

³⁶¹ İbrahim Güngör, *Arapçada Çoğulun Sayısal Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Nüsha 17/45 (2017), 79.

³⁶² Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübbâbi lisâni'l-'Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1997), 8/108.; Sebe' Sûresi, 34:37.

³⁶³ Abdülvehhâb Selâhaddîn, "el-'İ'tilâf ve'l-ihtilâf beyne cem'ül-cem'i ve müntehel-cumû' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye 49/1 (Haziran 2014), 11.

birer kızıl devedir.”³⁶⁴ Süyûtî, Arapçada sadece bu kelimenin altı kez çoğul yapıldığını belirtmiştir. Bu kelimenin çoğulu, (أَجْمَل – أَجْمَال – جَمَال – جَمَالَات) şeklinde altı kez yapılmıştır.³⁶⁵

Azlık bildiren yapılar üç ile başlayıp on ile biter, çokluk bildirenler ise üç ile başlar ve azamî derecede çokluk bildiren yapılara kadar devam eder. Azamî çokluk bildiren yapılar ise on bir ile başlar. Tabi bu durum hem azlık hem de çokluk ifade eden yapılarda gelen tekil kelimeler için söz konusudur. Zira tekil bir kelimenin sadece azamî çokluk ifade eden çoğulu olması durumunda bu yapı azlıkta da çoklukta da kullanılabilir. Örnek olarak; “adamlar” (رَجَال), “kitaplar” (كُتُب), “ayaklar” (أَرْجُل), “yazarlar” (كُتَّاب), “mescitler” (مَسَاجِد), “lambalar” (قَنَاطِل) kelimeleri verilebilir. Hem azlık hem çokluk ifade eden yapılarda çoğulu bulunan kelimelere örnek olarak ise “kaburga” (أَضْلَ - ضُلْغ - ضُلُوع) kelimesi verilebilir. Aynı zamanda Arapların azlık yapısında gelen bir çoğulu çokluk ifade edecek şekilde kullanabileceklerini belirtmek gerekir. Ya da bir yapıyı diğeri yerine kullanabilirler. En sık karşılaşılan durum ise çokluk yapısının azlık yapısını da kapsamasından dolayı çokluk yapısının azlık yapısı yerine kullanılmasıdır. Düzenli çoğulların azlık ifade ettiği söylene de hem azlık hem de çokluk için kullanılabilirler. Burada şunu da belirtmek gerekir; azlık yapısında gelen bir çoğulun başına cins isim ifade eden (ال) takısı gelmesi durumunda çokluk ifade eder. Aynı şekilde tamlayan tamlanan söz konusu olması durumunda yine azlık yapısında gelen bir kelime çokluk ifade eder.³⁶⁶

Verilen bilgilerden yola çıkarak, çokluk yapısının azlık, azlık yapısının ise çokluk ifade etmek üzere birbiri yerine kullanılabileceği söylenebilir. Buna ek olarak; azlık yapısında gelen bir kelimenin başında (ال) ya da tamlayan tamlanan şeklinde gelmesi durumunda çokluk ifade eder. Aynı zamanda düzenli çoğullar azlık ya da çokluk ifade edebilirler. Bağlam mananın belirlenmesinde önemli unsurdur.

Düzensiz çoğul; üç ya da daha fazla varlığı ifade eden kelimelerdir. Anlam ve kök yönünden örtüşen tekili olmakla birlikte çoğul yapıldığında yapısında değişiklik görülür. Örnek olarak; “kitap” (كُتَاب), “âlim” (عُلَمَاء), “nefis” (نَفْس) kelimelerinin çoğulları (كُتُب - عُلَمَاء - نَفْس) verilebilir. Düzensiz çoğullar, azlık bildiren düzensiz çoğullar ve çokluk bildiren düzensiz çoğullar olmak üzere nahivciler nezdinde iki türdür.³⁶⁷

³⁶⁴ Mürselât Sûresi, 77:33

³⁶⁵ Selâhaddîn, “*el-İ’tilâf ve’l-ihtilâf*”, 6.

³⁶⁶ Abdullah Muhammed Henânî, “*el-Cumû’ fi’l-luğati’l-‘Arabiyye*” (Kahire: Mektebetü’l-Mecmau’l-İlmî, 2011), 14.; Vesmiye Abdülmuhsin Muhammed Mansûr, *Sîyagü’l-cumû’ fil-‘Qur’âni’l-Kerîm* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2004), 2/90-95.

³⁶⁷ Ya’kûb, *el-Mu’cemü’l- mufasssal*, 19.

Kelime yapısında meydana gelen değişiklikler, kelimenin tekil halindeki kök harflerin artırılması ya da azalmasıyla ya da hareke değişiklikleriyle olabilir. Örnek olarak; “ok” (وَك), “sedir ağacı” (وَكْدَر), “aslan” (وَكْد) kelimeleri verilebilir.³⁶⁸

Azlık bildiren düzensiz çoğullar en az üç, en fazla on varlığı ifade eder. Azamî çokluk ifade eden yapılar dışındaki düzensiz çoğullar genellikle semaîdir. Bu yapılar ara sıra çokluk ifade etmek için de kullanılabilirler. Çokluk bildiren yapılar ise daha fazla varlığa delalet eder. Dört farklı azlık ifade eden düzensiz çoğul yapısı vardır. Bunlar;

فَعْل yapısı, ayne’l fi’li illetli olmayan (فَعْل) yapısında gelen kelime ya da rubaî isim olup son dan bir önceki harfi med harfi olmakla birlikte sonuna dişil alameti almayan isimlerin çoğulu bu yapıda gelir. Örnek; “nefis” (فَس, فُس, فُس), “kol” (أَذْرَع, أَذْرَع) kelimeleri verilebilir.

فَعْل yapısı, ayne’l fi’li illetli olmayan (فَعْل) yapısında gelen kelimeler hariç tüm sülâsî isimlerin çoğulunda kullanılır. Örnek; “kılıç” (كَيْلِف, كَيْلِف), “üzüm” (أَعْبَاب, أَعْبَاب) kelimeleri verilebilir.

فَعْل yapısı, son dan bir önceki harfi med harfi olan rubaî isimlerin çoğulu bu yapıda gelir. Örnek; “direk” (أَعْدَد, أَعْدَد), “yemek” (أَطْعَم, أَطْعَم) kelimeleri verilebilir.

فَعْل yapısına ilişkin belli bir kural yoktur. Örnek; “genç” (غَلَام, غَلَام), “çocuk” (صَبِي, صَبِي) kelimeleri verilebilir.³⁶⁹

Çokluk ifade eden düzensiz çoğullar ise en az üç olmak üzere on dan da fazla varlığa delalet eder. Birçok yapısı olmakla beraber en çok kullanılanı yirmi üç olarak tespit edilmiştir. Bu yapılar ise şunlardır;

فَعْل yapısında gelen eril sıfatlarda ve فَعْل yapısında gelen dişil sıfatlarda kıyasîdir. Örnek olarak; “esmer” (أَسْمَر, أَسْمَر) kelimesinin çoğulu (أَسْمَر) verilebilir.

فَعْل bu yapı, ism-i fail anlamında kullanılan فَعْل yapısında gelen sıfatların çoğul yapımında ve son harfi sahih olup kendinden önceki harf med harfi olması şartıyla rubaî kelimelerden çoğul yapımında kullanılır. Örnek olarak; “sabırlı” (صَبِير, صَبِير) kelimesinin çoğulunun (صَبِير) olarak kullanılması ve “direk” (أَعْدَد) kelimesinin (أَعْدَد) olarak kullanılması verilebilir.

فَعْل yapısı bazı durumlarda kıyasîdir. فَعْل yapısında gelen ismin çoğulu bu yapıda gelir. Örnek olarak; “oda” (غُفَّة-غُفَّة) kelimesi verilebilir. (الْبَرَى) kelimesi gibi dişil sıfat olarak kullanılan kelimelerin çoğulu (الْبَرَى) şeklinde bu yapıda gelir. Yine (جَمْعَة) kelimesinin çoğulu (جَمْعَة) gibi فَعْل yapısında gelen kelimelerin çoğulu bu yapıda gelir.

³⁶⁸ Galâyîni, *Câmi ‘u ‘d-dürûsi ‘l- ‘Arabiyye*, 2/28.

³⁶⁹ Ali el-Cârim - Mustafa Emîn, *en-Nahvü ‘l-vâzih fi kavâ ‘idi ‘l-luğati ‘l- ‘Arabiyye* (Kahire: Dârü ‘l-Meârif, 1950), 2/126-127.

فَعْل bu yapı (فَعْلَة) yapısında gelip kök harflerinde düşme olayı meydana gelmediği durumlarda kullanılır. (فَعْلَة) yapısında gelen kelimelerden bazılarının çoğulu (فَعْل) olarak da gelebilir. Örnek olarak; (لَحَى - لَحَى) kelimesi verilebilir.

فَعْل bu yapı (فَاعِل) yapısında gelen akıllı eril sıfatların çoğulunda son harfinin “ya” ya da “vav” harfi ile illetli olması durumunda kullanılır. Örnek olarak; “atıcı” (رَامَ ج رَمَات) ya da “davetçi” anlamındaki (دَاعَ ج دَعَا) kelimeleri verilebilir. Bu çoğulların aslı (رَمَى دَعَا) olmasına rağmen “ya” ve “vav” harfleri elife dönüştürülmüştür. Yani i’lal vardır.

فَعْل bu yapı ise (فَاعِل) yapısında gelen akıllı eril sıfatların çoğulunda son harfinin sahih olması durumuna kullanılır. Örnek; “yazar” (كَتَبَ ج كُتِبَ), “sihirbaz” (سَاحَرَ ج سَحَرَة) kelimeleri verilebilir.

(فَعْلَى) yapısı, “yok olmak, acı çekmek, kusur” ifade eden sıfatların çoğulunda kullanılır. Bunun yanında ism-i mef’ul anlamı taşıyan (فَعْلَى) yapısında (فَعْلَى) tekili (فَعْلَى) yapısında olan kelimelerde (هَلَكَ ج لُكِيَ), tekili (فَعْلَى) olan kelimelerde (مَيَّتَ ج مَيِّت), tekili (فَعْلَى) olan kelimelerde (أَحْمَقَ ج حَقِيَ), tekili (فَعْلَى) olan kelimelerde (سَكَّرَ ج سَكَّرَ) kullanılır.

فَعْل bu yapı, son harfi sahih olmak şartı ile (فَعْل) yapısında gelen isimlerin çoğulunda kullanılır. “Küpe” (قُرْطُ ج قُرْطَة), “ay” (دَبَّ - دَبَّ) kelimeleri örnek verilebilir.

فَعْل yapısında (فَاعِل) yapısında gelen sıfatların çoğulunda kullanılır. Örnek olarak; “döven” (ضَارِبَ ج ضَارِبَة) ya da “oturan” (قَاعِدَ ج قَاعِدَة) kelimeleri verilebilir.

فَعْل yapısı, son harfi sahih olan eril sıfatların (فَاعِل) yapısının çoğulunda kullanılır. Örnek olarak; “oruçlu” (صُومَ ج صُومَة) ya da “okur” (قَارَأَ ج قَارَأَة) kelimeleri verilebilir.

(فَعْل) yapısının kullanımı çoktur. İsim ya da sıfat olup ilk iki harfi “ya” olmayan (فَعْل) yapısındaki kelimelerin çoğulunda kullanılır. “Zor” (ضَرَبَ - ضَرَبَ), “topuk” (كَعَبَ - كَعَبَ) kelimeleri örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde (فَعْل) yapısında gelen isim ya da sıfat olup son harfinde şedde ya da illet bulunmayan kelimelerin çoğulunda kullanılır. Örnek olarak; “deve” (جَمَلَ ج جَمَال) kelimesi verilebilir. Ya da (فَعْل) yapılarında gelen isimlerin ortasındaki harfin “vav” sonundaki harfin ise “ya” olmaması durumunda kullanılır. Örnek olarak; “kurt” (ذِي - ذِي), “meyve” (ثَمَرَة ج ثَمَار) kelimeleri verilebilir. İsm-i fail anlamında kullanılıp sıfat olan (فَعْل) yapısının eril ve dişil formatının son harfinin sahih olması durumunda kullanılır. Örnek olarak; “cömert” (كُفِيَ - كُفِيَ) kelimesi verilebilir. Dişili (فَعْل) olarak gelen (فَالِن) kelimesinin çoğulunda da kullanılır. Örnek olarak; “susamış” (عَطَشَ - عَطَشَ) kelimesi verilebilir. Bu yapı birçok kelimeye çoğul olarak gelebilir ve belli bir kuralı yoktur.

فِعْل kullanımı alanı yaygın olan bir başka yapıdır. فِعْل kalıbında gelen sülâsî isimlerde ortadaki harfin “vav” olmadığı durumlarda kullanılmaktadır. Örnek olarak; “topuk” (كَع كَع) kelimesi verilebilir. Aynı şekilde فِعْل yapısında gelen isimlerin çoğulunda da kullanılabilir. Örnek olarak; “kaplan” (نَمَر جَمْع) kelimesi verilebilir. فِعْل yapısında gelen isimlerde illetli harf bulunmadığı takdirde çoğulu bu yapıda gelir. Örnek olarak; “aslan” (لَسَد جَمْع) kelimesi verilebilir.

Çokluk bildiren düzensiz çoğul yapıları çoktur. Bazılarına ayrıntılı bir şekilde yer verdikten sonra sık kullanılan diğerlerine de değineceğiz.

“komşu” (جَا جَمْعِيَّان), “balina” (حَوَّاحِيَّان), “sıçan” (جَرَذ جَمْعِيَّان), فِعْلان.

“kum tepesi” (تَلَّابُج جَمْعِيَّان), “ülke” (بَلَد جَمْعِيَّان), “karın” (طَنَّبَطْنان) فِعْلان

فِي يَ قُويَاء “güçlü”, (ثَلَّيَّان) “şiddetli”, فِعْلان

“yüksek” (شَوَّاه شَوَّاه), (فَوَّاه زَوَّاب) “kasırğa”, (كَبَّاه كَوَّاب) “yalancı” فِعْلان

Azlık ve çokluk ifade eden yapıları ele aldıktan sonra şimdi de tekil bir kelimenin çoğulunun farklı yapılarda gelmesi durumuna bakalım. Örneğin; İbn Hâleveyh (ö. 370/980), “deve” (أَجَمَل – أَجَمَل – أَجَمَل – أَجَمَل – أَجَمَل – أَجَمَل) kelimesinin (لَجَمَل) şeklinde tam altı kez çoğul yapıldığını böyle başka bir kelime olmadığını belirtir.³⁷⁰ Örneğin; (تَفْلَر) kelimesinin çoğulu olarak (لَفْلَر – لَفْلَر – لَفْلَر) kelimelerini görebiliriz. Bunun nedenini kimi Arap dili âlimleri, kabileler arasında görülen kullanım farklılıklarıyla açıklamışlardır. Örnek olarak; “yay” (يَا يَ قُويَاء) kelimesinin çoğulu olarak (يَا يَ قُويَاء) ya da “yer” (يَا يَ قُويَاء) kelimesinin çoğulu olarak (يَا يَ قُويَاء) kelimeleri verilebilir. Kimi âlimler ise Arapların gerek şiir gerekse kafiye bir sözden dolayı kıyasa uygun olmadığı hâlde farklı bir çoğul kullanabildiklerini belirtmişlerdir. Örnek olarak; “sana sabah ve akşamları gelirim” (أَتِيكَ لَغْلِيَّ لَغْلِيَّ) sözünde “sabah” (غَدَاة) kelimesinin (غَلِيَّ) kelimesine benzetilerek asıl yapısı olan (غَدَوَات) yapısında gelmeyip (غَلِيَّ) şeklinde geldiği görülmektedir. Kimi âlimler ise yapılar arası anlam farklılığına dikkat çekmişlerdir. Kelime birden fazla anlam taşıması hâlinde çoğul yapılarında farklılıklar ortaya çıkar. Örnek olarak; “ben” (خَال) kelimesinin çoğulu (خَالان) iken “dayı” anlamındaki aynı kelimenin çoğulu (أَخْوَال) olarak kullanılır. Ya da “deve binicileri” (رَكَب) kelimesinin çoğulu (رَكَبان) iken aynı kelimenin (رَكَاب) çoğulu “ata, gemiye ve diğer ulaşım araçlarına binen yolcular” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde (تَفْلَر) kelimesinin çoğulu olan (لَفْلَر) daha çok “imanın karşıtı olan kâfirler” anlamında

³⁷⁰ Abduh Ali İbrâhîm er-Râcihi, *et-Tatbîkû's-sarfi* (Beyrut: Darü'n-Nehdet'il Arabiyye, 2009), 115-123.; Efgânî, *el-Mucez*, 1/146-154.

³⁷¹ el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî, *Leyse fî kelâmi'l-'Arab*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Mekke: Mektebetü Mekkete'l-Mükerrreme, 1979), 184.

kullanılırken, (فَرَّة) çoğulu “nimeti inkâr edenler” anlamında kullanılmaktadır. Bir başka sebep olarak da âlimler, yapıların azlık ve çokluk ifade etmelerini saymışlardır. Azlık ifade eden yapılar; (فَعْلُ فَعْلٍ فَعْلَةٍ) dört tanedir. Azlık ifade eden çoğullar, üçten ona kadar olan varlıkları ifade etmek için kullanılır. Ondan fazla varlıkları ifade etmek üzere kullanılan yapılara da çokluk ifade eden çoğullar denir. Örnek olarak; “dört harf” (أَبْعَدَ أَحْرَفٍ), “on harf” (عَشْرَ أَحْرَفٍ) derken azlık ifade eden (فَعْلُ) yapısı kullanılırken ondan fazla harfi ifade etmek için çokluk ifade eden (فَعْلُول) yapısında (حُرُوفٍ) çoğulu kullanılır. Allah şöyle buyurmuştur: “لَا تَزِيلُ قِيُومُ أَنْتُمْ بِكُلِّ يَوْمٍ تُكْفِرُونَ إِلَّا فَاحِشَةً” *“Hani sen mü'minlere, ‘Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?’ diyordun.”*³⁷² Burada bin anlamındaki (أَلْفٍ) kelimesinin çoğulu olarak azlık ifade eden (أَلْفٌ) şeklinde gelmiştir. Oysa aynı kelimenin bir başka çoğulu farklı bir yerde çokluk ifade eden (أَلْفٌ) yapısında gelmiştir. İlgili ayette Allah şöyle buyurmuştur: “لَا تَزِيلُ قِيُومُ أَنْتُمْ بِكُلِّ يَوْمٍ تُكْفِرُونَ إِلَّا فَاحِشَةً” *“Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?”*³⁷³

Düzensiz çoğul yapıları, azlık ve çokluk yönünden olduğu gibi anlam açısından da farklılık göstermektedir. Her yapı farklı anlam ifade etmektedir.

Sâmarrâî, düzensiz çoğul yapılarına yönelik değerlendirmeler yapmaktadır. (فَعْلَةٍ) yapısına ilişkin bu yapının son harfi sahih olup ve (فَعْلُول) yapısında akıllı ve erkil varlığa sıfat olarak gelen kelimelerin çoğulunda kullanıldığını belirttikten sonra bu yapının sonundaki kapalı te harfinin kelimeyi sıfat konumundan isim konumuna taşıdığını ifade etmiştir. Örnek olarak; “büyücü” (سَاحِرٍ) kelimesinin çoğulu (سَاحِرَةٌ) ya da “yazar” (كَاتِبٍ) kelimesinin çoğulu olan (كَاتِبَةٌ) kelimeleri verilebilir. Sâmarrâî, bu tür çoğulların insanlardan özel bir sınıfı ifade etmek için kullanıldığını ve fiil anlamı taşımadığını belirtir. Yani her sihirbaz (سَاحِرٍ) içerisinde yer almak durumunda değildir. Ya da her hâkim (قَاضٍ) içerisinde yer almayabilir. Daha sonra Sâmarrâî bu yapının, (فَعْلُول) yapısından farkına değinerek (فَعْلُول) yapısında eylemde mübalağa anlamı olduğunu belirtir. Örnek olarak; “öğrenci” (طَلَبٍ) kelimesinin çoğulu olarak kullanılan (طَلَبَةٌ - طَلَبَةٌ) kelimelerini verir. Öğrencilerden bir grubu ifade etmek için (طَلَبَةٌ) çoğulunun kullanıldığını belirtir. Oysa (طَلَبٌ) çoğulu ise bu fiili çokça yerine getiren kimseleri anlatırken kullanılır. Aynı şekilde “yazar” (كَاتِبٍ - كَاتِبَةٌ) kelimeleri de (كَاتِبٍ) kelimesinin çoğulu olup (كَاتِبٌ) çok yazı yazan kimseler için kullanılırken (كَاتِبَةٌ) ise yazı yazma işiyle uğraşan kimseleri anlatırken kullanılır. Devlet dairelerinde çalışan memurlar buna örnek verilebilir. Sâmarrâî belki de burada belli bir alanda bir araya gelen meslek

³⁷² Ali İmran Sûresi, 3:124

³⁷³ Sâmarrâî, *es-Sarfü'l-'Arabî*, 153-154.; Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 114-117.; İbrâhim es-Sâmarrâî, *Dirâsâtün fi'l-luğati* (Bağdat: Matbââtü'l Anî, 1961), 78.; Bakara Sûresi, 2: 243.

grubunun ya da jürinin üyelerini kapsayacak isimlendirmenin (فِعْلَةٌ yapısıyla ifade edileceğini söylemeye çalışmıştır. Yani Sâmarrâînin söylediklerinden yola çıkarak (قِضَاة) kelimesine bakacak olursak sadece hâkimler demek değil de hâkimlerden bir araya gelmiş heyet, jüri ya da bir locayı ifade etmektedir.

Yine (فِعْلٌ yapısının, görülen eylemde mübalağa anlamı taşıdığını belirtir. Daha sonra eylemde mübalağa ifade eden (فِعَال yapısıyla kıyaslayarak (فِعْل yapısının eyleme daha çok delalet ettiğini ifade eder. Bunu ise (فِعَال yapısında bulunan med ile açıklar. Zira med yani uzatma eylem ile ters orantılıdır. Bu yüzden med olmayan yapı eylemi daha çok ön plana çıkarmış olduğunu belirtir.

Yine (فِعَال yapısının bir eylemi çokça gerçekleştiren kimseleri anlatırken kullanılacağını belirtir. Aynı zamanda kemmiyet değil keyfiyet odaklı bir yapıdır. Yani bir eylemin birçok kişi tarafından gerçekleştiriliyor olması bu yapıyı kullanmaya yetmezken bir kişinin bir fiili sürekli tekrarlaması sürekli yapması bu yapıyı kullanmak için yeterlidir. Bahçelerine hayatlarında birkaç kez ağaç diken kimseler anlatılırken (زَارِعُونَ) denir. Ancak dikme eylemini sürekli gerçekleştiren kimseler anlatılırken mesela çiftçiler anlatılırken (زَرَّاعٌ) denir. Aynı şekilde birkaç beyit, birkaç kaside ezberleyen kimseye (خَاطِبٌ) denmez. Ya da birkaç sure okuyan kişilere (قَارِئٌ) denmez. Kıraat ilminin inceliklerine vakıf olup çok Kur’ân okuyanlara (قَارِئٌ) denir.³⁷⁴

(فِعْلَاءٌ yapısı ise isim yapılarının çoğulunun da kullanılmakla birlikte bazı sıfatların çoğulu da bu yapıda gelebilir. Ancak çoğulu bu yapıda gelen sıfatlar anlamca isimleşir. “Siyah” (لَسُودٌ) kelimesinin çoğulu olarak (سَوْدَانٌ) kelimeleri kullanılır. Ancak (سَوْدَانٌ) çoğulu ile insanlardan siyah olan grup anlatılmaktadır. Bu çoğul yapısının Kur’ân-ı Kerim’de göreceli azlık ifade etmek için kullanılması da bu anlayışı destekler niteliktedir. Allah, Lut kavminin çirkinliği anlatılırken şöyle buyurmaktadır: “تَقَالُتُونَ لِلْكَرَانِ مِنْ آلِ عَالِيَيْنَ” “*Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından **erkeklerle** mi yanaşıyorsunuz?*”³⁷⁵ Ayette özellikle (لِكْرَانٌ) kullanılması Lut kavminin bu pisliği tüm erkeklerle yapmadıklarını belirtmek içindir. Zira yaşlılarla, çocuklarla bu pisliği yapmıyorlardı. Erkeklerden belli bir grupla yapıyorlardı. Oysa tüm erkekler mevzu bahis olduğunda (كُورٌ) çoğulunu kullanılmıştır. Allah başka yerde şöyle buyurmaktadır: “مَبْلَمَنْ” “*Dilediğine kız çocukları, dilediğine **erkek çocukları** verir.*”³⁷⁶

³⁷⁴ Sâmarrâî, *es-Sarfü'l-‘Arabî*, 164-169.

³⁷⁵ Suarâ Sûresi, 26:165

³⁷⁶ Şûrâ Sûresi, 42:49

Allah, şöyle buyurmuştur: ³⁷⁹“فَتَجْعَلْ لِسَاحِرَةٍ لِّقَوْلِهَا وَيَوْمَ تُعْزَفُ عَنْهَا” Bu kelime (ساحرة) yapısında gelmiş daha önce de belirtildiği üzere bu yapı, (ساحل) yapısında gelen eril sıfatın son harfinin sahih olması durumunda kullanılmaktadır. Buna ek olarak Sâmarrâî, kelimenin sonundaki te harfinin kelimeyi sıfat konumundan isim konumuna taşıdığını belirtmiş ve artık bu çoğul ile sihirbazlar zümresinin ifade ettiğini belirtmiştir. Yani çoğul anlamından öte sanki bu yapı ile bir sınıf, bir zümre anlatılmak istenmiştir.³⁸⁰ Yine Allah, vahiy getiren melekleri anlatılırken şöyle buyurmuştur: “يُنْزِلُ فِي سَفَرَةٍ” *“yazıcı meleklerin elindeki”*.³⁸¹ Peygambere vahiy getiren melek anlamında olan (سافر) kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır.³⁸² Burada da vahiy getirmekle görevli melekler zümresi ifade edilirken yine bu yapı kullanılmıştır.

Allah, inanan kimselerin hâlleri anlatılırken şöyle buyurmaktadır: “ثَلَاثِيُمْ رُكْعًا سَجْدًا” *“Onların, rûkû ve secde hâlinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün.”*³⁸³ (ساجد) ve (ركع) kelimesinin çoğulları, daha önce de belirtildiği üzere hareket ve bir eylemin çokça gerçekleşmesini ifade eden (فعل) yapısında gelmiştir. Zerkeşî (ö. 794/1392), bu durumu ayet-i kerimede gelen görme fiiliyle ilişkilendirir ve görmenin secde ve rûkû eylemlerinin somut yönleriyle alakalı olduğunu belirtir. Bununla birlikte Allah, Bakara suresi 125. ayet-i kerimesinde (ساجد) kelimesinin çoğulu için (سجود) kelimesini kullanmıştır. Bu kelime mastar yapısında gelmiş ve alını Allah’tan korkarak yere koymak anlamında kullanılmıştır. Mastar yapısında gelmesi nedeniyle eylemin hem soyut hem somut yanını ifade eder.³⁸⁴ Fetih sûresinde, görme eylemi zikredildiğinden eylemlerin maddî boyutlarıyla ilişkili olan (فعل) yapısı kullanılmıştır.

Allah şöyle buyurmaktadır: “وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَخَافُ مَا يُفِيضُ مَغْرَمًا هَلْ يَاصِلُكُمْ لَالُوتُ رَافِي وَمِنْ طَائِفَةٍ” *“size belâlar gelmesini beklerler”*.³⁸⁵ “İnsanın başına gelen zorluklar, belalar” (لوت) kelimesi, (طائرة) kelimesinin çoğuludur.³⁸⁶ Bu yapı daha önce de belirtildiği üzere daha çok isimlerin çoğulunda kullanılır ve devamlılık ifade eder. Sonuna eklenen kapalı te, kelimeyi sıfat anlamından koparıp isimleştirmiştir. Allah, dağların işlevini anlatırken şöyle buyurmuştur: “وَلَقَدْ فِي الْأَرْضِ رَسُولِي أَنْتَ بِمَبْلُكُمُ وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ الْأَرْضَ وَجِبَالًا”

³⁷⁹ Şuarâ Sûresi, 26:38

³⁸⁰ Sâmarrâî, *Me’âni l’-ebniye*, 132.

³⁸¹ Abese Sûresi, 80:15

³⁸² İbn Hâim, *Garîbü l’-Kur’ân*, 335-336.

³⁸³ Fetih Sûresi, 48:29

³⁸⁴ Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi l’-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l Fâzıl İbrâhim (Kahire: Dâr’ü İhyâi l’-Kütübi l’-Arabiyye, 1957), 3/250-251.

³⁸⁵ Tevbe Sûresi, 9:98

³⁸⁶ el-Hudayrî, *es-Sirâcü fî beyâni fî garîbi l’-Kur’ân*, 1/81.

“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam **dağlar**”.³⁸⁷ “Dağlar” (رَوَابِي) kelimesi (رَبِيَّة) yapısındaki (رَبِيَّة) kelimesinin çoğuludur. Aynı şekilde isim olan kelimenin çoğulu için kullanılmış olup anlamda devamlılık ifade etmektedir.

Ancak Sebe' sûresinde Allah, Süleyman (a.s.)'a cinlerin yaptıkları yapıları, heykelleri, havuzları ve yerinden kalkmayan koca koca tencereleri anlatırken şöyle buyurmaktadır: “يَعْلَمُونَ لَهُمْ مَاءٌ مِنْ مَخَابِبٍ وَيَنفَعُ الْغُلَّابَ وَجَنَّاتٍ لَكُمْ جَوَابٍ يَخْرُجُ مِنْهَا زَاوُشُكُمْ وَأَنْتُمْ فِيهَا كَالْعِثَاقِ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ” “Süleyman için, o ne dilerse, mabedler, heykeller, büyük havuzlara benzer çanaklar ve taşınması güç **kazanlar** yaparlardı.”³⁸⁸ “Yerinden kalkmayan kazanlar” derken kullanılan (رَبِيَّة) kelimesi de (رَبِيَّة) kelimesinin düzenli çoğulu olarak gelmiştir. Burada kelimenin düzenli çoğul alması, kelimenin fiil anlamı taşımasından kaynaklanmaktadır. Düzenli çoğul, fiile daha yakındır.³⁸⁹ Buradan (فَاعِل) yapısında gelen kelime isim olup devamlılık anlamı taşıyorsa çoğulu (فَاعِل) ancak kelime anlam itibarıyla fiile daha yakınsa yenilenme ifade ediyorsa çoğulu düzenli çoğul olur şeklinde bir çıkarım yapılabilir.

Allah, inanan kimselerin ayetleri karşısındaki tutumları anlatılırken şöyle buyurmuştur: “وَالَّذِينَ إِذَا لُفُّوا بِأَيِّاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخْرُجُوا فِيهَا صُفًّا وَعَاقِلًا” “Onlar, kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara **kör** ve sağır kesilmezler.”³⁹⁰ “Körler” (عَقِلًا) kelimesi (فَاعِل) yapısında gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere (فَاعِل) yapısı, insanlar arasından belli bir grubu ifade etmek için kullanılır. (عَقِلًا) kelimesi de burada, toplumda görme engelli olan kimselere verilen bir isim olarak kullanılmıştır. Aynı kelimenin farklı bir çoğulu olan (عَقِمًا) ise Kur’ân-ı Kerim’de yedi farklı yerde kâfirleri nitelerken kullanılmıştır. Zira (عَقِمًا) çoğulu, (عَقِمًا) çoğuluna göre göreceli azlık ifade eder. Nitekim inanan kimselerin az olduğunu Allah Kur’ân-ı Kerim’in farklı yerlerinde belirtmiştir. Örneğin; Allah şöyle buyurmuştur: “وَالَّذِينَ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ” “Kullarımdan şükredenler pek azdır”.³⁹¹

Allah, İsrailoğulları’na bağışlanma dilemelerini bildirirken şöyle buyurmuştur: “وَلَنْ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَانَ الْقُرْآنَ فَلْيُؤْمَرُوا فَاذْخُلُوا الْآبَاسُ لِيُؤْمَرُوا حَطُّنَ فَيُؤْمَرُوا حَطُّنَ فَيُؤْمَرُوا حَطُّنَ فَيُؤْمَرُوا حَطُّنَ” “...biz de sizin **hatalarınızı** bağışlayalım”.³⁹² “Hatalarınızı” (حَطُّنًا) kelimesi (حَطُّنًا) kelimesinin çoğulu olup bu ayet-i kerimede düzensiz çoğul olarak gelmiştir. Aynı bağlamda aynı kelime farklı yerde farklı yapıda gelmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: “وَأَنْتُمْ لَكُمْ لَمْ تَلْغُوا”

³⁸⁷ Nahl Sûresi, 16:15

³⁸⁸ Sebe' Sûresi, 34:13

³⁸⁹ Zerkeşi, *Burhan*, 3/250.

³⁹⁰ Furkan Sûresi, 25:73

³⁹¹ Sâmarrâi, *Me'âni'l-ebniye*, 138.; Sebe' Sûresi, 34:13

³⁹² Bakara Sûresi, 2:58

İKİNCİ BÖLÜM

MEALLERDE YAPI-ANLAM İLİŞKİSİ

Bu bölümde birinci bölümde teorik olarak ele alınan kelime yapılarının ifade ettiği anlamlar, Diyanet İşleri, Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen ve Hasan Basri Çantay mealleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

2.1. Mastar Yapı Örnekleri

Örnek 1

Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'i ümmetine şahit olarak göndereceğini ve kendisine indirilen Kur'ân-ı Kerim'i, insanlara her şeyi açıklayan bir rehber olarak verdiğini bildirirken şöyle (يَوْمَ نَخْلِفُ كُلِّ أَمْرٍ بِدَاغٍ مِّنْهُ مِن قَبْلِ يَوْمٍ مِّنْ فَسَادٍ وَمَجْنُونٍ لِّكُلِّ شَيْءٍ دَاغٍ مِّنْهُ مَوْلَا وَنَزَّلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ) buyurmuştur.³⁹⁸

(يَوْمَ نَخْلِفُ) kelimesi, mastar olup sadece (يَوْمَ نَخْلِفُ) kelimelerinde ilk harf kesreli olarak kullanılmıştır. Asıl olan (نَخْلِفُ) şeklinde fetha ile gelmesidir. Bu yapıda gelen mastar mübalağa ifade eder.³⁹⁹

İbn Atiyye ise bu kelimenin mastar olmayıp isim olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁰

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sana bu Kitabı; her şey için bir açıklama , doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.
E.H.Y.M	Bu Kitabı da her şeyi açıklayan ve müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, bir rahmet kaynağı ve bir müjdeleyici olarak indirdik.
Ö.N.B.M	Sana Kitabı herşey için apaçık bir beyan , bir hidâyet ve bir rahmet, müslümanlar için bir müjde olmak üzere indirdik.
H.B.Ç.M	Sana (bu) Kitabı her şeyin apaçık bir beyânı , bir hidâyet, bir rahmet ve (hele) müslümanlar için bir müjde olmak üzere peyderpey indirdik.

Yukarıda çokluk, mübalağa bildirdiğini ifade ettiğimiz (يَوْمَ نَخْلِفُ) kelimesi meallerde farklı şekillerde karşılık bulmuştur. D.İ. meali, kelimedeki belirtilen mübalağa anlamını

³⁹⁸ Nahl Sûresi, 16:89

³⁹⁹ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7/279.

⁴⁰⁰ Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib b. Temam b. Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 3/415.

gözetmeden asl-î mastar gibi (**açıklama**) olarak aktarmıştır. E.H.Y. ise kelimeyi sıfat fiil olarak (**açıklayan**) şeklinde mealine yansıtmıştır. Bununla beraber H.B.Ç. ve Ö.N.B. meallerinde kelimenin geldiği yapı itibariyle ifade ettiği mübalağa anlamı gözetilerek meallere (**apaçık** bir beyan) şeklinde aktarılmıştır.

Örnek 2

Allah, dünya hayatının geçici, asıl ve baki olan hayatın ise ahiret hayatı olduğunu anlatırken şöyle (وَمَا لَهُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوَ طَرَفٍ وَإِلَ الْبَاطِلِ الْأَخْرَجَ لَهَا لِحْيَانًا لَوْ كُنَّا نَعْلَمُونَ) buyurmuştur.⁴⁰¹

(لِحْيَانًا) kelimesi, (حَيَّ) gibi “yaşadı” (حَيَّ) kelimesinin mastarı olmakla beraber geldiği yapı itibariyle anlam bakımından daha güçlüdür. (لِحْيَانًا) mastarı, aslî mastar anlamının yanında kullanıldığı yapı gereği fiilde hareketlilik ve canlılık ifade etmektedir. Durgunluk ölümü, hareket ise hayatı temsil etmektedir.⁴⁰² Bundan dolayı kelimenin yapısındaki değişiklik dünya hayatının ahiret hayatı ile karşılaştırılması durumunda daha durgun ve dingin olduğuna işaret edilmiştir.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!
E.H.Y.M	Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı.
Ö.N.B.M	Bu dünya hayatı bir eğlenceden ve bir oyundan başka değildir. Ve hakikaten ahiret yurdu ise elbette ki daimi hayat odur, eğer bilecek olsalar idi.
H.B.Ç.M	Bu dünyâ hayâtı bir eğlenceden, bir oyundan başka (şey) değildir. Âhiret yurdu (na gelince:) Şüphe yok ki o, (asıl) hayâtın tâ kendisidir, (bunu) bilmiş olsalardı...

Yukarıda (لِحْيَانًا) kelimesinin (حَيَّ) kelimesinden daha güçlü olduğunu ve geldiği yapının hareket ve canlılığa delalet ettiğini belirtmiştik. Buradan yola çıkarak meallere bakıldığında genel olarak bu anlama uygun çeviriler yapıldığı görülmektedir. D.İ., E.H.Y., H.B.Ç. meallerinde yapının taşıdığı anlamı verebilmek için **asıl** ve **gerçek** kelimelerini kullanmışlardır. Ö.N.B. ise **daimi** sıfatı ile bu anlamı vermeye çalışmıştır. Bu kelimelerle mastar yapısının ifade ettiği, hareket ve canlılık anlamı sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁰³

⁴⁰¹ Ankebût Sûresi, 29:64

⁴⁰² Muhyiddin b. Ahmed Mustafa Derviş, *I'râbi'l-Kur'an ve beyânüh* (Şam: Dâr'ü İbn Kesir, 1994), 7/457.

⁴⁰³ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'an*, 21/17.

Örnek 3

Allah, Müslümanların kendilerini Mescid-i Haram'dan çıkaran kâfirlere karşı duydukları nefreti ve onlara karşı haddi aşmamalarını anlatırken şöyle (وَلَا يَجْرُوكُمْ غَيْرُكُمْ أَنْ)⁴⁰⁴ buyurmuştur.

(ثَوَان) kelimesi; “şiddetli nefret, kin” anlamında olup (ثَوَا) fiilinin mastarıdır. Bu mastarda da yapısı gereği hareketlilik ve canlılık anlamı vardır. Yani kelime yapısı gereği iç dünyada duyulan nefretin adeta vücut bulmuş şeklini ortaya koymaktadır. Tıpkı bunun gibi “kaynamak” anlamına gelen (غِيَان) mastarı da kaynarken meydana gelen fokurdama eylemini ifade etmektedir.⁴⁰⁵

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin , sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin.
E.H.Y.M	Sizi Mescidi Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı olan kininiz , sizi saldırıya sevk etmesin.
Ö.N.B.M	Sizi Mescid-i Haram'dan menetmiş olduklarından dolayı bir kavime olan öfkelenmeniz sizi sakın tecavüze sevk etmesin.
H.B.Ç.M	Sizi Mescid-i Haram'dan menettiler diye bir kavme karşı beslediğiniz kin , sakın sizi tecavüze sevk etmesin.

Yukarıda özellikleri belirtilen kelime yapısı gereği (ثَوَان) ifadesiyle içimizde **körüklenen** nefret, kin vb. anlamlar ifade edilmektedir. Ayette, Müslümanların Mescid-i Haram'a girmesine izin vermeyen Mekkeli kâfirlere karşı duydukları nefretten bahsedilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde burada bahsedilen nefretin boyutu daha net anlaşılmaktadır. Bu şiddetli nefret, kelime yapısı gereği yanardağ patlaması sonrası akan lava benzetilebilir. Tıpkı lav gibi bu yapıda gelen nefret de insanın içinde körüklenmekte adeta hareket etmektedir. Bu anlam, kelimenin geldiği yapıda yatmaktadır. Bu yönde meallere bakıldığında D.İ. ve H.B.Ç. meallerinde, bu anlam (içinizde **beslediğiniz kin**) olarak kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak (**beslediğiniz**) ifadesi, nefretin şiddetini belirten, hareket yönünü yansıtmamaktadır. Yine E.H.Y. ve Ö.N.B meallerinde, kelime yapısının ifade ettiği hareket ve çalkantı anlamlarına yer verilmemiştir. Oysa bu anlam, Türkçede

⁴⁰⁴ Maide Sûresi, 5:2

⁴⁰⁵ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 6/86.

kullanılan (**körüklenen nefret**) şeklinde, çeviride eşdeğerlik sağlayacak biçimde ifade edilebilirdi.

Örnek 4

Allah, kâfirlerin Kâbe yanındaki namazlarını anlatırken ederken şöyle (وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ) buyurmuştur.⁴⁰⁶

(عَدَدَ اللَّيْلِ إِلَّا كَهَاءً وَتَصْنِي تَفْذُقُوا الْعَذَابَ بِمَالِكُمْ تَلْفُتُونَ) fiilinin (كَهَاءً) yapısında gelmiş semaî mastarıdır. Eylemin gerçekleşmesi esnasında çıkan sese delalet etmektedir. Bu yapıya örnek olarak; yine ses bildiren “çığlık” anlamındaki (صَرَخَ) kelimesi verilebilir.⁴⁰⁷

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Onların, Kâbe'nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpımdan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.
E.H.Y.M	Kâbe huzurunda onların duaları ise ıslık çalıp el çırpımdan başka bir şey değildir. O halde inkârınızdan (ve nankörlüğünüzden) dolayı bu azabı tadın bakalım.
Ö.N.B.M	Ve onların Beyt-i Şerif'teki namazları, ıslık çalmaktan ve el çırpımdan başka değildir. Artık azabı tadınız küfreder olduğunuzdan dolayı.
H.B.Ç.M	Onların Beyt (-i şerif) huzurundaki duaları ıslık çalmaktan , el çırpımdan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler) devam edegeldiğiniz o küfrünüzden dolayı tadın artık azabı!

Yukarıda geldiği yapının özellikleri belirtilen (كَهَاءً) kelimesi yapı yönünden eylemden çok eylem sırasında çıkan sesi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu kelimenin sadece eylem ifade eden mastarı ise (كَهَاءً) şeklindedir. Günlük dilde karşımıza sıklıkla çıkan “gözyaşı dökme, ağlama” anlamına gelen (كَهَاءً) kelimesi de böyle düşünülebilir. Bu kelimeyle de anlatılmak istenen eylemin kendisi değil eylem sırasında çıkan sestir. Ya da bağırarak fiilinin mastarı olarak gelen (صَرَخَ) kelimesi ile de eylemin kendisi değil bağırırken çıkan “çığlık, haykırış” anlamı ifade edilir. Ancak meallerin hepsinde bu kelimenin eylem anlamı üzerinde durulmuş ve **ıslık çalmak** olarak Türkçeye aktarılmıştır. “Islık çalmak” ifadesinde eylemin gerçekleşmesi öne çıkarken kelime yapısının ifade ettiği ses anlamı geri planda kalmaktadır. Bu anlamda meallere bakıldığında kelime yapısının ifade ettiği ses anlamını bildiren bir

⁴⁰⁶ Enfâl Sûresi, 8:35

⁴⁰⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 9/214.

Ayet-i kerimede geçen (دَعَا) kelimesi, “çağırma” anlamındaki (دَعَا) fiilinin (دَعَا) yapısında gelmiş mastarıdır. Bu mastar yapısı daha önce de belirtildiği üzere eylemin gerçekleştiği sırada çıkan sese delalet eder.⁴¹¹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İnkâr edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırma başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.
E.H.Y.M	O kâfirlerin hâli, sadece bir çağırma veya bağırma başkasını işitmeyerek haykırmanın hâline benzer.
Ö.N.B.M	Ve kâfirlerin meseli, o hayvanların meseli gibidir ki çağırma, bağırma başka bir şey işitmeksizin haykırır durur;
H.B.Ç.M	O küfredenlerin hâli bağırıp çağırma başka bir şey duymayan (anlamayan hayvanlara durmayıp) haykırmanın (bir çoban)ın hâline (ne kadar da) benziyor.

(دَعَا) yapısında gelen mastarlar, eylemin kendisine değil eylem esnasında çıkan sese delalet ederler. Bundan yola çıkarak meallere bakacak olursak bu kelimenin anlamını karşılamak için (**bağırıp çağırma – çağırma ve bağırma – bağırıp çağırma**) ifadelerinin kullanıldığını görüyoruz. Oysa bu ifadeler, fiildeki sesteki çok fiilin mastar anlamını ifade etmektedir. Bununla beraber bu kelimeler (**bağırma-çağırma**) şeklinde muhatabın zihninde daha çok ses andıracak şekilde aktarılabilir.

Örnek 7

Allah, delilleri olmadan ayetlerini tartışmaya kalkanların içlerinde besledikleri büyülenmeyi, kibri anlatırken şöyle (إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ) buyurmaktadır.⁴¹²

(كَبُرَ) kelimesi (كَبُرَ) yapısında gelmiş “büyüdü” (كَبُرَ) fiilinin mastarıdır. Bu yapı, eylemin manevî boyutuna işaret etmektedir. Bu kelimenin bir başka mastarı (كَبُرَ) yapısında (كَبُرَ) şeklinde gelip eylemin maddî yönüne işaret etmektedir. Büyüme eylemi gözlemlenebilir, görülebilir olması durumunda mastarı (كَبُرَ) yapısında, eğer görülemeyen manevî bir büyüme ise (كَبُرَ) yapısında gelmektedir. Örnek olarak; görülebilir bir küçülme anlatılırken (صَغُرَ) kullanılmaktadır. Oysa bu küçülme ile aşağılanma ifade edilmesi

⁴¹¹ Âişe Muhammed Süleyman Kaşû, *el-Ebniyetü's-sarfiyye fi's-süverî'l-medeniyye* (Filistin: Necâh el-Vataniyye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 231-232.

⁴¹² Mü'min Sûresi, 40:56

durumunda (صَغَرَ أَوْ صَغُرَ) kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de büyüme eylemi hem manevî hem de maddî boyutuyla ilişkili kullanılmıştır. Yukarıdaki ayet-i kerimede kelime manevî boyutunda yani büyüklük taslama, kibir anlamında kullanılmış ve kelime yapısı da buna uygun olarak (نَعَلَ) şeklinde gelmiştir. Oysa Bakara Sûresi 266. ayet-i kerimede yaşlı bir adam örneğinde Allah şöyle (وَلَحَبَلَهُ الْقَبْرَ) buyurmuştur. Burada ise büyümenin görülebilen gözlemlenebilen boyutu kullanılmıştır. Kök harfi aynı olan kelimeler temel anlamda birleşmekle beraber yapısında görülen değişikliklerle anlamda farklılaşmalar meydana gelmektedir.⁴¹³

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Allah'ın ayetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır.
E.H.Y.M	Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenlerin göğüslerinde ancak yetişemeyecekleri bir kibir vardır.
Ö.N.B.M	Şüphe yok o kimseler ki, kendilerine gelmiş bir kat'i bürhan olmaksızın Allah'ın ayetlerinde mücadelede bulunurlar, onların sinelerinde kendilerinin yetişemeyecekleri bir böbürlenmeden başka bir şey yoktur.
H.B.Ç.M	Kendilerine gelmiş kat'î bir delil (ve salâhiyyet) olmaksızın (körü körüne) Allah'ın âyetleri hakkında mücâdele edenlerin göğüslerinde, hiç şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklük (hevesin) den başka bir şey yoktur.

Ayet-i kerimede geçen (لَبَّرَ) kelimesi az önce belirttiğimiz gibi kelimenin manevî boyutuna delalet ettiği için (نَعَلَ) yapısında gelmiştir. Meallere baktığımızda ise bu anlam (**büyüklük taslama, kibir, büyüklük, böbürlenme**) olarak kelimenin geldiği yapının ifade ettiği anlama uygun olarak aktarılmıştır. Bakara suresi 266. ayet-i kerimesindeki (لَبَّرَ) kelimesi ise meallerde (**ihtiyarlık**) olarak yapının ifade ettiği görülen, gözlemlenebilen bir büyüme anlamına uygun olarak çevrilmiştir.

Örnek 8

Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e düşmanlarının kurduğu tuzaklardan dolayı endişe ve tasa duymamasını bildirirken şöyle (وَلَصِّنْزَكِ الْإِبْرَاهِيمَ وَلَا تَخْزَنْ لِحُبِّي مِنْ وَلَا تَأْتِفْصِي) buyurmaktadır.⁴¹⁴

⁴¹³ Sâmarraî, *Me'âni'l-ebniye*, 30.

⁴¹⁴ Nahl Sûresi, 16:127

(ضيق) kelimesi hem fetha hem de kesre ile okunabilmektedir. Fetha ile okunması durumunda **kalben daralma ve sıkılmayı** anlatırken kesre ile okunması durumunda ise **ev, elbise vb.** gibi durumlardaki darlık ifade edilmektedir.⁴¹⁵

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımını iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.
E.H.Y.M	(Ey Peygamber!) Sabret! Sabrın da ancak Allah'ın yardımını iledir. Onlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme!
Ö.N.B.M	Ve sabret ve senin sabrın da ancak Allah'ın inâyetiyledir ve onlara karşı mahzun olma ve yapar oldukları hilekârane hareketten dolayı üzüntüye düşme.
H.B.Ç.M	Sabret. Senin sabrın Allah (ın tevfikına istinâd) tan başka (bir şey) değildir. Onlara karşı tasalanma, onların kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı (telaşa ve) sıkıntıya da düşme.

Kelime fetha ile (kalben daralma, üzülme, sıkılma) anlamlarına gelirken kesreyle okunması hâlinde (mekân, giysi vb. maddî durumlardaki darlık) anlamı ifade etmektedir. Bu perspektiften meallere bakıldığında, kelimenin (**sıkıntı-telaş-üzüntü**) gibi anlamlarla kalben daralma ve sıkılma ifade edecek şekilde kelime yapısının taşıdığı anlamın aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 9

Allah, Salih (a.s)'in kavmine mucize olarak gönderilen deve ve bu deve ile sınanan kavmi arasında suyun sıra ile kullanılmasını anlatırken şöyle (لَا شَرْبَ لَكُمْ شَرْبَ يَوْمَ الْمُنْجُومِ) buyurmuştur.⁴¹⁶

Ayet-i kerimede geçen (شَرْبَ) kelimesi (شَرْبَ وَشَرْبَ) kelimeleri gibi “içti” (شَرِبَ) fiilinin mastarıdır. (شَرْبَ) mastarıyla anlatılmak istenen mana ise devenin su içme günü, payıdır.⁴¹⁷ Zemahşerî de (شَرْبَ) kelimesinin devenin sudaki nasibi ve payı anlamlarında

⁴¹⁵ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/115.

⁴¹⁶ Şuarâ Süresi, 26:155

⁴¹⁷ Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fi 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*, thk. Kurul (Şarika: Câmiatü's-Şârîka, 2008), 8/5342.

olduğunu belirttikten sonra “azık ve sulamadan pay ve nasibi” ifade etmek için (لِصَاقِي وَ لِقَوْت) kelimelerin (لِصَاقِي وَ لِقَوْت) formatında (لِصَاقِي وَ لِقَوْت) şeklinde geldiğini belirtir.⁴¹⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Salih, şöyle dedi: “İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.”
E.H.Y.M	Salih “İşte (mucize) bu dişi devedir; su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin.” dedi.
Ö.N.B.M	Dedi ki: “İşte bu bir dişi devedir. Bunun için belli bir günde bir su içme hakkı vardır, sizin için de malum bir günde bir su içme hakkı vardır. ”
H.B.Ç.M	(Salih) dedi: “İşte bu dişi deve. Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin.”

(لِصَاقِي وَ لِقَوْت) kelimeleri nasıl ki sulamadan ve azıktan bir payı ifade ediyorsa (لِصَاقِي وَ لِقَوْت) kelimesi de içilen sudan payı ifade etmektedir. Bu çerçevede meallere bakarsak meallerin hepsinde bu anlamın (**su içme hakkı**) şeklinde, bu anlama riayet edilerek çevrildiği görülmektedir.

Örnek 10

Allah yaratmış olduğu farklı nimetlerden ve bu nimetlerin öşürünü hasat günü vermemiz gerektiğinden bahsederken şöyle (وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُغْتَبَا لِقُوهُ وَالزُّيُونِ وَلَلْأَرْضُ لَمَّا نَسْجَبِلْهَا وَغَيْرَ مُنْشَبِلْهَا لَقُوهَا مَرْثَمَرَةً إِذَا الْكَفُّرُ وَخَلُّوا جَاهِلِيَّوْمَ حَسَادُهُ وَلَا تَسْجَبُوا لَهُ) buyurmaktadır.⁴¹⁹

Ayet-i kerimede geçen (حَسَادُ) kelimesi, “hasat etti” (حَصَدَ -يَحْصِدُ) kelimesinin (فَعَال) yapısında mastarıdır. Sadece iş, oluş ve hareket bildiren aslî mastarı (حَصَدَ) kelimesidir. (حَصَادُ) kelimesi ise aslî mastarın anlamının yanında fiilin bitiş zamanını ifade etmek üzere kullanılan (فَعَال) yapısında gelmiştir. Bu anlama örnek olarak; “budama vakti” (لِصَاقِي وَ لِقَوْت), “kırkma vakti” (لِصَاقِي وَ لِقَوْت), “hasat vakti” (لِصَاقِي وَ لِقَوْت) kelimeleri verilebilir.⁴²⁰

⁴¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/328.

⁴¹⁹ En'am Sûresi, 6:141

⁴²⁰ el-Halebî, *ed-Dürri'l-masûn*, 5/189; Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/12.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.
E.H.Y.M	Hasat günü de hakkını (zekât ve sadakasını) verin; ama israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.
Ö.N.B.M	Biçildiği gün de hakkını veriniz ve israfta bulunmayınız. Şüphe yok ki, Allah-ü Teâlâ müsrifleri sevmez.
H.B.Ç.M	Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını (sadakasını) verin. İsfraf etmeyin. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez.

(حَصَاد) kelimesi, (فَعَال) yapısında gelmiş olup bir eylemin bitiş vaktine delalet etmek için kullanılır. Aynı zamanda (فَعَال) şeklinde Arap lehçelerinde farklılık gösterebilir. Meallere bu perspektiften bakıldığında (**hasat günü- biçildiği gün –devşirildiği ve toplandığı gün**) gibi farklı kelimelerle bu anlamın yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 11

Allah, hacılara su verme ve Mekke'nin onarımını üstlenen müşriklere müminler gibi sevap verilmeyeceğini beyan ederken şöyle (أَجْتَنُّمُ سَقْيَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمُنْجِدِ الْحَرَامِ كَمَا أَنْبَأَ اللَّهُ) buyurmuştur.⁴²¹

Ayet-i kerimde gelen (عِمَارَةَ -سَقْيَةَ) kelimeleri, “hacılara su dağıtma ve Mekke'nin bakım ve onarımını yapma işi” anlamlarında olup, (عَمَرَ) fiillerinin mastarlarıdır. Aslı mastar anlamının yanında meslek anlamı ifade edilmek üzere (فَعْلَة) yapısı kullanılmıştır. Hatta İbn Aşûr, İslam'ın geçersiz kıldığı diğer vazifeleri de zikretmiştir. (سَعَى) kelimesi de “çalıştı” (سَعَى) eyleminin mastarı olup “etraftaki kabilelerle barış görüşmeleri yapma işi” anlamındadır. Bir başka görev de (فَادَة) yani, hacılara hac mevsimi boyunca yemek dağıtmak, çeşitli yiyecekler almak için verdikleri sadakalarla ilgili görevidir.⁴²² Yine (فَعْلَة) yapısının, ifade ettiği anlamlardan birisinin de meslek, zanaat olduğu belirtilmiştir.⁴²³

Bu kelimeler meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

⁴²¹ Tevbe Sûresi, 9:19

⁴²² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/143-144.

⁴²³ Ahmed Mahmud es-Sâlih el-Ceverne, *Teaddüdü'l-ebniyeti'l-'Arabîyye li'l-me'âni's-sarfîyye* (Ürdün: Mûte Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 200.

D.İ.M	Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını , Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse (lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zâlim topluluğu doğru yola erdirmez.
E.H.Y.M	Siz hacılara su dağıtma ve Mescidi Haram'ı imar etme işiyle Allah'a ve ahiret gününe iman edip, Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı işi bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında eşit olamazlar. Allah zalimler topluluğuna hidayet ihsan etmez.
Ö.N.B.M	Ya siz hacı sakalığını ve Mescid-i Haram'ın imarını , Allah-ü Teâlâ'ya ve ahiret gününe imân eden ve Allah-ü Teâlâ yolunda mücâhedede bulunan kimse gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah-ü Teâlâ'nın indinde müsavî olamazlar ve Allah-ü Teâlâ zalim olan bir kavme hidâyet etmez.
H.B.Ç.M	Siz hacı sakalığını , Mescid-i Haram'ın imârını Allah'a, âhiret gününe inanan, Allah yolunda cihâd eden kimse (lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar (bu iki sınıf) Allah yanında bir olmazlar. Allah zalimler güruhuna hidâyet vermez.

Bu yapının ifade ettiği anlam açısından meallere bakılacak olursa E.H.Y. mealinin, kelimenin yapısı gereği ifade ettiği meslek anlamını yansıtmaya daha yakın olduğu görülür. Oysa H.B.Ç ve Ö.N.B. meallerinde, kelimenin kaynak dil odaklı hedef dil okurundan uzak bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. D.İ. mealine bakacak olursak meslek anlamı içeren bir ifade görülmemektedir. Yani D.İ. mealinde, kelime yapısının taşıdığı anlama dikkat edilmemiştir. Ö.N.B ve H.B.Ç. meallerinde ise kelime yapısına dikkat edilse bile kelime, hedef dilden uzak şekilde çevrilmiştir. Ancak E.H.Y. mealinde ise kelime (**su dağıtma** ve Mescidi Haram'ı **imar etme işiyle**) şeklinde yapısına uygun bir çeviriye gidildiği görülmektedir.

Örnek 12

Allah, yenilmesi haram olan hayvanları saydıktan sonra bu hayvanların yenilmesinin caiz olabileceği tek bir durumu açıklarken şöyle (**حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ اللَّيْئَةُ وَلِلَّيْئَةِ فَخْمٌ لِّخَيْرٍ وَمَا أَدْلَلْنَاكُمْ**)

genel bir ifade kullanılarak (**açlık**) olarak çevrilmiştir. Diğer meallerde mimli mastar yapısının ifade ettiği anlam gözetilmişken E.H.Y mealinde bu anlam göz ardı edilmiştir.

Örnek 13

Allah, Musa (a.s)’a bahşettiği sevgiyi anlatırken şöyle (أَنْفَضْتُ فِي الْبَلَدِ نَفْسِي فِي الْيَمِّ) buyurmuştur.⁴²⁶

Ayet-i kerimedeki (مَحَبَّة) kelimesi, (حَب) fiilinin (مَحَبَّة) yapısında gelmiş mimli mastarıdır. Sonundaki kapalı te harfi ise mübalağa ifade eder.⁴²⁷ Buna ek olarak biraz önce de ifade ettiğimiz gibi mimli mastar eylemin son noktasına delalet eder.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sana da ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.”
E.H.Y.M	Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için, üzerine katımdan bir sevgi bırakmıştım. (Ey Musa!)
Ö.N.B.M	Ve üzerine tarafımdan bir muhabbet bıraktım ki, hem de nezaretim önünde yetiştirilesin.
H.B.Ç.M	Sana karşı (Ey Musa) gözümün önünde yetiştirilmen için kendimden bir sevgi bırakmıştım.

Yukarıda mimli mastarın anlamca daha kuvvetli olup eylemin son derecede gerçekleştiğini ifade ettiğini belirtmiştik. Bununla beraber bu ayet-i kerimede kelimenin sonuna mübalağa ifade etmek üzere kapalı te eklenmiştir. Tüm bunlarla ayet-i kerimenin bağlamına bakılacak olursa Allah tarafından, Firavun’un en büyük düşmanı olacak kişinin Firavun’un sarayında kendisi ve eşi tarafından sevilerek büyüyeceği anlatılmaktadır. İşte (مَحَبَّة) kelimesiyle böyle bir sevgi anlatılmak istenmiştir. Bu perspektiften meallere bakıldığında, ilgili kelimenin tüm meallerde sade bir biçimde “**sevgi**” olarak aktarıldığı görülmektedir. Ancak bu ifade, kelimenin geldiği yapı ve sonuna aldığı kapalı te harfinin ifade ettiği mübalağa anlamını karşılamamaktadır. Bu bilgiler dikkate alındığında ilgili kelime meallere “**aşırı** bir sevgi” şeklinde, kelime yapısının ifade ettiği mübalağa ve fiilin son derecede gerçekleşme anlamlarını vurgulayacak biçimde aktarılabilirdi. Burada mimli

⁴²⁶ Taha Sûresi, 20:39

⁴²⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 16/369.

Ancak Ö.N.B mealinde kelime genel bir ifadeyle (**kıtlık**) olarak çevrilmiş ve bu kıtlığın ne denli olduğunu bildiren bir ifadeye yer verilmemiştir.

Örnek 15

Allah, müşriklerin sadece dünyevî ilimler peşinde koşuşturmalarını, ahireti akıllarına dahi getirmemelerini anlatır ve onların edindikleri ilimlerin çok da bir şey ifade etmediğini açıklarken şöyle (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيمُ بِمَا تَعْمَلُونَ) buyurmaktadır.⁴³⁰

Ayet-i kerimede geçen (عَلِمَ) kelimesi, “ulaştı” (عَلِمَ) fiilinin mimli mastarıdır. Burada müşriklerin ilimlerinin sınırı çizilmektedir. Onların ilimleri sadece ve sadece (çiftçilik vb. gibi) dünya işleriyle alakalıdır. Ahireti hiç mi hiç düşünmezler.⁴³¹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İşte onların ilimden ulaşabildikleri nokta! Şüphesiz senin Rabbin, yolundan sapanı daha iyi bilir. O, hidayete ereni de daha iyi bilir.
E.H.Y.M	İşte onların ilimden erişebilecekleri (son sınır) budur. Şüphesiz, Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir; O, hidayette olanı da iyi bilir.
Ö.N.B.M	İşte onların ilimden erebildikleri budur. Şüphe yok ki Rabbin, o yolundan sapıtan kimseyi en ziyâde bilendir ve O, hidayete eren kimseyi de en ziyâde bilendir.
H.B.Ç.M	Onların ilimden erebildikleri (son had) işte budur. Şübhesiz ki Rabbin, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilen ta kendisidir. O, hidâyet bulan kimseleri de pekiyi bilendir.

Ayet-i kerimede (عَلِمَ) mimli mastar olup gerçekleşen fiilin son seviyesini ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak meallere bakıldığında kelimenin, D.İ mealinde (ilimden ulaşabildikleri nokta), E.H.Y ve H.B.Ç meallerinde (ilimden erebildikleri son had- son sınır), Ö.N.B mealinde ise (ilimden erebildikleri) şeklinde aktarılmıştır. Kelime yapısının ifade ettiği anlamdan hareketle en uygun mealin E.H.Y ve H.B.Ç meallerinde verildiği görülmektedir. D.İ. ve Ö.N.B. meallerinde ise kelime yapısının ifade ettiği fiilin son noktada gerçekleşme anlamına işaret eden bir ifade bulunmadığı görülmektedir. Ayet-i kerimenin tevbih (paylama) bağlamında olduğu da göz önünde bulundurulursa kelime yapısının ifade

⁴³⁰ Necm Sûresi, 53:30

⁴³¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 27/50.; Ebu Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 10/19-20.

ettiği anlamı yansıtmamanın, okurun zihninde çizilen tabloyu tamamlamak adına önemli olduğu söylenebilir.

2.2. İsm-i Merre ve İsm-i Heyet Yapı Örnekleri

Örnek 16

Allah, hak dine yönelmeyi, dört elle sarılmayı emrederken şöyle (فَكَلِمٌ مِّنْ وَجْهِكَ لِلدِّينِ رَحِيمًا) buyurmuştur.⁴³²

Buradaki (فَبَطَرَتْ) kelimesi, “yarattı” (فَبَطَرَ) fiilinden türetilmiş (فَبَطَرَتْ) yapısında gelmiş ism-i heyettir. Burada dini nitelemek üzere gelmiştir. Her canlının ilk yaratılışta kazandığı bir sıfat anlamında olup ayette hak dini olan İslam’ı kabul edebilme yetisi anlamındadır.⁴³³

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.
E.H.Y.M	O hâlde yüzünü, Allah’ı bir tanıyarak dine, Allah’ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult. Allah’ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.
Ö.N.B.M	Artık yüzünü çevirerek (nezih bir muvahhit olarak) dine, Allah’ın yaradışına tut ki, nâsı onun üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaradışı için değişiklik yoktur. İşte müstakim olan din budur. Velâkin insanların çoktan bilmezler.
H.B.Ç.M	O hâlde (Habîbim) sen yüzünü bir müvahhid olarak dine, Allah’ın o fitratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratışına (hiçbir şey) bedel olmaz. Bu, dimdik ayakta duran bir dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.

(فَبَطَرَتْ) yapısı, fiilin gerçekleşme sırasındaki tarz ve biçimini bildirmektedir. Türkçede bu anlamı, kelime sonuna gelen -iş, -ış yapı ekleri vermektedir. Buna kılış tarzı adı verilir. Oturuş denince aklımıza oturma tarzı gelir. Anlatış, anlatış, bakış, giyiniş vb.⁴³⁴ Bunun Arapça karşılığı (فَبَطَرَتْ) yapısıdır. Ayet-i kerimedeki (فَبَطَرَتْ) kelimesinin kökü “yarattı” anlamındaki (فَبَطَرَ) kelimesidir. Bunun Türkçeye en uygun şekilde aktarımı ise -**yaratış-**

⁴³² Rum Sûresi, 30:30

⁴³³ Bâsil Faysal Sa’d ez-Za’bî, “Dirâsetün Tatbîkiyyetün li mastarey merre ve ‘l-hey’eti fi ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm”, Mecelletü’l Ulûm ve’d-Dirasetü’l-İnsaniyye 2/1(2014), 34.; Sâfi, *el-Cedvel fi ‘l-râbi’l-Kur’ân*, 21/43.

⁴³⁴ Mariya Leontiç, “Türkçede Fiilimsiler”, Hikmet Dergisi 29 (Mayıs 2017), 71-72.

şeklindedir. Ancak meallere bakıldığında Ö.N.B. meali dışında bu anlama riayet edilmediği görülmektedir. Genel olarak kelime, meallere genel olarak “**fıtrat**” şeklinde kaynak dil odaklı çevrildiği görülmektedir. Oysa bu kelime, Ö.N.B mealinde olduğu gibi (**yaratış**) şeklinde hem hedef dil odaklı hem de yapının anlamını yansıtacak şekilde aktarılabilirdi.

Örnek 17

Allah, Cehennem ehlinin işlemiş oldukları günahları itiraf edip Cehennem’den kurtulmak için kendisine yalvarışlarını anlatırken şöyle (قَالُوا يَا رَبَّنَا إِنَّا أَتَيْنَاكَ بِشُرِّ قُلُوبِنَا وَأَنفُسِنَا وَغَدَاةٍ قُلُوبِنَا فَاصْلَحْ لَّنَا) buyurmuştur.⁴³⁵

(شَقِيَّة) kelimesi, “yoldan çıktı, saptı” (شَقِيَ) fiilinden türetilmiş ve fiilin gerçekleştiği esnadaki durumunu, hâlini, tarzını ifade eden (فِعْلَةٌ) yapısında gelmiştir. Örnek olarak; “Filancanın yaşayışı iyiydi” (عاش عيشة طيبة) anlamındaki cümle verilebilir.⁴³⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Onlar da şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük ve sapık bir toplum olduk.”
E.H.Y.M	Derler ki: “Rabbimiz! Azgınlığımız bizi alt etti; biz, bir sapıklar topluluğu idik.”
Ö.N.B.M	Diyeceklerdir ki: “Ey Rabbimiz! Bizim üzerimize şekâvetimiz galebe etti ve biz sapıtmışlar olan bir kavim olduk.”
H.B.Ç.M	Dediler (diyecekler): “Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız bize galebe etmişti. Doğru yoldan sapanlar güruhu idik biz.”

Ayet-i kerimede geçen (شَقِيَّة) kelimesi, ism-i heyet için kullanılan (فِعْلَةٌ) yapısında gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere fiilin gerçekleşmesi esnasındaki duruma ve tarza delalet için kullanılır. Bu anlamda meallere bakıldığında kelimenin anlamı (**azgınlık-bedbahtlığımız-şekavetimiz**) şeklinde aslî mastar gibi ifade edilmiştir. Oysa kelimenin bu yapıda gelmesi eylemin gerçekleşme esnasındaki tarzını ifade etmektedir. Bu anlam meallere (**sapıtışımız-yoldan çıkışımız**) şeklinde aktarılabilirdi. Fiilin tarz bildiren yapısında gelmesi, -sapıtma- fiilinin onlara özel olan şeklini, biçimini açıklamaktadır.

⁴³⁵ Müminûn Sûresi, 23:106

⁴³⁶ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 23/296.

Dolayısıyla asl-î mastar daha genel bir anlamdayken tarz bildiren yapıda gelen mastar daha özel anlamlıdır.

Örnek 18

Allah, Kitabı sağ tarafından verilenlerin cennette sürdükleri yaşam tarzından duydukları memnuniyeti belirtirken şöyle (فَبِأَيِّ عِشَّةٍ رَّحِمْنِي) buyurmuştur.⁴³⁷

Ayet-i kerimede geçen (عِشَّة) kelimesi, “yaşadı” (عاش) fiilinin mastarı olup, fiilin tarzını bildiren (فِعْلَة) yapısında gelmiştir. Bu fiilin (عاش – عيش – عيشة) gibi farklı mastarları da vardır.⁴³⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Artık o, hoşnut bir hayat içindedir.
E.H.Y.M	Artık o hoşnut bir hayattadır .
Ö.N.B.M	Şimdi o, hoşnut olduğu bir yaşayıştadır .
H.B.Ç.M	İşte o, hoşnut bir hayât içindedir.

Ayet-i kerimede (عِشَّة) kelimesi, fiilin durumunu, tarzını ifade etmek için kullanılan (فِعْلَة) yapısında gelmiştir. Ancak D.İ, E.H.Y, H.B.Ç meallerine bakılacak olursa (فِعْلَة) yapısının ifade ettiği fiilin gerçekleşme tarzı anlamını yansıtılmadığı görülmektedir. Bu meallerdeki verilen anlam aslî mastar olan (عاش) kelimesini yansıtmaktadır. Aslî mastar ise sadece iş, oluş ve hareket ifade eder. Bununla beraber Ö.N.B. mealinde bu anlam (**yaşayış**) denilerek ifade edilmiştir. (عاش) fiilinin daha öncede belirttiğimiz gibi aslî mastarı (عِش) kelimesi olup sadece gerçekleşen eyleme yani hayat ve yaşamak anlamlarını taşımaktadır. Oysa ayet-i kerimede cennet ehlinin yaşam tarzları anlatıldığından kelime bu anlama uygun (فِعْلَة) yapısında gelmiştir. Bu açıdan Ö.N.B mealindeki (**yaşayış**) ifadesi, kelime yapısının anlamına uygun görülmektedir. Ancak diğer meallerde kelime yapısının taşıdığı tarz anlamına yer verilmemiştir.

Örnek 19

Allah, Musa ve Harun (as.)’ı Firavun’u imana davet ve İsrailoğullarını bırakması için yolladığında aralarında geçen diyalogu aktarırken şöyle (وَلَقَدْ تَفَطَّنَكَ إِلَهُكَ الْيُفْعُوتَ وَلَقَدْ تَمَنَّاهُ مِنَ الْعُلَاقِ) buyurmuştur.⁴³⁹

⁴³⁷ Hakka Sûresi, 69:21

⁴³⁸ Sâfi, *el-Cedvel fi i râbi'l-Kur'ân*, 29/69.

⁴³⁹ Şu'ara Sûresi, 26:19

Ayet-i kerimede geçen (فَعَلَ) kelimesi, bir fiilin kaç defa yapıldığını açıklamak üzere ism-i merre yapısında gelmiştir. Zeccâc, Şa‘bî’nin (فَعَلَ) kelimesini, Musa (a.s)’ın kıptiyi yumruk atarak öldürmesine dayanarak fiilin çeşidini bildiren ism-i heyet ifade edecek şekilde kesre ile okuduğunu ifade etse de fetha ile okuyanların daha çok ve daha doğru olduğunu bildirmiştir. Zira fetha ile okunduğunda ism-i merre olup öldürme eyleminin bir kez gerçekleştiğini ifade etmektedir. Oturma eyleminin bir kez gerçekleştiğini ifade etmek için (جَلَسَ) denirken eylemin tarzını türünü belli etmek için (جَلَسَ) denir.⁴⁴⁰

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	“(Böyle iken) sen o yaptığın iş yaptın (adam öldürdün). Sen nankörlerdensin.”
E.H.Y.M	“Sonunda o yaptığın (kötü) iş de yaptın . Sen nankörün birisin!”
Ö.N.B.M	“Ve o yaptığın fiilini yapıverdin. O hâlde sen nankörlerdensin.”
H.B.Ç.M	“O yaptığın fiili de sen işledin. Sen nankörlerdensin.”

Ayet-i kerimede çoğunluğun fetha ile okuduğu ve ism-i merre ifade eden (فَعَلَ) kelimesi, bir fiilin kaç kere gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılır. Meallere bu anlamda bakılacak olursa fiilin kaç defa gerçekleştiğini ortaya koyan bir ibare yer almamaktadır. Meallerde, özellikle gerçekleşen eylemin kaç kere olduğunu açıklamak için kullanılan yapı anlamı yansıtılmadan asl-î mastar gibi çevrilmiştir. Bu anlam dikkate alınarak (**bir keresinde** de yapacağını yaptın) şeklinde yapının taşıdığı anlam kaybolmadan çevrilebilirdi.

Örnek 20

Allah, mucize olarak gönderilen deveyi öldürmeleri sonucu Salih (a.s)’ın kavminin helak edilmesini anlatırken şöyle (لَرَجَفَ قَلْبُ حُوطِي دَارَ هُمْ جَدِيدٍ) buyurmaktadır.⁴⁴¹

Ayet-i kerimede geçen (لَرَجَفَ) kelimesi, “şiddetle sarsıldı” (رَجَفَ) fiilinden türetilmiş (فَعَلَ) yapısında fiilin kaç kere tekrarlandığını bildiren ism-i merre olarak gelmiştir.⁴⁴²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Derken, onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar.
E.H.Y.M	Bunun üzerine hemen onları, o sarsıntı yakaladı, yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.

⁴⁴⁰ ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 4/86.

⁴⁴¹ A‘râf Sûresi, 7:78

⁴⁴² Za‘bî, “*Dirâsetün Tatbikiyyetün li mastarey merre ve ‘l-hey’eti fi ‘l-Kur‘âni ‘l-Kerîm*”, 29.

Ö.N.B.M	Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsılma tutuverdi. Yurtlarında diz üstü çöktürmüş oldular.
H.B.Ç.M	Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı tutuverdi de yurtlarında diz üstü çöken (helake uğrayan) kimseler oldular.

Ayet-i kerimede geçen ve geldiği yapı gereği bir seferliğine şiddetli bir sarsıntı anlamına gelen (لَرْفَةٍ) kelimesi, D.İ ve E.H.Y meallerinde fiilin kaç defa gerçekleştiğini belirten bir ifadeye yer verilmeden aktarılmıştır. Oysa Ö.N.B ve H.B.Ç meallerinde kelime (şiddetli **bir** sarsılma/sarsıntı) şeklinde fiilin bir kez gerçekleştiğini ifade edecek tarzda aktarılmıştır. Bununla birlikte (bir sarsıntı) ifadesi, kelimenin kaynak dilde nekra (belirsiz) olmasını akla getirip karışıklığa neden olduğundan ilgili kelime (**bir seferde/defada** şiddetli bir sarsıntı) şeklinde merre anlamını vurgulayarak ifade edilebilirdi.

Örnek 21

Allah, Cehennem ehline hazırlamış olduğu azabından bir esinti dahi dokunsa kendilerinin ne kadar zalim olduklarını itiraf edeceklerini anlatırken şöyle (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ أَخْرَجَهُمْ مِنَ ظُلُمَاتٍ إِلَى نُورٍ وَفِي لَيْلٍ مُبَارَكَةٍ يُؤْفِكُ بِهِ السَّيْلَ الْكَافِرَ فِي رَبْوَةٍ لَّيْسَ بِهَا مَأْوًى لِلَّذِينَ أَظْلَمُوا إِلَّا إِلَى الْعَذَابِ الْبَاطِلِ) buyurmaktadır.⁴⁴³

Ayet-i kerimede geçen (فَحَّ) kelimesi, “esti ve koku vb. yayıldı” gibi anlamlara gelen (فَحَّ) fiilinden türetilmiş ve bu fiilin kaç kez gerçekleştiğini bildiren (فَحَّ) yapısında gelmiştir. Bu ayet-i kerimede cehennem azabının şiddetini okura yansıtan üç nükte bulunmaktadır. Azabı tadışları anlatırken “değme ve dokunma eyleminin en ufak bir temasla gerçekleştiği” (مَسَّ) fiili kullanılmıştır. Daha sonra aslında “bir şeyin kokusunun, vb. yayılması” anlamına gelen (فَحَّ) kelimesi de gerçekleşen fiilin düşük seviyede olduğuna işaret etmektedir. Örneğin; “birini hayvan tepti” derken tepme çok basitse (فَحَّهَ لَبَّةً) denir. Seçilen bu kelimelerle dokunan azabın azlığı ön plana çıkarılmak istenmiştir. Son olarak bu azlık anlamını tamamlamak üzere kelime fiilin bir kez gerçekleştiğini ifade eden ism-i merre yapısında kullanılmıştır.⁴⁴⁴ Hem kelimeler hem de kelime yapıları anlatılmak istenen manayla uyum içerisindedir.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Andolsun, onlara Rabbinin azabından hafif bir esinti dokunsa , muhakkak “Eyvah bize! Gerçekten biz zalim kimselerdik” diyeceklerdir.
--------------	---

⁴⁴³ Enbiyâ Süresi, 21:46

⁴⁴⁴ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'an*, 17/36.; Za'bî, “*Dirâsetün Tatbikiyyetün li mastarey merre ve'l-hey'eti fi'l-Kur'âni'l-Kerim*”, 29.

E.H.Y.M	Yemin olsun ki, Rabbinin azabından az bir şey onlara dokunursa , muhakkak “Vay bizlere, biz gerçekten zalimlerdik” diyeceklerdir.
Ö.N.B.M	Andolsun ki, Rabbinin azabından hafif bir şey onlara dokunacak olsa elbette diyeceklerdir ki: “Eyvah bizlere! Şüphe yok ki, biz zalimler olmuştuk.”
H.B.Ç.M	Yemin olsun ki, Rabbinin azabından az bir şey onlara dokunursa , muhakkak “Vay bizlere, biz gerçekten zalimlerdik” diyeceklerdir.

Ayet-i kerimede, dünyada kötü işler yapanlara, ahirette Allah’ın onlar için hazırlamış olduğu azabın kendisi değil de o azaptan bir esinti bir defalığına dokunsa bile işledikleri günahları hemen itiraf edecekleri anlatılmaktadır.⁴⁴⁵ Bu anlamın okura aktarılabilmesi için ism-i merre yapısının meallere yansıtılması elzemdir. Meallere bu minvalde bakıldığında (فَح) kelimesinin ifade ettiği azlık anlamının (**az bir şey- hafif bir şey**) şeklinde farklı ifadelerle yansıtıldığı görülmekte ancak ism-i merrenin ifade ettiği fiilin bir defa gerçekleştiği anlamına işaret eden bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir. Oysa bu anlam (hafif bir esinti **bir defacık** yoklasa/dokunsa) şeklinde ifade edilebilirdi.

Örnek 22

Allah, kâfirlerin Müslümanları gafil yakalamak istediklerini anlatırken şöyle (وَالَّذِينَ) (فَكَرُّوا وَشَقَّطُوا) عَنْ لَدُنْكُمْ وَأَنْتُمْ كَاذِبُونَ (فَلَا وَاحِدَةً) buyurmaktadır.⁴⁴⁶

Ayeti kerimede geçen (فَلَا) kelimesi (مَال) fiilinden türetilmiş ve fiilin bir kere gerçekleştiğini bildirmek üzere ism-i merre yapısında gelmiştir.⁴⁴⁷

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar.
E.H.Y.M	Kâfirler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar.
Ö.N.B.M	Kâfir olan kimseler arzu ederler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gâfil bulunasınız da sizin üzerinize bir baskın ile baskında bulunversinler.
H.B.Ç.M	O küfredenler arzu eder ki siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gaafil olsanız da üstünüze derhal bir baskın yapsınlar.

⁴⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 22/148.

⁴⁴⁶ Nisa Sûresi, 4:102

⁴⁴⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân*, 5/154.

Fiilin kaç defa gerçekleştiğini belirtmek üzere (فَعْلَة) yapısı kullanılır. Bundan yola çıkarak meallere bakıldığında (فَعْلَة) kelimesinin **-bir baskın-** olarak çevrildiği görülmektedir. Buradaki **-bir-** kelimenin nekra oluşunu ifade etmektedir. Bu yapıyla düzenlemek istedikleri saldırının tek seferde Müslümanları hezimete uğratmak istedikleri bir saldırı olduğu anlaşılmaktadır. İsm-i merrenin taşıdığı anlam (**tek seferlik bir baskın vb.**) şeklinde meallere aktarılabildi.

Örnek 23

Allah, kıyametten sonra insanların kabirlerinden kalkıp yeniden dirilmelerini sağlayacak ikinci sura üfleyişi anlatırken şöyle (إِنْ كُنْتُمْ إِلَّا صِرَاحَةٌ وَاجِدْ إِذَا مُمْجَعٌ عَلَيْنَا مَخْزُؤُنَ) buyurmaktadır.⁴⁴⁸

Ayet-i kerimede (صِرَاحَةٌ) kelimesi, “bağırdı, çağırdı” (صَرَّاحٌ) fiilinden türetilmiş ve fiilin kaç defa gerçekleştiğini bildirmek üzere (فَعْلَة) yapısında zikredilmiştir.⁴⁴⁹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sadece korkunç bir ses olur. Bir de bakarsın, hepsi birden toplanıp huzurumuza çıkarılmışlardır.
E.H.Y.M	Başka değil, sadece bir tek çılgılık olmuş, derhal hepsi toplanmış huzurumuza getirilmişlerdir.
Ö.N.B.M	Bu bir sayhadan başka bir şey değildir, hemen onlar o anda huzurumuza ihzar edilmişlerdir.
H.B.Ç.M	(Bu), bir tek sayhadan başkası değildir. Artık onlar toptan (ve) derhal izhaaren önümüze getirilmişlerdir.

Ölümden sonra dirilişi anlatan bu ayet-i kerimede (صِرَاحَةٌ) kelimesi ile ikinci kez sûr’a üflenmesi sonucu insanların dirilmesi anlatılmaktadır. Kelimenin ism-i merre yapısında gelmesi, Allah’a göre ölümden sonra dirilişin bir kez gerçekleşen bir ses, bir çılgılık kadar kolay olduğunu ifade etmektedir. Üstelik (وَاحِدَةٌ) kelimesi ile de bu anlam pekiştirilmiştir. Bu sebepten ötürü ism-i merrenin kattığı anlamı özellikle bu ve benzeri durumlarda meallere yansıtmak elzemdir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Yasin Sûresi, 36:53

⁴⁴⁹ Za‘bî, “Dirâsetin Tatbikıyyetün li mastarey merre ve ‘l-hey’ eti fi ‘l-Kur’âni ‘l-Kerîm”, 28.

⁴⁵⁰ İbn Âdil, *el-Lübâb fi ‘ulûmi’l-kitâb*, 16/200.

Meallere bu açıdan bakıldığında D.İ. ve Ö.N.B meallerinde bu anlamı taşıyan bir ifadeye yer verilmemiştir. E.H.Y. ve H.B.Ç. meallerinde ise bu anlam (**bir tek çılgık- bir tek sayha**) olarak ifade edilmiştir.

Örnek 24

Allah, sûra bir kez üflendiğinde dağ ve yeryüzünün birbirine tek sefer çarptırılıp darmadağın edilmesini anlatırken şöyle (وَحُلِّمَتْ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَانفَلَّتْ لَكَ وَاحِدَةً) buyurmaktadır.⁴⁵¹

Ayet-i kerimede geçen (كَ) kelimesi, “yıktı, yerle bir etti” (دَكَ) fiilinden türetilmiş ve fiilin kaç defa gerçekleştiğini gösteren (فَعْلَةٌ) yapısında gelmiştir.⁴⁵²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(13,14,15.) Sûr’a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca , işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur.
E.H.Y.M	Arz ve dağlar yerlerinden kaldırılıp şiddetle birbirine çarptılarak darmadağın olduğu zaman.
Ö.N.B.M	Ve yer ve dağlar yerlerinden kaldırılmış ve birbirine bir çarpışla çarpmış, darmadağın olmuş bulunur.
H.B.Ç.M	Yerle dağlar yerlerinden kaldırılıp da yekdiğerine bir çarpışla hepsi toz hâline geldiği (zaman).

Yukarıda belirttiğimiz gibi (فَعْلَةٌ) yapısı, fiilin kaç defa gerçekleştiğini belirtmek üzere kullanılmaktadır. Kıyametten korkulu bir sahneyi gözler önüne seren bu ayet-i kerimede Allah’ın iki büyük ve sağlam varlığı dağ ve yeryüzünün kaldırılıp tek bir seferde çarptırılıp paramparça olması anlatılmaktadır. İki büyük varlığın ikinci bir çarpışmaya gerek kalmadan tek çarpışmayla paramparça oluvermesi Allah’ın kudretinin bir nişanesidir. Çarpışmanın sadece bir defa yaşandığı vurgulanmak üzere kelimeye sıfat olarak (وَاحِدَةً) kelimesi eklenmiştir. Daha sonraki ayetlerde de sûra üflendikten sonra yaşanacak korkutucu durumlar anlatılmaktadır. Ayet-i kerimenin geldiği bağlamda göz önünde bulundurulursa bu korkutucu çarpışmanın bir sefer gerçekleştiğinin ifade edilmesinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak meallere bakıldığında bu anlamı ifade edecek bir tabir görülmemektedir. Meallerdeki (**bir çarpış**) ifadesi, kelimenin nekra olmasından kaynaklanmakta ve fiilin kaç kez gerçekleştiğini ifade etmemektedir. Oysa bu anlam (**tek**

⁴⁵¹ Hakka Sûresi, 69:14

⁴⁵² Sâfi, *el-Cedvel fi i ‘râbi’l-Kur’ân*, 29/64.

seferlik bir çarpışla) şeklinde ifade edilebilirdi. Bu tarz bir çeviri, muhatabın âdete akıllara resmedilen kıyamet günü yaşanacak bu olayı hissetmesine daha yardımcı olacaktır.

Fiilin kaç kez gerçekleştiğini bildiren ism-i merre, gerek yukarıdaki örneklerde gerekse Kur’ân-ı Kerim’in diğer yerlerinde okura farklı nüktelerin iletilmesinde önem taşımaktadır. Örneğin; Müminun sûresinde ism-i merre ile cehennem azabının dayanılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Yine Yasin sûresinde ism-i merre, ölümden sonra dirilişin Allah için kolaylığını ifade etmektedir. Hakkâ sûresinde ism-i merre ile korkunç kıyamet sahnelerinden birisi anlatılıp yeryüzü ile dağların çarpışmasının ne derece büyük olduğu ifade edilmektedir. Bu vb. anlamlar ism-i merrenin meallere yansıtılmasıyla okuyucuya iletilebilir.

2.3. İsm-i Zamân ve İsm-i Mekân Yapı Örnekleri

Örnek 25

Allah, Musa (a.s)’ın kavminin susaması üzerine kendisinden su istemesini anlatırken şöyle (وَإِذْ لَبِثْنَا مِثْرًا مِّنْ مَّاءٍ فَفُتِنَّا لِرَبِّهِمْ كَيْفَ يُفْتِنُكَ لَاحُجَّ رَفَعَتْ فِي مِثْرَةٍ عَيْنًا قَدْ غِيَمَ كُلُّ نَاسٍ مِّثْرًا هَمْ) buyurmaktadır.⁴⁵³

Ayet-i kerimede geçen (مِثْرًا) kelimesi, “içti” (يَشْرَبُ - شَرَبَ) kelimesinden çeşme, pınar vb. fiilin gerçekleştiği yeri ifade etmek üzere (فَعْل) yapısında gelmiştir.⁴⁵⁴

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de “Asanı kayaya vur” demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. “Allah’ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın” demiştik.
E.H.Y.M	Hani bir zamanlar Musa, kavmi için su istemişti, biz de “asanla taşa vur!” demiştik, bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırmıştı. Her kısım insan kendi su alacağı yeri bildi. Allah’ın rızkından yiyin ve için de bozgunculuk ve saldırganlık yaparak yeryüzünü fesada vermeyin.
Ö.N.B.M	Ve hani bir vakitte Mûsa, kavmi için istiskâda bulunmuştu. Biz de “Asan ile taşa vur,” demiştik (O da vurunca) taştan on iki çeşme fışkırdı. Her zümre kendisinin su alacağı çeşmeyi bildi. (Biz de onlara dedik ki). “Allah Teâlâ’nın rızkından yiyiniz ve içiniz ve yeryüzünde müfsitlerden olarak haddi tecavüz etmeyiniz.”

⁴⁵³ Bakara Sûresi, 2:60

⁴⁵⁴ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 1/141.

H.B.Ç.M	Bir de hani Musa, (“Tih” de susayan) kavmi için su arayınca: “Asanı taşa vur demiştik de ondan (on iki sıbt adedince) on iki pınar kaynamış ve her sınıf, su alacağı yeri öğrenmişti. (Demiştik ki) Allah’ın rızkından yeyin, için. (Fakat) yeryüzünde fesadcılar olarak taşkınlık yapmayın”.
----------------	--

Anlam açısından fiilin gerçekleştiği yeri gösteren (فَعَلَ) yapısında gelen (شَرِبَ) kelimesi, suyun içildiği yeri yani çeşme, pınar, göz vb. yerleri ifade etmektedir. Bu anlamda meallere bakıldığında D.İ. mealinde bu ifade (pınar), Ö.N.B. mealinde ise (çeşme) olarak hedef dil odaklı çevrilmiştir. Ancak E.H.Y. ve H.B.Ç. bu ifadeyi (su alınan yer) olarak ifade etmişlerdir. Bu meallerde ise kaynak dil odaklı bir çeviri tercih edilmiştir. Kelime yapısı anlamının farklı şekillerde meallere yansıtıldığı söylenebilir.

Örnek 26

Allah, Kâbe’nin insanlar için bir hac yeri olarak yapıldığını anlatırken şöyle (وَإِذْ جَعَلْنَا (لَقَدْ تَشَبَّهَ قُلُوبُ الْإِنسَانِ وَأَفْئِدَتُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ) buyurmaktadır.⁴⁵⁵

Ayet-i kerimde geçen (تَشَبَّهَ) kelimesi, döndü anlamına gelen (شَابَ) fiilinden türetilmiş fiilin gerçekleştiği yeri gösteren ism-i mekân yapısında gelmiştir. Kelimenin sonundaki kapalı te harfi ise hac için gelenlerin çokluğunu temsil etmesi üzere mübalağa ifade edebilir. Bu kelimenin, “döndü” (تَشَابَهَ) fiilinden ya da “sevap” (لِثَوَابٍ) kelimesinden türetildiği hususunda ortaya farklı görüşler atılmıştır.⁴⁵⁶

Yine bu ayet-i kerimde, “makam” (مَقَامٍ) ve “namazgâh” (مَوْضِعٍ) kelimeleri de ismi mekân yapısında gelmiştir.⁴⁵⁷

Bu kelimeler meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik: “Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun.”
E.H.Y.M	Biz ta o zaman bu Beyt’i, insanlar için bir sevap kazanma ve bir güven yeri kıldık. Siz de Makamı İbrahim’den kendinize bir namazgâh edinin. Ayrıca

⁴⁵⁵ Bakara Sûresi, 2:125

⁴⁵⁶ Derviş, *İ’râbü’l-Kur’ân*, 1/183.

⁴⁵⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi’i-râbi’l-Kur’ân*, 1/259.

	İbrahim ile İsmail’e şöyle ahid verdik: “Beytimi, hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem de rükû ve secde edenler için tertemiz tutun!”
Ö.N.B.M	Ve o vakti de yâd ediniz ki, Biz Beyt-i Şerifi nâs için bir sevapgâh ve bir Darü'l-Emân kıldık. Siz de Makam-ı İbrahim ’den bir namazgâh ittihaz ediniz. Ve Biz İbrahim’e ve İsmail’e kat’i emir vermiştik ki, “Benim beytimi tavaf edenler için ve orada mücavir bulunanlar için ve rükuya, sücûda varacaklar için tertemiz bulundurunuz.”
H.B.Ç.M	Hani Beyt (-i şerifi, Kâbey) i insanlar için bir toplantı yeri ve emîn bir mahal yapmıştı (hatırlayın). “Siz de İbrâhîm’in makamından bir namazgâh edinin,” İbrâhîm ile İsmâîle de: “Evimi tavaf edenler, (ibâdet kasdıyle orada) kalanlar, rükû ve sücûd eyleyenler (namaz kılanlar) için titizlikle temizleyin” diye kuvvetli emir vermiştik.

Yukarıda kelimenin “döndü” (دَوَّابٌ) fiilinden ya da “sevap” (سَوَابٌ) türetilmesi hususunda farklı görüşlerin olduğu belirtilmişti. Meallere bakıldığında kelime kökünün belirlenmesinde yaşanan bu ihtilaftan etkilendiği görülmektedir. Şayet D.İ. ve H.B.Ç. meallerinde kelimenin kökü (دَوَّابٌ) fiili olarak alınmışken, E.H.Y. ve Ö.H.B. meallerinde kelime kökü (سَوَابٌ) olarak alınmıştır. Meallere baktığımızda D.İ. ve H.B.Ç. meallerinde kelimenin (**toplantı yeri**), E.H.Y.ve Ö.N.B. meallerinde ise (sevap kazanma yeri ve sevapgâh) şeklinde geldiğini görmekteyiz. Kelimenin kökünde düştükleri ayrılığa bakılmaksızın meallerin hepsinde ism-i mekân anlamının verildiği görülmektedir. Ayet-i kerimede ism-i mekân olarak kullanılan diğer kelimeler de meallere kelime yapısına uygun şekilde aktarıldığı söylenebilir.

Örnek 27

Allah, Zülkarneynin batıda işini bitirip doğuya yönelişini anlatırken şöyle (يٰۤاٰدَمُ اسْكُنْ اِلٰهَ الْجَنَّةِ مَعَ اٰدَمَ) buyurmuştur.⁴⁵⁸

Ayet-i kerimede geçen, (مَطْعَمٌ) kelimesi, “ortaya çıktı” (طَعَنَ) fiilinden türetilmiş ve ismi mekân ifade eden (مَطْعَمٌ) yapısında gelmiştir. Şimdiki zaman çekiminde kelimenin ayne’l fi’li fetha olduğundan normalde (مَطْعَمٌ) şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak kıyasa aykırı kullanımların olduğunu ism-i mekân konusunda belirtmiştik.⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Kehf Sûresi, 18:90

⁴⁵⁹ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 16/248.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu.
E.H.Y.M	Nihayet güneşin doğduğu yere vardığında, güneşin kendilerini ondan koruyacak bir siper yapmadığımız bir kavim üzerine doğmakta olduğunu gördü.
Ö.N.B.M	Vaktâ ki güneşin doğduğu bir cihete kavuştu, onu bir kavim üzerine tulû eder buldu ki, onlar için güneşe karşı bir siper yapmış değildik.
H.B.Ç.M	Nihayet üstüne güneşin (ilk önce) doğduğu yere ulaştığı zaman onu öyle bir kavmin üzerine doğuyor buldu ki biz onlar için buna karşı (korunacak) hiçbir siper yapmamıştık.

Şimdiki zaman çekiminde ayne'l fi'li dammeli olduğundan kıyasa göre (فعل) yapısında gelmesi gereken (طالع عي طوع) kelimesinin ism-i mekânı (مطوع) şeklinde gelmiştir. Kisâi (ö. 189/805) ise bu kelimenin (مطوع) şeklinde okunmasının nedenini artık kullanılmayan bir lehçeden olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁰ Kelimenin içerdiği ism-i mekân anlamı meallere bakıldığında farklı ifadelerle verilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 28

Allah, karı-koca arasındaki ilişkinin bozulması durumunda düzelmesi için izlenmesi gereken yolları anlatırken şöyle (وَاللَّيْثُ يَتَخَلَّوْنَ رُشُورًا وَرُفْعَ ظُؤْمٍ وَأَهْجُورًا رُفْيَا لَضَجَّاجٍ وَلَضُيُوءٍ...) buyurmuştur.⁴⁶¹

Ayet-i kerimede geçen (لَضَجَّاجٍ) kelimesi, “yattı, uzandı” (ضَجَّاجٌ يَضُّجُ) fiilinden türetilen (لَضَجَّاجٍ) kelimesinin çoğulu olup “uyuma ve dinlenme yeri” yani “yatak” anlamındadır.⁴⁶²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün.
--------------	---

⁴⁶⁰ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 7/544.

⁴⁶¹ Nisa Sûresi, 4:34

⁴⁶² Ahmed Muhtâr Abdulhamid el-Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-'Arabiyyeti'l-muâsıra* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2008), “dca”, 2/1347.

E.H.Y.M	Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından ayrılın. Bunlar da fayda vermezse dövün.
Ö.N.B.M	Serkeşliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince onlara nasihat veriniz ve onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövünüz.
H.B.Ç.M	Şerlerinden, serkeşliklerinden yıldığınız kadınlara gelince: Onlara (evvelâ) öğüt verin (vaz geçmezlerse) kendilerini yataklar (ın) da yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) dövün.

İsm-i mekân yapısında gelen (مَجْعَع) kelimesi, çoğul olup tekili (مَجْعَع) şeklindedir. Bu minvalde meallere bakıldığında ilgili kelimenin ism-i mekân yapısında ifade ettiği manaya uygun bir şekilde (yatak) olarak çevrildiği görülmektedir.

Örnek 29

Allah inanan kimselerin kendisini, Peygamberini ve kendi yolunda cihat etmeyi herşeye üstün tutmalarını açıklarken şöyle (قُلْ إِنْ كَانَ بِلَاءُؤُكُمُ وَلِيَّاءُؤُكُمْ وَإِخْوَالُكُمُ وَأَزْوَاجُكُمُ وَغَيْرُكُمْ) (وَأَمْوَالٌ قُتِبْتُمْوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَنْ كُنْتُمْ تَرْضَوْنَ-هَذَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِئْتُمْ فِي سُبُلِهِ) buyurmuştur.⁴⁶³

Ayet-i kerimede geçen (مَنْ كُنْ) kelimesi, “oturdu” (بَرَكَنْ يَبْرُكُ) fiilinden türetilmiş olup (مَنْ كُنْ أَوْ مَرَكَنْ) kelimesinin çoğuludur.⁴⁶⁴

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”
E.H.Y.M	Onlara de ki; “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, akrabalarınız, kabileniz, elde ettiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız evler ve meskenler , size Allah ve Resulü’nden ve Allah yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah’ın emri

⁴⁶³ Tevbe Sûresi, 9:24

⁴⁶⁴ el-Ömer, “skn”, 2/1088.

	gelineceye kadar bekleyin. Allah böyle fasıklar topluluğuna hidayet nasip etmez.”
Ö.N.B.M	“Eğer babalarınız, oğullarınız, kardaşlarınız, refikalarınız, kabileleriniz ve kazanmış olduğunuz mallar, durgunluğa uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve hoşnut olduğunuz ikametgâhınız sizin için Allah Teâlâ’dan, Resûlü’nden ve Allah yolunda cihaddan daha sevgili ise artık Allah Teâlâ’nın emri gelinceye kadar bekleyiniz! Ve Allah Teâlâ fâsıklar olan kavmi hidâyete erdirmez.”
H.B.Ç.M	De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâd (a uğramasın) dan korka geldiğiniz bir ticâret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler size Allah’tan, O’nun peygamberinden ve O’nun yolundaki bir cihâddan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyedurun. Allah fasıklar güruhunu hidâyete erdirmez.”

Ayet-i kerimedeki (مَكَانَ) kelimesi, ismi mekân olan (مَكَانٌ) kelimesinin çoğuludur. Anlam yönünden ise oturulan, ikamet edilen yer yani ev, konut vb. gibi anlamlara gelmektedir. Meallere bakıldığında kelime; (**mesken - ikametgâh**) olarak kaynak dil odaklı çeviri tercih edildiği görülmektedir. Hedef dil odaklı çeviriye gidilerek kelime “evleriniz” şeklinde ifade edilebilirdi.

Örnek 30

Allah, borçlu kimsenin elinin sıkışık olması hâlinde elinin bollaşacağı zamana kadar beklenmesi gerektiğini bildirirken şöyle (وَإِنْ كَانَ ذُو عِرْقٍ ذَرَأْتُهُ لَإِي هَيْرَةً) buyurmuştur.⁴⁶⁵

Ayet-i kerimede geçen (هَيْرَةً) kelimesi ya mimli mastar ya da ism-i zamân olmak durumundadır. Mastar olursa anlamı bolluk, ism-i zamân olursa anlamı bolluk vakti olur. Bununla beraber İbn Hâim bu kelimeyi ‘bolluk vaktine kadar’ şeklinde açıklamasından, ayet-i kerimede kelimenin ism-i zaman olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.⁴⁶⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.
--------------	--

⁴⁶⁵ Bakara Süresi, 2:280

⁴⁶⁶ Derviş, *İ'râbü'l-Kur'ân*, 1/432.; İbn Hâim, *et-Tibyân*, 117.

E.H.Y.M	Eğer borçlu darlık içindeyse, ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın.
Ö.N.B.M	Ve eğer yoksul ise o halde genişlik zamanına kadar intizar etmelidir.
H.B.Ç.M	Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi (ميسرة) kelimesi burada ism-i zamân ifade etmek üzere kullanılmıştır. Meallere bakıldığında E.H.Y meali kelimeyi (**kolaylığına kadar**) şeklinde mastar olarak aktarılmıştır. Ancak diğer meallerde kelime, (**geniş bir zamana kadar – genişlik zamanına kadar- eli genişleyinceye kadar**) gibi çeşitli ifadelerle ism-i zamân ifade edecek şekilde aktarılmıştır.

Örnek 31

Allah, Lut (a.s)’ın kavminin helak vaktinin sabah olduğunu bildirirken şöyle (قُلُوبًا لَّا رُسُلٌ يَكْفُلْنَ يَصْرُوهَا لِيَأْتِيَنَّكَ رَبُّكَ فَتَرْجَمُوهُنَّ فِي يَوْمٍ لَا هَاجُ وَلَا حِجَابُ أَلَمْ تَأْتِكُنَّ بِكُتُبٍ مِّن لَّدُنِّي يَوْمَ تَخْرُجُ فِي الْحَزَنِ أَنْ يُرْسِلَ إِلَيْكَ نَارُ الْهَرَمِ) buyurmuştur.⁴⁶⁷

Ayet-i kerimede geçen (مَوْعِد) kelimesi, “söz verdi” (وَعَدَ) fiilinden türetilmiş ve ism-i zamân ifade etmek üzere (فِعْل) yapısında kullanılmıştır.⁴⁶⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Konukları şöyle dedi: “Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyn bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir. Onların azapla buluşma zamanı sabahdır. Sabah yakın değil midir?”
E.H.Y.M	Melekler dediler: “Ey Lut! Şundan emin ol ki, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla zarar veremezler. Sen, gecenin bir kısmı olunca ailenle birlikte hemen buradan çık git. İçinizden hiç kimse geri kalmasın, eşin başka. Çünkü ona da onlara gelecek olan musibet gelecektir. Haberin olsun, helâk zamanları sabah vaktidir. Zaten sabah yakın değil mi?”
Ö.N.B.M	Dediler ki: “Ey Lût! Şüphesiz ki biz senin Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana elbette kavuşamayacaklardır. Artık sen ailen ile gecenin bir kısmında yürü ve sizden hiçbir kimse geri kalmasın, zevcen ise müstesna. Şüphesiz ki onlara

⁴⁶⁷ Hûd Sûresi, 11:81

⁴⁶⁸ el-Ömer, “v’ad”, 3/2466.

	isabet edecek şey, ona da isabet edicidir. Muhakkak ki onların vaadedilen zamanları , sabah vaktidir, sabah vakti ise yakın değil midir?”
H.B.Ç.M	(Elçi melekler): “Yâ Lût, emîn ol, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana kat'iyen dokunamazlar. Sen hemen gecenin bir kısmında ailenle yürü (yola çık). İçinizden hiç biri geri kalmasın. Yalnız karın müstesna. Çünkü onlara (kavmine) isaabet edecek (azâb) hiç şüphesiz ona da çarpacaktır. Onlara va'd olunan (helak) zamanı sabah vaktidir. Sabah vakti de yakın değil mi?” dediler.

“Söz verdi” (وَعَدَ) fiilinden türetilen ve ayet-i kerimede ism-i zaman ifade eden (مَوْعِد) kelimesinin yapısı gereği bünyesinde taşıdığı zaman anlamı meallerde farklı ifadelerle verilmiştir. Bu kelime Kur’ân-ı Kerim’de farklı yerlerde mimli mastar, ism-i mekân ve bu ayet-i kerimede olduğu gibi ism-i zamân ifade etmiştir. Allah, şöyle buyurmuştur: (قَالُوا مَا أَفَعَاءُ) “Şöyle dediler: “Sana verdiğimiz sözden kendi isteğimizle caymış değiliz.” Burada mimli mastar olarak kullanılmıştır. Bir başka yerde Allah, şöyle buyurmuştur: (وَمَنْ) “Hangi hizipten olursa olsun kim onu inkâr ederse, ona vaad edilen yer ateştir”. Burada ise ism-i mekân olarak kullanılmıştır.⁴⁶⁹ Aynı yapıda gelen (مَوْعِد) kelimesi, kullanıldığı cümlenin bağlamına göre farklı anlamlar ifade etmektedir.

Örnek 32

Allah, Kadir Gecesi’nin sabahına kadar esenlik dolu bir gece olduğunu anlatırken şöyle (سَلَامٌ مِّنَ رَبِّكَ فَجَرٌ) buyurmuştur.⁴⁷⁰

Ayet-i kerimede geçen (مَطْع) kelimesi, “doğdu, ortaya çıktı” (طَعَّ يَطْعُ) kelimesinden türetilmiş ve mimli mastar olarak kullanılmıştır. Ancak Kisâî, bu kelimeyi (مَطْع) şeklinde kesre ile okumuş ve ism-i zamân anlamında kullanıldığını bildirmiştir.⁴⁷¹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.
E.H.Y.M	O gece, tan yeri ağarınca kadar süren bir selâmettir.
Ö.N.B.M	O (gece) tan yeri ağarınca değin bir selâmettir.
H.B.Ç.M	O (gece) tan yeri ağarınca kadar bir selâmdır.

⁴⁶⁹ Ömer, “v’ad”, 3/2466.; Tâhâ Sûresi, 20:87.; Hüd Sûresi, 11:17

⁴⁷⁰ Kadir Sûresi, 97:5

⁴⁷¹ Vahidi, *Tefsirü'l-basît*, 24/198.

(مَطْع) kelimesi, (فَعْل) yapısında mimli mastar olarak gelmiştir. Ancak Kisâi bu kelimeyi kesre ile okuyarak ism-i zamân olduğunu belirtmiştir. Bu ihtilaf görüldüğü üzere meallere de yansımıştır. D.İ. mealinde kelimeye mastar anlamı verilip (**ağarmasına kadar**) olarak aktarılırken diğer meallerde kelimeye ism-i zamân anlamı verilip (**ağarınca**) şeklinde aktarılmıştır. Bu ihtilafın nedeni yapının farklı anlamlar taşımaya müsait olmasıdır. Cümledeki diğer kelimeler anlamın belirlenmesinde önemlidir. Eğer anlamın belirlenmesine yardımcı olacak bir kelime yoksa o hâlde kelimenin ism-i zamân, mekân ve mimli mastardan birisi olması uygundur.⁴⁷²

Örnek 33

Allah, kadınların özel günlerini Peygamber (a.s)’a sormaları üzerine cevap olarak şöyle (يَسْأَلُونَكَ عَنْ لَمَحِضٍ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْرِضْهُمُ الْغَضَ الَّذِي فِي لَمَحِضٍ وَلَا تَقْرَبُوا هَٰذَا بِأَعْيُنِكُمْ حَتَّىٰ يَمُوتَ) buyurmaktadır.⁴⁷³

Ayet-i kerimede geçen (مَحِض) kelimesi, “hayız gördü” (حاضٍ يَحِضُ) fiilinden türetilmiş ve (فَعْل) yapısında gelmiştir. Bu yapı kullanıldığı bağlama göre ism-i zaman, ism-i mekân ya da mimli mastar ifade edilebilir.⁴⁷⁴

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”
E.H.Y.M	Ey Muhammed! Sana kadınların aybaşı hâlinde de soruyorlar. De ki: “O bir eziyettir. Onun için aybaşı hâlinde oldukları zaman kadınlardan çekilin ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”
Ö.N.B.M	Ve sana hayz hâlinde soruyorlar. De ki: “O bir kerih şeydir. Artık hayz zamanında kadınlarınızdan çekiniz. Ve onlara temizleninceye kadar yaklaşmayınız.”
H.B.Ç.M	Sana kadınların ay hâlini de sorarlar. De ki: “O bir ezadır (pisliktir). Onun için hayız zamanında kadınlar (ınızla cinsî münâsebet) dan ayrılın, temizlendikleri vakte kadar kendilerine yaklaşmayın.”

⁴⁷² Abdulkerîm Halîl, “*et-Teğayyüratü's-sarfîyye fi esmâ'î'l-mekân ve'z-zamân ve'l-âlet*”, Mecelletü Ulûmî'l-Lugatî'l-Arabiyye ve Edebiha 12/2 (2020), 283-284.

⁴⁷³ Bakara Süresi, 2:222

⁴⁷⁴ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/419.

Ayeti kerimede geçen (مَجْرِي) kelimesi, yapısı açısından hem mimli mastar hem ism-i zamân hem de ism-i mekân olmaya uygundur. Ayette iki defa kullanılan bu kelime ilk kullanıldığı yerde farklı ikinci kullanıldığı yerde farklı değerlendirilmiştir. Meallerin hepsinde ilk geçtiği yerde (ay hali- aybaşı hali-hayz hali) şeklinde mastar anlamı verilmişken ikinci geçtiği yerde kelimeye D.İ meali dışında (**aybaşı hâlinde** oldukları zaman- **hayz zamanında**) şeklinde zamân anlamı verilmiştir. D.İ mealinde ikinci yerde de mastar olarak değerlendirilip (**ay hâlinde**) anlamı verilmiştir. Aynı kelimenin aynı ayette farklı değerlendirilmesinin nedeni az önce belirttiğimiz üzere kelimenin mimli mastar, ism-i zama^n ve ism-i mekân anlamlarına uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gibi durumlarda anlamı belirleyen yegâne unsur bağlamdır. Bağlam göz önünde bulundurulduğunda ilk kelimenin mastar ikinci kelimenin ise ism-i zamân olarak değerlendirilmesi yerinde gözükmektedir.

Örnek 34

Allah Nuh (a.s.)'a gemiye binmelerini bildirirken şöyle (قَالَ ارْكَبُوا فِيهَا لَيْسَ مِنَ اللَّهِ مَجْرًى) (وَمَرْسًى) buyurmuştur.⁴⁷⁵

Ayet-i kerimede geçen (مَجْرًى) - (مَرْسًى) kelimeleri, “aktı ve demir attı” (جَرَى و أَسَى) fiillerinden türetilmiş, ism-i zamân, ism-i mekân ya da mimli mastar ifade edebilecek şekilde (فَعْل) yapısında kullanılmıştır.⁴⁷⁶ Dolayısıyla bu iki kelime ile ayet-i kerimede mimli-i mastar, ism-i zamân veya ism-i mekân ifade edilmiş olabilir.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(Nûh), “Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah’ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” dedi.
E.H.Y.M	Nuh dedi ki; “Allah’ın adıyla binin içine. Onun akışı da duruşu da (O’nun adıyladır). Hiç şüphesiz Rabbim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.
Ö.N.B.M	Ve dedi ki: “Onun içine akması ve durması anında da Allah Teâlâ’nın ismini yâd ederek binin. Şüphe yok ki, Rabbim gafûrdur, rahîmdir.”
H.B.Ç.M	(Nuh) dedi ki: “Binin içerisine. Onun akması da durması da Allahın adıyladır. Şeksiz şüphesiz Rabbim çok yarlıgayıcıdır, çok esirgeyicidir.”

⁴⁷⁵ Hûd Sûresi, 11:41

⁴⁷⁶ Sâfi, *el-Cedvel fi i`râbi`l-Kur`ân*, 12/270.

(مَجْرِي وَمَسِي) kelimeleri yapı itibariyle ism-i zamân, ism-i mekân ya da mimli mastar anlamı ifade edebilir. Meallere bakıldığında kelimeye meallerin tümünde (**Onun yüzüp gitmesi de durması- akışı da duruşu da - akması ve durması da**) şeklinde mimli mastar anlamı verildiği görülmektedir. Kelimelerin gelmiş olduğu yapı, üç anlama da uygun olduğundan ayet-i kerimedeki bağlam, ifade edilen anlamı yakalama açısından önemlidir. Bununla birlikte Âlûsî, bu kelimelerin nasb olarak gelmesini zaman zarfı olmasına bağlar ve sarf yönünden de kelimelerin ism-i zamân ya da mimli mastar olduğunu bildirir.⁴⁷⁷ Bu durumda mana (**gitme vakti de durma vakti de**) şeklinde değişiklik göstermektedir.

2.4. İsm-i Âlet Yapı Örnekleri

Örnek 35

Allah, Süleyman (a.s)’ın ölümünü geç fark eden cinleri anlatırken şöyle (فَلَمْ يَضْرِبْهُ) (لَمْ يَمُتْ مَا لَمْ يَمُتْ) buyurmuştur.⁴⁷⁸ Ayet-i kerimede geçen (ضَرْبَ) kelimesi, “kovdu, bağırarak defetti” anlamlarına gelen (ضَرَبَ) fiilinden türetilmiş ve ism-i âlet anlamı ifade etmek üzere (ضَرْبَةً) yapısında gelmiştir. Yani sopa, baston vb. gibi anlamlara gelir.⁴⁷⁹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi.
E.H.Y.M	Ne zaman ki Süleyman’a ölümü hükmettik, cinlere onun ölümünü sezdiren olmadı. Yalnız bir güve böceği yere dayandığı asâsını yiyordu.
Ö.N.B.M	Sonra vaktâ ki onun üzerine ölüm ile hükmettik, onun vefat etmiş olduğuna asasından yemekte olan bir ağaç kurdundan başkası onlara delalet etmiş olmadı.
H.B.Ç.M	Sonra biz ona ölüm hükmünü infaz edince (dayandığı) asâsını yemekte olan ağaç kurdundan başka bir şey bunun ölümünü onlara göstermedi.

Yukarıda belirttiğimiz üzere (ضَرْبَةً), “kovdu, uzaklaştırdı” anlamlarındaki (ضَرَبَ) kelimesinden türetilmiş ve ism-i âlet olarak kullanılmıştır. Anlamca sopa, değnek, baston vb. kelimelere karşılık gelir. Bu açıdan meallere bakıldığında kelimenin genel olarak (asâ) olarak kaynak dil odaklı çeviriye gidilerek aktarıldığı görülmektedir. D.İ. mealinde ise

⁴⁷⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 6/254; Halîl, *et-Tegayyüratü’s-sarfîyye*, 287.

⁴⁷⁸ Sebe’ Sûresi, 34:14

⁴⁷⁹ Sâfi, *el-Cedvel fi’l-râbi’l-Kur’ân*, 22/211.

kelime, hedef dil odaklı (değnek) şeklinde aktarıldığı görülmektedir. Mealler arasında çeviri metotlarından kaynaklanan farklılıklara bakılmaksızın kelimenin, geldiği yapı gereği ifade ettiği âlet anlamının çevirilere yansıtıldığı söylenebilir.

Örnek 36

Allah, hiçbir zaman haksızlık etmeyeceğini, iyiliğin karşılığını da kat kat fazlasıyla vereceğini bildirirken şöyle (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظُنُّ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) buyurmuştur.⁴⁸⁰

Ayet-i kerimde geçen (مِثْقَالَ) kelimesi, kıyasa uygun olarak “ağır oldu” (ثَقُلَ) fiilinden türetilmiş ve (فِعَال) yapısında gelmiştir. Anlam olarak da tartarken kullanılan (ağırlık ölçüsü birimi) anlamındadır.⁴⁸¹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz.
E.H.Y.M	Şüphesiz ki Allah, hiç kimseye zerre kadar zulüm etmez.
Ö.N.B.M	Şüphe yok ki, Allah Teâlâ zerre miskali zulüm etmez.
H.B.Ç.M	Şübhesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez.

Yukarıda anlam yönünden incelediğimiz (مِثْقَالَ) kelimesi, bir şeyi tartarken teRadînin bir kefesine konulan ağırlık birimleri anlamına gelmektedir. Ayet-i kerimde bu ağırlık biriminin zerre (toz zerresi) kadar olduğu ifade edilmekte ve Allah’ın bu kadarcık dahi haksızlık yapmayacağı anlatılmaktadır. Meallere baktığımızda kelime genel olarak (zerre **kadar**) şeklinde ism-i âlet anlamından uzak çevrilmiştir. Oysa bu anlam (zerre **ağırlığınca** vb.) şeklinde ifade edilebilirdi.

Örnek 37

Allah, gaybı yalnızca kendisinin bileceğini bildirirken şöyle (وَعِنْدَهُ مَكْشَحُ الْغَيْبِ لَا يُقْهَمُ هَا) buyurmuştur.⁴⁸²

Ayet-i kerimde geçen (مَكْشَحُ) kelimesi, “açtı” (مَكْشَحَ) fiilinden türetilmiş olup tekili hakkında farklı ihtimaller üzerinde durulmuştur. Tekili ya ism-i âlet anlamı ifade eden (مَكْشَحُ) şeklindedir. Ya İbn Abbasın -yağmurun hazineleri- yorumuna uygun düşen, ism-i mekân ifade eden (مَكْشَحُ) şeklindedir. Ya da yine ism-i âlet anlamı ifade eden (مَكْشَحُ) şeklindedir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Nisâ Sûresi, 4:40

⁴⁸¹ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, 5/41.

⁴⁸² En'âm Sûresi, 6:59

⁴⁸³ el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 4/659.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir.
E.H.Y.M	Gaybın anahtarları O’nun katındadır, onları O’ndan başkası bilmez.
Ö.N.B.M	Ve gaybın anahtarları O’nun (Cenâbı Hakk'ın) yanındadır. Onları O’ndan başkası bilemez.
H.B.Ç.M	Gaybın anahtarları O’nun yanındadır. Kendinden başkası bunları bilmez.

Yukarıda belirttiğimiz gibi ayeti kerimede çoğulu gelen kelimenin tekilinin ism-i âlet ya da ism-i zamân ifade ettiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. (فَتْح) olması durumunda ism-i âlet yani “anahtar”, (مَكَّن) olması durumunda ism-i mekân yani “hazine” anlamı ifade etmektedir. Meallere bakıldığında ism-i âlet anlamının esas alındığı ve meallere de (anahtarlar) şeklinde uygun bir şekilde aktarıldığı görülmektedir.

Örnek 38

Allah, sûr’a üflenışı ve o günün kâfirler için zor olacağını haber verirken şöyle (فَإِذَا) buyurmaktadır.⁴⁸⁴ Ayet-i kerimede geçen (لَنْفُور) kelimesi, sûr yani boynuz anlamına gelen bir kelimedir. “Çaldı, vurdu” (فَرَّقَ) fiilinden türetilmiş ve (فَبَاعُول) yapısında ism-i âlet anlamı ifade etmek üzere gelmiştir.⁴⁸⁵ Sâmarrâî’nin daha önce bu yapıda gelen ism-i âletlerin ya kendisinde ya da gerçekleşen fiilde mübalağa ifade ettiğini belirttiğini söylemiştik.⁴⁸⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(8,9.) Sûr’a üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür.
E.H.Y.M	O sûra üflendiği zaman.
Ö.N.B.M	Çünkü Sûr'a üfürülünce.
H.B.Ç.M	Çünkü o boru üfürülünce.

(فَبَاعُول - فاعول) yapıları dışında (فَبَاعُول) gibi ism-i âlet anlamı taşıyan diğer yapılar, ya âletin kendisinde ya da gerçekleşen eylemde mübalağa ifade etmektedir. Örnek olarak; “taşları kırmada kullanılan büyük balyoz” (صَقْر) yani (فَبَاعُول) yapısında iken “çapa” (فَقْر) ise sadece ism-i âlet anlamı ifade eden (فَبَاعُول) yapısındadır. Ya balyozun çapadan daha

⁴⁸⁴ Müddesir Sûresi, 74:8

⁴⁸⁵ Sâfi, *el-Cedvel fi’i râbi’l-Kur’ân*, 29/149.

⁴⁸⁶ Sâmarrâî, *Me’âni’l-ebniye*, 111.

büyük olması ya da daha ağır işlerde kullanılması nedeniyle balyoz kelimesi ism-i âlet anlamı yanında âlette mübalağa da ifade eden (فَاعُول) yapısında kullanılmıştır. Bu örnekten hareketle ayet-i kerimedeki “boru” (لَنْقُور) kelimesine bakacak olunursa ya borunun büyük olduğu ya da gerçekleştirdiği eylemin yani çıkan sesin şiddetli olduğu anlaşılmaktadır. Kelime genel olarak meallerde (sûr) şeklinde aktarılmıştır. H.B.Ç mealinde ise kelime, (boru) şeklinde aktarılmıştır. Görüldüğü üzere meallerde kelimenin ism-i âlet anlamı üzerinde durulmuş ancak yapısı gereği ifade ettiği mübalağa anlamını yansıtan bir ifade görülmemektedir. Oysa bu anlam (**büyük boru / şiddetli ses çıkaran boru**) şeklinde ifade edilebilirdi.

Örnek 39

Allah, ölçek ve terazide hassas olunması gerektiğini bildirirken şöyle (وَلَا تَقْزُوا مِالَ) (الْيَتِيمِ الْإِلَهِي هِيَ أَمْحَرُّنُ صَعِيْقُ عَشْرَةَ وَأَقُوا لِيْلَ وَلَهِيْزَانِ بِلَقْسِطٍ) buyurmaktadır.⁴⁸⁷

Ayet-i kerimede geçen, “ölçek” (لِيْلَ) kelimesi, “ölçtü” (كَالَ يَكِيْلُ) fiilinin mastarı olmakla beraber burada ism-i âlet anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde “terazi” (هِيْزَانِ) kelimesi de aslen “tarttı” (وَرَزَنَ يَزِنُ) fiilinin mastarı olmakla beraber ism-i âlet olarak kullanılmış ve (هِيْزَالِ) yapısında gelmiştir. Aslında (مِوزَانِ) olmasına rağmen vav harfi kendinden önceki harfin kesre alması nedeniyle ya harfine dönüştürülmüştür.⁴⁸⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın.
E.H.Y.M	Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir ve uygun şekilde harcayabilirsiniz). Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın.
Ö.N.B.M	Ve yetimin malına (rüşdüne kadar) yaklaşmayınız, meğer ki en güzel bir suretle ola. Ve ölçeği ve tartıyı adâlet üzere ifâ ediniz.
H.B.Ç.M	Yetimin malına, rüşdüne erişinceye kadar, o en güzel olanından başka bir suretle, yaklaşmayın. Ölçüyü, tartıyı tam ve doğru tartın.

⁴⁸⁷ En'am Sûresi, 6:152

⁴⁸⁸ Sâfi, *el-Cedvel fi 'râbi'l-Kur'ân*, 8/333.

Yukarıda belirttiğimiz üzere ayet-i kerimede geçen kelimeler (لَمْ يَزَانِ لَيْلٍ) kelimeleri mastar olmakla beraber, ism-i âlet olarak kullanılmışlardır. Meallere baktığımızda Ö.N.B. meali dışındaki meallerde kelime, (ölçüyü-tartıyı) şeklinde daha çok mastar anlamının öne çıkarılarak aktarıldığı görülmektedir. Oysa Ö.N.B. mealinde kelimeler, (Ölçek ve tartı) şeklinde ism-i âlet olarak aktarılmıştır.

2.5. İsm-i Fâil Yapı Örnekleri

Örnek 40

Allah, Ashâb-ı Kehf'in mağarada uyurkenki hâllerini anlatırken şöyle (تَحِيَّاتُكُمْ يُقَاتَا) buyurmuştur.⁴⁸⁹

Ayet-i kerimede geçen “çeviriyoruz” (قَاتَا) kelimesi ile “uzatan” anlamlarına gelen (يُقَاتَا) kelimelerini anlam açısından ele almak için öncelikle isim ile fiilin ifade ettikleri anlamlar arası farka değinmemiz gerekir. İsim, sebat ve devamlılığa delalet ederken fiil; yenilenme ve tekrarlanma ifade eder.⁴⁹⁰ Bu kaideden yola çıkarak ayet-i kerimeye tekrar baktığımızda mağarada uyuyan gençlerin uyurken sağa ve sola döndüklerini ve bu dönme işleminin tekrar tekrar gerçekleştiği fiil formatı kullanılmasından anlaşılmaktadır. Oysa köpeklerinin mağaranın girişinde ayaklarını uzatıp yattığı anlatılırken “uzatıyor” anlamında (يُقَاتَا) kelimesi kullanılmayıp “uzatan” anlamında (يُقَاتَا) ismini kullanılmıştır. Buradan köpeğin uykusu esnasında ayağını sürekli uzatmış halde yattığı ayaklarını hiç toplamadığı ya da toplayıp sonra tekrar uzatmadığı anlaşılmaktadır.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk . Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)
E.H.Y.M	Bir de onları mağarada görseydin uyanık sanırdın. Hâlbuki onlar uykudadırlar. Biz onları sağa sola çevirirdik . Köpekleri de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı .
Ö.N.B.M	Ve onları uyanıklar sanırsın, hâlbuki, onlar uykudadırlar ve onları sağ taraflarına ve sol taraflarına çeviririz ve köpekleri de iki kolunu kapı tarafına uzatmış bir hâldedir.

⁴⁸⁹ Kehf Sûresi, 18:18

⁴⁹⁰ Ebû Mûsa, *el-Hasâ'isü't-terâkib*, 296.

H.B.Ç.M	Sen onları uyanık kimseler sanırsın. Hâlbuki onlar uyuyanlardır. Biz onları (gâh) sağ yanına, (gâh) sol yanına çeviriyorduk . Köpekleri de (mağaranın) giriş yerinde iki kolunu (ayağını) uzat (ib yat) makta idi.
----------------	--

Ayet-i kerimede geçen ve anlamlarını irdelediğimiz (قَلْبٌ دَمٌ بَطْلٌ ط) kelimeleri meallerde (çeviriyorduk-çevirirdik-çeviriyorduk-çeviririz) ve (uzatmış-uzatmıştı-uzatıp-uzatmış) şekillerinde aktarılmıştır. (قَلْبٌ دَمٌ) kelimesi, meallerde fiil formatında tekrar ifade edecek şekilde aktarılmıştır. (بَطْلٌ ط) E.H.Y. dışındaki meallerde kelime isim-fiil, zarf-fiil eki eklenerek isimleştirilmiş bir biçimde meallere (uzatmış-uzatıp) aktarılmıştır. Ancak E.H.Y mealinde kelime, (uzatmıştı) şeklinde fiil olarak aktarılmıştır. Fiil ise az önce belirtildiği üzere ismin aksine eylemde yenilenme ve tekrarlanma gerektirmektedir. İsim formatında gelmesi “köpeğin ayağının sürekli uzanmış bir halde” olduğunu anlatmak üzeredir. Yani köpek, ayaklarını yaymış halde yatmaktayken mağaraya sığınan kimseler uykuları esnasında sağa sola dönüyorlardı.

Örnek 41

Allah, kudretine dikkat çekmek üzere yer çekimine rağmen uçan kuşları anlatırken şöyle (أَلَيْسَ زَوَالَى لَطِيفَتِي مُمْصِدَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَلِي مُرْكُهُنَّ إِلَّا لَارْحُ مَنْ لَأُمْبِلُ شَيْءٍ بَصِيرٍ) buyurmuştur.⁴⁹¹

Ayet-i kerimede geçen (مُمْصِدَاتٍ وَيَقْبِضْنَ) kelimeleriyle kuşların uçarken kanatlarını “açması ve kapatması” anlatılmaktadır. Ancak (مُمْصِدَاتٍ) kelimesi isim olmasına rağmen kendisine atfedilen (يَقْبِضْنَ) fiildir. Normalde olması gereken ise (يَقْبِضَاتٍ) şeklinde isim olarak gelmesidir. Ancak kuşlar uçarken kanatlarını sürekli açık tutarlar. Sadece dinlenmek için kapatırlar. Buna işaret etmek üzere fiilde sebat gerektiren kanatların açılması (مُمْصِدَاتٍ) isim formatında zikredilirken uçarken arizî olan nadir gerçekleşen kanatların kapatılması ise (يَقْبِضْنَ) şeklinde gelmiştir.⁴⁹²

Bu kelimeler meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahmân tutuyor. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla görendir.
E.H.Y.M	Üstlerinde kanatlarını açıp yumarak uçan kuşları görmüyorlar mı? Onları Rahmân’dan başkası tutmuyor. Doğrusu O, her şeyi görmektedir.

⁴⁹¹ Mülk Sûresi, 67:19

⁴⁹² Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 29/24.; İbn Hâim, *et-Tibyân*, 319.

Ö.N.B.M	Üstlerinde olan kuşlara bakmazlar mı ki, kanatlarını açarlar ve kapayıverirler . Onları Rahmân'dan başkası tutuvermez. Şüphe yok ki o, her bir şeyi görücüdür.
H.B.Ç.M	Onlar, üstlerinde kanatlarını açarak, kapayarak uçan kuşları da görmediler mi? Bunları (cevv-i hevada) -O rahmeti her şey'i kaplayan- (Allah) dan başkası tutmuyor. Şüphesiz ki O, her şeyi hakkıyla görendir.

Daha önce de belirtildiği üzere isimle sebat, fiiller ise fiilde tekrarlanma ifade etmektedir.⁴⁹³ Bu çerçevede meallere bakılırsa kelime, D.İ. mealinde (**kanat çırparak**), E.H.Y. mealinde (**açıp yumarak**), H.B.Ç. mealinde (**açarak, kapayarak**), Ö.N.B. mealinde ise (**açarlar ve kapayıverirler**) şeklinde farklı ibarelerle karşılık bulmuştur. İsim ve fiil yapısı arasındaki anlam farkını okura hissettirmek amacıyla bu kelimeler (Üstlerinde kanatlarını **açık ve kapanan** kuşları görmüyorlar mı?) şeklinde ifade edilebilirdi.

Örnek 42

Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in müşriklerin tutumundan dolayı duyduğu rahatsızlığı ve ne yapması gerektiğini anlatırken şöyle (**ضَاقَ**) buyurmuştur.⁴⁹⁴

Ayet-i kerimede geçen “üzgün” (**ضَاقَ**) kelimesi, “canı sıkıldı” anlamındaki (**ضَاقَ**) kelimesinden türetilmiş ism-i fâildir. Zemahşerî bu kelimeyi, “Peygamberimiz’in üzüntüsünün gelip geçer olduğunu vurgulamak için özellikle (**ضَاقَ**) kelimesinin kullanıldığı belirtilmiştir. Oysa (**ضَاقَ**) kelimesi kullanılsa idi bu üzüntü huy, karaktermiş gibi Peygamberliğe yakışmayacak bir şekilde anlaşılabilirdi” şeklinde açıklamıştır. Bu duruma örnek olarak: “Zeyd önder ve cömert” dendiğinde bu özelliklerin devamlı olduğunu onun bir huyu olduğunu ifade etmek için (**يَسِرُّ** و **جَوَاد**) denirken bu özelliklerin geçici olduğunu ifade etmek için ise (**يَسِرُّ** و **جَلَد**) denmesini vermiştir.⁴⁹⁵

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(Ey Muhammed!) Belki de sen, (müşriklerin) “Ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi ya!” demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan bir kısmını göz ardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak . Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir.
--------------	---

⁴⁹³ Osman Aktaş, “Kur’an-ı Kerim’den Örneklerle Arapçada İsim ve Fiilin Delalet Ettiği Anlamlar Arasındaki Farklar”, Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 6/11 (2019), 4.

⁴⁹⁴ Hûd Sûresi, 11:12

⁴⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/382.

E.H.Y.M	(Ey Resulüm!) Şimdi belki sen, “Ona bir hazine indirilse ya da beraberinde bir melek gezip dolaşsa ya!” diyorlar diye sana vahyolunan vahyin bir kısmını terk edecek olursun ve bundan dolayı da göğsün daralır . Sen yalnızca bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir.
Ö.N.B.M	İmdi sen ihtimal ki, “Onun üzerine bir hazine indirilmeli veya onunla beraber bir melek gelmeli mi idi?” demelerinden dolayı sana vahyolunanların bazısını terk edici ve onunla göğsün daralır bulunacaksın. Sen ancak bir nezirsin. Allah Teâlâ ise her şey üzerine vekildir.
H.B.Ç.M	Şimdi sen (müşriklerin belki): “Ona (gökten) bir hazine indirilseydi, yahud maiyyetinde bir de melek gelseydi ya” demelerinden (nâşî) sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak , hemen terk mi edivereceksin? Sen ancak bir nezirsin (Allah’ın azâbiyle korkutan bir peygambersin). Allah ise her şeye hakkıyla vekildir.

Ayet-i kerimede geçen kelime hakkında yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak kelimenin ism-i fail yapısında geldiğini ve bu yapının ise fiile göre sebat sıfat-ı müşebbeheye göre ise tekrarlanma ve yenilenme ifade ettiğini daha önce belirtmiştik. Meallere bakıldığında kelime, (**göğsün daralacak- göğsün daralır- yüreğin daralarak**) şeklinde eylemde tekrar ve yenilenme ifade eden fiil formatında kelime yapısına uygun şekilde çevrilmiştir. Eğer (هَرَقَ) kelimesi kullanılsa eylemde sebat ifade ettiğinden “morali bozuk, canı sıkkın” şeklinde isim formatında çevrilmesi gerekirdi.

Örnek 43

Allah, ölümün herkesin başına geleceğini bildirirken şöyle (كُلُّ نَفْسٍ نَظِقَةٌ لِّلْمَوْتِ) buyurmuştur.⁴⁹⁶

Ayet-i kerimede geçen (نَظِقَةٌ) kelimesi, ism-i fail yapısında olup temel olarak şimdiki ve gelecek zaman anlamı ifade eder. Geçmiş zaman ifade ettiğinde ise ism-i fail tamlayan olarak gelir. Bu durumda isim gibi sebat ve devamlılık ifade eder. Çünkü geçmişte gerçekleşen fiiller, olup bitmiştir, değiştirilemezler. Ayet-i kerimede (نَظِقَةٌ) kelimesi,

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 3:185

tamlayan olmadan da okumuştur. Bu durumda da şimdiki ve gelecek zaman ifade etmektedir.⁴⁹⁷

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Her canlı ölümü tadacaktır.
E.H.Y.M	Her canlı ölümü tadacaktır.
Ö.N.B.M	Her nefis ölümü tadıcıdır.
H.B.Ç.M	Her can ölümü tadıcıdır.

Daha önce ism-i failin temel olarak şimdiki ve gelecek zaman anlamlarını ifade ettiği durumda fiil gibi yenilenme ve tekrarlanma ifade ettiğini ancak tamlayan olarak gelmesi hâlinde geçmiş zaman ifade edip isim gibi sebat ve devamlılık ifade ettiğini belirtmiştik. Buradan yola çıkarak meallere bakıldığında D.İ. ve E.H.Y. meallerinde kelimenin (فَوَقَّ) - tadacaktır- şeklinde daha çok gelecek zaman anlamı ifade eder şekilde çevrildiği görülmektedir. Oysa H.B.Ç. ve Ö.N.B. meallerinde kelimenin isimleştirilerek (tadıcıdır) şeklinde tamlayan olarak gelmesi sonucu kazandığı sebat anlamını daha iyi yansıtır şekilde zikredilmiştir.

Örnek 44

Allah Lut (a.s)’ın kavmini Allah’a davet ederken maruz kaldığı suçlamayı ve kendisinin onlara verdiği cevabı anlatırken şöyle (لَقَدْ جِئْتُمْ رَسُولَآلَآتِ رَبِّىْ وَلَآ أَلْكُمْ نَهْجُ أَهْلِىْ) buyurmuştur.⁴⁹⁸

Ayet-i kerimede geçen (نَهْجُ) kelimesi, “öğüt verdi” (نَهَى) fiilinden türetilmiş ism-i faildir. Ancak aynı surede Nuh (a.s) ile kavmi arasında geçen diyalog anlatılırken (لَقَدْ جِئْتُمْ رَسُولَآلَآتِ رَبِّىْ وَلَآ أَلْكُمْ نَهْجُ) şeklinde fiil formatında gelmiştir. Bu farklılığı el-Hatîb el-İskâfî, Hz. Nuh ile Hz. Hûd’a kavimleri tarafından yöneltile suçlamaların doğasıyla açıklar. Hz. Nuh (a.s)’ı kavmi delalet ile itham ederken, Hud (a.s)’ı sefahat ile itham etmişlerdir. Delalet kalıcı olmayan, insanın değişkenlik gösteren fiilleri ile alakalı bir sıfat iken sefahat bunun tam tersine kalıcı ve insanın karakteri ile ilgilidir. Bundan ötürü Nuh (a.s) kavminin suçlamalarına cevap verirken suçlamanın doğasıyla uyuşan tekrarlanma ve yenilenme ifade eden fiil formatı kullanılmıştır. Aynı şekilde Hud (a.s) kavminin suçlamalarına cevap

⁴⁹⁷ Mutahharî, *Delâletü'l- 'ihâiyye*, 187.

⁴⁹⁸ A'raf Sûresi, 7:68

verirken suçlamanın doğasıyla uyuşan sebat ve devamlılık ifade eden isim formatı kullanılmıştır.⁴⁹⁹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	“Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim. ”
E.H.Y.M	“Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm. ”
Ö.N.B.M	“Size Rabbimin risâletlerini tebliğ ediyorum ve ben sizin için bir emin öğüt vericiyim. ”
H.B.Ç.M	“Size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum, ben sizin emîn bir hayrhahınızım. ”

2.6. İsm-i Mef’ûl Yapı Örnekleri

Örnek 45

Allah Firavun’a Hz. Musa ile kardeşi Hz. Harun (a.s)’ı delillerle gönderdiğini ancak inanmadıklarını, bundan dolayı da helak olacaklarını bildirirken şöyle (فَلْيَبْطُؤْهُمْ فِائِلًا وَجَنِّ) (لَمْ يَلَيْكَ) buyurmuştur.⁵⁰⁰

Ayet-i kerimede geçen (لَمْ يَلَيْكَ) kelimesi, ism-i mef’ul olup dört rübaî (أَلَيْكَ) fiilinden türetilmiş (فَعْل) yapısında kullanılmıştır.⁵⁰¹

Daha önce belirttiğimiz gibi ism-i mef’ûl esas olarak devamlılık arz etmeyen bir eyleme, bu eylemden etkilenen nesneye delalet etmekle birlikte kullanıldığı bağlama göre geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman anlamlarına da delalet edebilir.⁵⁰²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Böylece ikisini de yalanladılar, bu yüzden de helâk edilenlerden oldular.
E.H.Y.M	Böylece onları yalanladılar, bu yüzden de helâk edilenlerden oldular.
Ö.N.B.M	Bu cihetle onları tekzîb ettiler de artık helâk olmuş olanlardan oldular.
H.B.Ç.M	İşte onları tekzîb ettiler ve helak edilenlerden oldular.

⁴⁹⁹ Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Hatîb el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, thk. Muhammed Mustafa Aydın (Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, 2001), 2/604.; Aktaş, “Kur'an-ı Kerim'den Örneklerle Arapçada İsim ve Fiilin Delalet Ettiği Anlamlar Arasındaki Farklar”, 11.

⁵⁰⁰ Mü'minûn Sûresi, 23:48

⁵⁰¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 18/185.

⁵⁰² Helavânî, *el-Muğni'l-cedîd*, 261.

Ayet-i kerimede ism-i mef'ûl olarak gelen (مَلِكَيْنِ) kelimesi, gelecek zaman anlamda kullanılmıştır. Hz. Ömer, bir şaire şiirinde müstehcen ifadeler kullanması üzerine “sen ölüsün” (يُولُوكُ لَكَ لَقِيَتُوكُ) diyerek şairin, şiirinde yer verdiği müstehcen ifadeler nedeniyle kavminin ileri gelenleri tarafından kesinlikle öldürüleceğini ifade etmek üzere ism-i mef'ûl yapısını gelecek zaman anlamında kullanmıştır. Ayet-i kerimenin bağlamına bakılacak olursa Allah, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’u Firavun ve haşiyesine iman etmeleri için delillerle birlikte yolladığı ancak onların inanmadıkları ve üstelik onların kavimlerinin kendilerine kölelik yapmaları nedeniyle büyüklük tasladıkları anlatılmaktadır. Bu yaptıklarına karşı Allah, onlar için artık kurtuluş olmayıp helak olacakları kesin olması hasebiyle sanki helak olmuşlar gibi (لَمْ يَلِكُنْ) buyurmuştur. Bu çerçevede meallere bakıldığında hepsinde ism-i mef'ûl anlamı ifade edilerek çevrildiği görülmektedir.

Örnek 46

Allah, dünya hayatının faniliğini doğa üzerinden örnekle anlatırken şöyle (فَجَعَلْنَا مَاءً حَيًّا ذَرْأًا مَاءً) buyurmaktadır.⁵⁰³

Ayet-i kerimede geçen (حَيًّا) kelimesi, (يَجِيءُ) yapısında gelmiş ve ism-i mef'ûl anlamında kullanılmıştır. Yani anlam yönünden (مَحْضُود) gibidir.⁵⁰⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi (يَجِيءُ) yapısı ism-i mef'ûl anlamında kullanılmakla birlikte anlam yönünden (مَحْضُود) yapısına göre mübalağa ifade etmesiyle ayrılır.

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz.
E.H.Y.M	Ansızın ona öyle bir tırpan atıvermişiz de sanki bir gün önce orada hiçbir şenlik yokmuş gibi oluvermiştir.
Ö.N.B.M	Onu sanki bir gün evvel yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hâlde kıldık.
H.B.Ç.M	Sanki dün de yerinde yokmuş gibi onu ta kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişsizdir.

Mef'ul olarak kullanılan (يَجِيءُ) yapısı, mübalağa ifade etmektedir. “Hasat etti, biçti” (حَصَدَ) fiilinden ism-i mef'ûl türetmek için (مَحْضُود) yapısı yerine anlamca mübalağa ifade eden (يَجِيءُ) yapısı kullanılarak (حَيًّا) denilmiştir. Bu durum, kelimenin geldiği yapının anlam yönünden mübalağa ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Kelimenin kullanıldığı bağlama bakıldığında daha dün yetişmiş hâlde olan bitkilerin bu biçilmeden sonra sanki hiç

⁵⁰³ Yunus Sûresi, 10:24

⁵⁰⁴ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 11/109.

dikilmemiş gibi görünmesi anlatılmaktadır. Bu tür bir biçilme, eylemde mübalağa ifade etmeyen yapı ile sağlanamaz. Meallere bakıldığında farklı ifadelerle bu anlama riayet edildiği söylenebilir. Bu anlam (**kökünden yolunmuş, tırpan atmak, kökünden koparılıp biçilmiş, kökünden biçilmiş**) şeklinde yapının ifade ettiği mübalağa anlamına uygun olarak çevrilmiştir. Eğer mübalağa ifade etmeyen yapı yani (حَصَوْد) kullanılırsa, meallere bu ifade sade bir (**hasat edilme**) şeklinde aktarılırdı.

Örnek 47

Allah, Ashâb-ı Kehf'i uzun bir müddet mağarada uyuttuğunu açıklarken şöyle (فَضَرَبْنَا) buyurmuştur.⁵⁰⁵

Ayet-i kerimede geçen (عَدَدَ) kelimesi, ism-i mef'ûl anlamında kullanılmış türetilmiş bir sıfattır. Geldiği yapı ise (فَعَلَ) dir. “Saydı” (عَدِيَ) fiilinin mastarı olduğu da söylenmiştir.⁵⁰⁶ Ferrâ ise burada (مَعْدُودَة) anlamında olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁷

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Bunun üzerine biz de nice yıllar onların kulaklarını (dış dünyaya) kapattık (Onları uyuttuk).
E.H.Y.M	Bunun üzerine biz de kulaklarını tıkayarak mağarada onları yıllarca uyuttuk.
Ö.N.B.M	Bunu müteakip onları kulakları üzerine mağarada senelerce (perde) vurmuş olduk.
H.B.Ç.M	Bunun üzerine biz nice yıllar mağarada onların kulaklarına (perde) vurduk.

Sayılabilen herhangi bir şey çok olup (عَدَدَ) ile nitelendirilmesi durumunda çokluk ifade edilir. Cümlede nasb konumunda gelmesi (عَدَدَ) kelimesine sıfat olarak gelmesinden dolayıdır.⁵⁰⁸ Bu anlam göz önünde bulundurularak meallere bakıldığında ifade edilen anlamın (nice yıllar-senelerce-yıllarca) gibi kelimelerle verilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 48

Allah İbrahim (a.s)’a, rüyasını yerine getirmiş olduğunu müjdeleyip oğluna bedel olarak bir adaklık verdiğini anlatırken şöyle (وَيَقْبِضُ الْعَظِيمَ) buyurmaktadır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Kehf Sûresi, 18:11

⁵⁰⁶ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, 15/147.

⁵⁰⁷ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/135.

⁵⁰⁸ el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-basît*, 13/539.

⁵⁰⁹ Saffat Sûresi, 37:107

Ayet-i kerimede geçen (بَح) kelimesi, (بَعْل) yapısında olup “kesilen hayvan” anlamında bir isimdir.⁵¹⁰

Nehhâs da (بَح) kelimesinin, “kesti” anlamındaki (بَحَّيْب) fiilinin mastarı, (بَح) kelimesinin ise kesilen hayvan anlamında olduğunu söylemiştir.⁵¹¹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Biz, (İbrahim’e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.
E.H.Y.M	Ve ona büyük bir kurbanlık fide verdik.
Ö.N.B.M	Ve ona bir büyük kurbanlık bedel verdik.
H.B.Ç.M	Ona büyük bir kurbanlık fide verdik.

Ayet-i kerimede geçen (بَح) kelimesi, (بَعْل) yapısında gelmiştir. Bu yapının daha önce ism-i mef’ûl anlamında kullanıldığını belirtmiştik. Buna bağlı olarak meallere bakıldığında kelimenin (kurbanlık) şeklinde -kesilen hayvan- anlamını karşılayacak nitelikte meallere aktarıldığını görmekteyiz.

Örnek 49

Allah, inanmayan Mekkeli müşriklerin Kıyamet günü dirilişini anlatırken şöyle (فَتَنَوَلَا) buyurmaktadır.⁵¹²

Ayet-i kerimede geçen (كَر) kelimesi, (كَار) gibi “istenmeyen, arzu edilmeyen şey” anlamındadır. (كَار) kelimesi gibi ism-i mef’ûl olarak kullanılmıştır. Bu kelime ile kâfirlerin, inanmadıkları kıyamet günü anlatılmaktadır. Nefisler, kıyamet günündeki gibi bir korku görmedikleri için bu güne kavuşmak istemezler.⁵¹³

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(6,7.) O hâlde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin (İsrafil’in benzeri görülmemiş) bilinmedik (korkunç) bir şeye çağırdığı gün, gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.
E.H.Y.M	Sen de onlardan yüz çevir ki, o gün çağırıcı, görülmedik müthiş bir şeye çağırır.
Ö.N.B.M	Artık sen onlardan yüz çevir. O gün ki davetçi bir korkunç, nâhoş bir şeye davet eder.

⁵¹⁰ Sâfi, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Kur’ân*, 23/77.

⁵¹¹ Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, 6/52.

⁵¹² Kamer Sûresi, 54:6

⁵¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/432.

H.B.Ç.M	O hâlde (habîbim) onlardan yüz çevir. O davet edicinin (misli) görülmemiş, tanıtmamış bir şeye davet edeceği gün.
----------------	--

Ayet-i kerimde geçen (كُر) kelimesi, korkudan istenilmeyen olayı yani hesap gününü ifade etmek için kullanılmıştır.⁵¹⁴ Üstelik daha öncede belirtildiği gibi (كُر) kelimesi, ism-i mef'ûl anlamının yanında mübalağa da ifade eden (كُرُف) yapısında gelmiştir. Yani bu kelime, kâfirlerin duydukları korkudan ötürü dünya hayatında inanmadıkları kıyamet gününe kavuşmama isteklerini şiddetli bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu açıdan meallere bakılacak olursa bu anlamın (**bilinmedik-korkunç-görülmedik**) kelimeleriyle ifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

2.7. Mübalağalı İsm-i Fâil Yapı Örnekleri

Örnek 50

Allah, Yahudi ve münafıkların yalan dinleme ve haram mal yemeye düşkünlüklerini anlatırken şöyle (بِمَا عَوْنِ اللَّهِ يُفْزَبُ كَلُونَ) buyurmaktadır.⁵¹⁵

Ayet-i kerimde geçen (بِمَا عَوْنِ - كَلُونَ) kelimeleri, “yedi” (كَلَيْ كَل), “dinledi” (سَمِعَ - كَلَيْ) fiillerinden mübalağa ifade eden (نَعَال) yapısında türetilmişlerdir. Bu kelimeler çoğul olup tekileri (كَال - نَعَال) şeklindedir.⁵¹⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Onlar, yalanı çok dinleyen , haramı çok yiyenlerdir .
E.H.Y.M	Onlar, yalana çok kulak verirler ve çok haram yerler .
Ö.N.B.M	Onlar yalanı ziyâdesiyle dinleyicilerdir . Haram olanı da pek çok yiyicilerdir .
H.B.Ç.M	Alabildiğine yalanı dinleyenler, haram yiyenlerdir onlar .

Yukarıda anlamını incelediğimiz kelimeler daha öncede belirtildiği üzere mübalağa bildiren (نَعَال) yapısında gelmiştir. Burada ayetin bağlamına da bakılacak olursa Yahudi ve münafıkların sürekli olarak yaptıkları eylemler anlatıldığı için ism-i fâil yerine fiilde tekrarlanma ifade eden (نَعَال) yapısı kullanılmıştır. Bu anlamda meallere bakılacak olursa bu anlamın (**çok-alabildiğine-ziyâdesiyle**) gibi farklı ifadelerle verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak H.B.Ç. mealinde (haram yiyenler) çevirisi, ism-i fâili anlamına daha uygun olmakla birlikte manada mübalağa ifade etmemektedir.

⁵¹⁴ el-Hudayrî, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, 1/314.

⁵¹⁵ Mâide Sûresi, 5:42

⁵¹⁶ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ân*, 6/355.

Örnek 51

Allah gökyüzünü, güneşi ve bulutlardan indirdiği su ile çeşit çeşit rızık yarattığını bildirirken şöyle (وَلَقَدْ أَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا) buyurmaktadır.⁵¹⁷

Ayet-i kerimede geçen (ثَجَّاجًا) kelimesi, “bol bol aktı” (ثَجَّجَ) fiilinden türetilmiş ve mübalağa ifade etmek üzere (ثَجَّجَ) yapısında gelmiştir. Hatta bardaktan boşanırcasına yağan yağmur anlatılmak üzere (ثَجَّجَ) ifadesi kullanılmaktadır.⁵¹⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(14,15,16.) Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.
E.H.Y.M	Yoğunlaşmış bulutlardan şarıl şarıl bir su indirdik.
Ö.N.B.M	Ve o sıkıştıranlardan şarıl şarıl bir su indirdik.
H.B.Ç.M	O sıkıcı mengenelerden de şarıl şarıl su indirdik.

Ayet-i kerimede geçen (ثَجَّجَ) kelimesi hem geldiği yapı hem de yukarıda belirtildiği üzere anlam itibariyle mübalağa ifade etmektedir. Yani Alah-ü Teala’nın indirdiği yağmurun tabiri caizse bardaktan boşanırcasına olduğunu ifade edilmektedir. Bu yönüyle meallere bakıldığında bu anlamın (şarıl şarıl) kelimesiyle yapının taşıdığı mübalağa anlamına uygun verilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 52

Allah Musa (a.s)’ı kavmini kendisine davet için gönderdiğini anlatırken şöyle (وَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَلَهُمْ مَوْعِدٌ أَلَمِ اللَّهُ إِلَيْنَا فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تُكَذِّبُونَ) buyurmaktadır.⁵¹⁹

Ayet-i kerimede geçen (صَبَّارًا - شَكَّ وَر) kelimeleri, “sabır gösterdi” (صَبَّارًا) anlamındaki fiilden mübalağa ifade edilmek üzere (صَبَّارًا) yapısında türetilmiş sabır eylemini tekrar tekrar gerçekleştiren kişiyi anlatmaktadır. Aynı şekilde (شَكَّ وَر) kelimesi de “şükretti” anlamındaki (شَكَرَ) fiilden mübalağa ifade etmek üzere (شَكَرَ) yapısında gelmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁷ Nebe Sûresi, 78:13

⁵¹⁸ Muhtâr, *Mu‘cemü’l-luğa*, 1/313.

⁵¹⁹ İbrahim Sûresi, 14:5

⁵²⁰ Sâfi, *el-Cedvel fi i‘râbi’l-Kur‘ân*, 13/157.; Mustafa Öncü, “Kur‘ân-ı Kerim de Yer Alan فَعْل ve فَعِلَ Kalıpları”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi 13, (Nisan 2015), 168.

(يَا ٱللّٰه) ifadesi Allah'ın iyi ve kötü günlerini ifade eder. Yani kötü günlerine, sinamasına, musibetlerine sabır; iyi gününe, nimetlerine şükür lazım gelir.⁵²¹

Bu kelimeler meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.
E.H.Y.M	Şüphe yok ki bunda her sabredip şükreden için nice ibretler vardır.
Ö.N.B.M	Şüphe yok ki, bunda çok sabreden, çok şükür eden her bir kimse için büyük ibretler vardır.
H.B.Ç.M	Şüphesiz bunda (belâlara) çok sabır ve (ni'metlere) çok şükür eden herkes için (ibret verici) alâmetler vardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi (فَعَال) ve (فَعُول) yapıları mübalağa ifade edilmek üzere ism-i fâillerde kullanılırlar. Ancak şu kadarı var ki (فَعَال) bir fiili tekrar tekrar yapmayı gerektirir. Bunun için meslek ve zanaat isimleri bu yapıda gelmiştir. (فَعُول) yapısı ile kişinin aralıksız sürekli yaptığı eylemler anlatılır. Sâmarrâî de daha önce belirttiğimiz gibi bu yapının somut isimlerde kullanıldığını bununla beraber kullanım alanının genişleyerek mübalağa anlamı ifade ettiğini belirtmiştir. Örneğin; (صَبَور) sıfatı ile âdeta sabır sıfatında eriyen, kaybolan kimse anlatılmak istenmiştir. Bu yönüyle bakıldığında (فَعَال) yapısı (فَعُول) yapısından mübalağa anlamı bakımından daha da vurguludur. Çünkü (فَعُول) yapısında kişinin fiille özdeşleşmesi anlamı vardır. Ayet-i kerimede musibetlere yani zor günlere sabır gösteren kişi (صَبَّار) olarak gelmiş ancak nimetlere yani iyi günlere şükreden kimse (شَاكِر) olarak gelmiştir. Verilen bilgilerden yola çıkarak Allahın nimetlerinin musibetlerine oranla daha çok olmasından ötürü daha çok mübalağa anlamı ifade eden (فَعُول) yapısı şükre karşılık gelmişken, nimetlerine oranla daha az olan musibetlerine gösterilen sabır (فَعَال) yapısında gelmiştir. Meallere bakıldığında ise iki mübalağa sıfatının da aynı derecede kabul edilerek (çok sabreden-çok şükreden) şeklinde çevrilmiştir. Oysa mübalağa ifade eden bu yapılar arasındaki fark (çok sabreden ve şükür) olarak çevirilerek ifade edilebilirdi.

Örnek 53

Allah, Hûd (a.s)'ın kavmini işlemiş oldukları günahlardan bağışlanma dilemelerini bunları yapmaları sonucu kendilerine bol yağış ve kuvvetlerinin artırılacağını anlattığını bildirirken şöyle (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِكِتَابٍ فَادِكُمْ فِيهِ آيَاتٌ لِّكُمْ تَوْبَةٌ لِّالَّذِينَ هُمْ يَرْجُونَ وَآيَاتٌ لِّالَّذِينَ لَا يَرْجُونَ عَذَابَ اللَّهِ الَّذِي هُوَ لَاحِقٌ لِّالَّذِينَ ظَلَمُوا) buyurmuştur.⁵²²

⁵²¹ Ebüssuûd, *İrşâdû'l-'akli's-selîm*, 5/33.

⁵²² Hûd Sûresi, 11:52

Ayet-i kerimede geçen (مَدْرَار) kelimesi, “bol aktı” (دَرِيْدَر) fiilinden mübalağa ifade eden (فَعَال) yapısında türetilmiştir. Bol yağın yağmur anlamına gelmektedir.⁵²³

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	“Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O’na tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.”
E.H.Y.M	“Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O’na tevbe edin ki, üzerinize gökten bol bol bereket indirsın ve sizi kuvvetinize katarak çoğaltsın. Gelin günahkâr olarak dönüp gitmeyin.”
Ö.N.B.M	“Ve ey kavmim! Rabbinize istiğfarda bulunun. Sonra O’na tevbe edin ki, üzerinize semânın feyzini bol bol göndersin ve sizin kuvvetinizi kuvvet ilavesiyle arttırsın ve günahkârlar olarak yüz çevirmeyiniz.”
H.B.Ç.M	“Ey kavmim, Rabbinden mağfiret isteyin. Sonra yine O’na tevbe (ve rücû) edin ki üstünüze gökten bol bol (feyzini) göndersin, kuvvetinize daha fazla kuvvet katsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.”

Yukarıdaki ayette geçen (مَدْرَار) kelimesi (لَسْمَاء) kelimesine hâl olarak gelmiş ve bol akmak, dökülmek anlamındaki (لَدَرُور) kelimesinden (فَعَال) yapısından mübalağa ifade etmek için türetilmiştir.⁵²⁴ Buradan yola çıkarak bu anlamın (**bol bol**) ifadesiyle meallere yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 54

Allah, her şeyi tam bir ilim ile bildiğini bildirirken şöyle (مُؤَلَّذِي لِحَقِّكَ لَكُم مَلِي الْأَرْض) (جِي عِلْمُ لِكُلِّ شَيْءٍ لِي السَّامِ اِغْسَی فُرَاسَ عَسْمَوَاتِ وَ مُؤَلَّذِي لِحَقِّكَ لَكُم) buyurmaktadır.⁵²⁵

Ayet-i kerimede geçen (عَلِمَ) kelimesi, “bildi, öğrendi” (عَلِمَ يَعْلَمُ) geçişli fiilden türeyip mübalağa ifade etmek üzere (فَعَال) yapısında gelmiştir.⁵²⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	O, her şeyi hakıyla bilendir .
E.H.Y.M	O, her şeyi bilir .

⁵²³ el-Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basît*, 11/444.; İlhami Sönmez, *Kur’ân-ı Kerim’deki Örnekler Çerçevesinde Arap Gramerinde Sıfat-ı Müşebbeheler ve Mübalağalı İsm-i Failler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 89.

⁵²⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*, 12/ 96.

⁵²⁵ Bakara Sûresi, 2:29

⁵²⁶ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 1/92.

Ö.N.B.M	O her şeyi bihakkın bilicidir .
H.B.Ç.M	O her şeyi hakkıyla bilendir .

(عَلِمَ) kelimesi, mübalağa ifade eden (فَعِلَ) yapısında gelmiştir. Dolayısıyla ayet-i kerimedeki ilim normal bir ilim olmayan tüm incelikleriyle her şeyi bilen bir ilim sahibi olan Allah’a işaret etmektedir. Bu anlamda meallere baktığımızda (**hakkıyla-bihakkın**) gibi ifadelerle bu anlamın verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu anlamı yansıtan bir ifade E.H.Y. mealinde görülmemektedir.

Örnek 55

Allah, İbrahim (a.s)’a yerin ve göğün içinde ne varsa hepsinin İbrahim (a.s)’a gösterildiğini bildirirken şöyle (وَكُلُّكَ نُرَىٰ لِزَيْمٍ هَٰكُوتٍ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُكُونُ مِنْ لَدُنْهِ) buyurmuştur.⁵²⁷

Ayet-i kerimede geçen (هَٰكُوتٍ) kelimesi anlam yönünden “hükümdarlık” (هَٰكٍ) gibi olmakla beraber sonundaki (vav ve te) harflerinden dolayı anlamda mübalağa ifade eder. Anlam olarak Allah’nın tevhidini gösteren gücünü ifade etmektedir.⁵²⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümdarlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.
E.H.Y.M	Böylece biz İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu (muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.
Ö.N.B.M	Ve İbrahim’e şöylece göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, yakinen bilip inananlardan oluversin.
H.B.Ç.M	Biz İbrahim’e (hakikatı nasıl öğrettiyse, istidlalde bulunması ve) kesin ilme erenlerden olması için göklerin ve yerin büyük mülkünü de öylece gösteriyorduk.

(هَٰكُوتٍ) anlam açısından (هَٰكٍ) kelimesi gibi olduğunu ancak sonuna eklenen vav ve te harfleriyle asıl anlamına yani ‘hükümdarlık, egemenlik, servet’ anlamlarına mübalağa katmıştır. Bu açıdan meallere bakıldığında D.İ. mealinde kelimenin yalın bir şekilde (**hükümdarlık ve nizam**) olarak mübalağa anlamından uzak çevrildiği görülmektedir.

⁵²⁷ En’âm Sûresi, 6:75

⁵²⁸ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/265.

E.H.Y. ve Ö.N.B. meallerinde ise kelime, Türkçeye (**melekût**) şeklinde hedef dil okurundan uzak bir şekilde çevrilmiştir. H.B.Ç. meailinde ise kelime (**büyük mülk**) şeklinde kelime yapısının taşıdığı mübalağa anlamının (büyük) sıfatıyla ifade edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 56

Allah, ikinci sura üflenışı anlatırken şöyle (إِذَا جَاءَتْ لَصَاحَةٌ) buyurmuştur.⁵²⁹

Ayet-i kerimede geçen (لَصَاحَةٌ) kelimesi, “sağır etti” anlamındaki (صَغَّ يَصْغُ) fiilinden türetilmiş, kulakları sağır eden şiddetli gürültü anlamında bir felaket isimdir. İkinci sura üflenışı ifade etmektedir. İsm-i fail yani (فَاعِل) yapısında gelmekle beraber sonuna mübalağa ifade eden bir te harf almıştır.⁵³⁰

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Kulakları sağır edencesine şiddetli ses geldiği vakit,
E.H.Y.M	Kulakları sağır eden o gürültü geldiğinde,
Ö.N.B.M	Sonra o pek kuvvetli sayha geldiği vakit.
H.B.Ç.M	Fakat o kulakları sağır edencesine haykırarak olan ses geldiği zaman,

Felaket anlamında bir isim olup “kulakları sağır etti” (صَغَّ) fiilden ismi fail yapısında türetilmiş ve sonuna mübalağa ifade eden te harf almıştır. Kelime, kulakları sağır eden şiddetli gürültü anlamına gelmektedir. Bu minvalde meallere bakıldığında D.İ. ve Ö.N.B. meallerinde mübalağa anlamı (**şiddetli ve kuvvetli**) anlamlarıyla ifade dılmıştır. Ancak E.H.Y. ve H.B.Ç. meallerinde sesin şiddetini niteleyen mübalağa ifade eden bir ifade görülmemektedir. Yine Naziat Suresi 34. ayet-i kerimede felaket ismi olup kıyameti anlatan (لِطَامَةٍ) kelimesi de sonuna aldığı te harfi ile mübalağa ifade etmektedir.

Örnek 57

Allah, insanları çekiştiren ve ayıplayan kişilerden bahsederken şöyle (يَوْمَئِذٍ مَمْزَلَةٌ) buyurmuştur.⁵³¹

⁵²⁹ Abese Sûresi, 80:33

⁵³⁰ Sâfi, *el-Cedvel fi 'râbi'l-Kur'ân*, 30/250.

⁵³¹ Hümeze Sûresi, 104/1

Ayet-i kerimede geçen (مَمْزَّةٌ لَمْزَةٍ) kelimeleri, “arkadan gıybet eden ve ayıplayan” anlamında kullanılmış ancak dikkat edilmesi gereken husus kelimelerin geldiği yapıdır. Şayet (فَعْلَةٌ) yapısı sonundaki te harfîyle birlikte mübalağa anlamı ifade eder.⁵³²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!
E.H.Y.M	İnsanları arkadan çekiştirip, kaş göz hareketleriyle alay edenlerin (hümeze ve lümezenin) vay hâline!
Ö.N.B.M	Arkadan çekiştiren, gözü ile kaşı ile eğlenen her bir kimsenin vay hâline!
H.B.Ç.M	Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı (el, kaş ve göz işaretleriyle) eğlenmeyi ve ayıplamayı âdet edinen her kişinin vay hâline!

Bu kelimelerin geldiği mübalağa yapısı ile ilgili olarak daha önce sık sık tekrarlanan ve alışkanlık hâline gelen kötü davranışları ifade ettiğini belirtmiştik. Buradan yola çıkarak meallere bakıldığında kelimenin (**arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden**) gibi ifadelerle ism-i failmiş gibi aktarıldığı yapının ifade ettiği mübalağa anlamının çevirilere aktarılmadığı görülmektedir. Oysa bu anlam (**durmadan** insanları çekiştiren ve ayıplayan kişinin vay hâline) şeklinde yapının ifade ettiği mübalağa anlamı çevirilere yansıtılabilirdi.

Örnek 58

Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in tek bir ilaha davet etmesine şaşırarak Mekkelî kâfirleri anlatırken şöyle (أَجْعَلِ الْإِلَهَ إِلَٰهًا وَاحِدًا إِنَّ مَذَلَّ الشَّيْءُ عَجَابًا) buyurmuştur.⁵³³

Ayet-i kerimede geçen (عَجَابًا) kelimesi, “şaşırdı” (عَجَبَ يَعْجَبُ) fiilinden türetilmiş ve mübalağa ifade eden (فَعْلَال) yapısında gelmiştir.⁵³⁴

Bununla beraber daha önce Sâmarrâî’nin, sıfat-ı müşebbehesi (فَعْلَال) yapısında gelen kelimelerin mübalağa anlamı ifade etmesi için (فَعْلَال) yapısına aktarıldığını söylediğini belirtmiştik.⁵³⁵

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	“İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!”
E.H.Y.M	“İlâhları, bir tek ilâh mı kılmış? Bu gerçekten şaşılacak bir şey, çok tuhaf! ”
Ö.N.B.M	“İlâhları bir ilâh mı kılmış? Şüphe yok bu, elbette pek ziyâde acayip bir şey.”

⁵³² Sâfi, *el-Cedvel fî i-râbi'l-Kur'ân*, 30/403.

⁵³³ Sâd Sûresi, 38:5

⁵³⁴ Muhtâr, *Mu'cemü'l-luğati'l-'Arabîyye*, 2/1458.

⁵³⁵ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 103.

Ayeti kerimede gelen kelimenin mübalağa ifade eden (فَعَال) yapısında gelmesinin nedeni bağlama bakınca daha net anlaşılmaktadır. Kâfirlerin sadece kendileri gibi bir insanın peygamber olarak gönderilmesine şaşkınlıkları anlatılırken Allah şöyle (بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ) “Kâf. Şerefli Kur’ân’a andolsun ki kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşıtlar ve şöyle dediler: (Bu tuhaf bir şeydir!)” buyurmuştur. Ancak Sâd sûresinde kâfirlerin şaşırdıkları durum sadece kendilerinden bir peygamber gelmesi değil aynı zamanda inandıkları tüm ilahları tek ilaha indirgemesine duydukları şaşkınlık da anlatılmaktadır. Bundan dolayı kelime, mübalağa ifade eden (فَعَال) yapısında gelmiştir. Bu minvalde meallere bakılacak olursa kelimenin (**çok tuhaf-cidden acayip-ziyâde acayip**) gibi ifadelerle mübalağa anlamını ifade edecek şekilde çevrildiği görülmektedir.

2.8. Sıfat-ı Müşebbehe Yapı Örnekleri

Örnek 59

Allah, Nuh (a.s)’ın kavmini kararlılıkla Allah’a davet etmesine rağmen kendisine inanmayışlarını, onu yalancılıkla suçlamalarını anlatırken şöyle (فَلْيَكْتُبُوا وَلْيَحْنُوا إِلَيْنَا وَمَا يُكْتَبُ إِلَيْنَا مِنْ شَيْءٍ) buyurmuştur.⁵³⁶

Ayet-i kerimede geçen (عَمِي) kelimesi “basiretsiz, kalben görememe” anlamı ifade eden (مَعَم) kelimesinin çoğuludur.⁵³⁷

İbn Hâim, (أَعْمَى و عَمِي) kelimeleri arasındaki anlam farklılığına dikkat çekmiştir. (أَعْمَى) kelimesinin gözdeki körlüğü ifade ettiğini (عَمِي) kelimesinin ise basiretsizliği, kalbi ile doğruyu bulamamayı, görememeyi yani kalpte olan körlüğü ifade ettiğini belirtmiştir. Bu anlam farklı kelime yapısından kaynaklanmaktadır. (فَعَال) yapısı, görünen hastalıkları (فَعَال) yapısı ise görünmeyen hastalıkları ifade etmekte kullanılmaktadır.⁵³⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Derken kavmi onu yalanladı. Biz de onu ve gemide onunla beraber bulunanları kurtardık. Âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Çünkü onlar (vicdanları hakka kapalı) kör bir kavim idiler.
--------------	--

⁵³⁶ A'râf Sûresi, 3:64

⁵³⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi 'râbi'l-Kur'ân*, 8/444.

⁵³⁸ İbn Hâim, *et-Tibyân*, 166.

E.H.Y.M	O’nu yalanladılar, biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar, kalp gözleri körleşmiş bir kavim idiler.
Ö.N.B.M	Bunun üzerine O’nu tekzîp ettiler. Biz de onu ve onunla beraber gemide olanları kurtardık. Âyetlerimizi tekzîp edenleri de garkettik. Çünkü onlar bir kör kavim olmuşlardı.
H.B.Ç.M	Bunun üzerine onu yalanladılar. Biz de kendisini ve beraberinde gemide bulunanları selâmete erdirdik, âyetlerimizi yalan sayanları (tufan ile) doğduk. Çünkü onlar (kalb gözleri) kör (olan) bir kavim idiler.

Ayet-i kerimede geçen (مَع) kelimesi sıfat-ı müşebbehe yapısı olan (فَعْل) yapısında gelmiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu yapı istenmeyen, hoş karşılanmayan manevî hastalık ya da hastalık niteliğinde şımarıklık, böbürlenmek (شربطر) gibi hareketlilik ve heyecan ifade eden durumları anlatmak üzere kullanılır.⁵³⁹

Buradan yola çıkarak meallere baktığımızda kelimenin geldiği yapının ifade ettiği anlama Ö.N.B. meali haricinde (**vicdanları hakka kapalı- kalp gözleri kör**) gibi çeşitli ifadelerle riayet edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak Ö.N.B. mealinde kelime (**kör**) olarak çevrilmiş muğlak bırakılmış ve bu körlüğün kalpte mi ya da gözde mi olduğu ayırımına gidilmemiştir.

Örnek 60

Allah, mahşerde toplanmak için ikinci sura üflendiğinde ve kâfirler mezarlarından kalktığında bu günün zor olduğunu ifade ederlerken şöyle (مُطِيعِينَ لِّأَلْحِقُوا لِّلْعَذَابِ مَذْيُومٌ) buyurmuştur.⁵⁴⁰

Ayet-i kerimede gçen (عَر) kelimesi, zor oldu anlamındaki (عَرِي) fiilinden türetilmiştir. Ve sıfat-ı müşebbehe için kullanılan (فَعْل) yapısında gelmiştir.⁵⁴¹

Buna ek olarak daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu yapı ile istenmeyen, görülmeyen hastalık ya da hastalık niteliği taşıyan durumlar anlatılmaktadır. Örnek olarak; “zor” (عَر), “geçimsiz” (شكس), “canı sıkkın” (قس) kelimeleri verilebilir. İstenilmeyen, can sıkıcı bu gibi

⁵³⁹ Ömer, *Me ‘âni’s-sarfıyye*, 34.

⁵⁴⁰ Kamer Sûresi, 54:8

⁵⁴¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 27/66.

durumlar hastalık olarak değerlendirilmiş ve hastalıkta kullanılan (فَعَلَ) yapısı kullanılmıştır.⁵⁴²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Davetçiye doğru koşarlarken kâfirler, “Bu zor bir gün” derler.
E.H.Y.M	O çağırana koşarak, kâfirler: “Bu çetin bir gündür.” derler.
Ö.N.B.M	O davet ediciye koşucular olarak kâfirler derler ki: “Bu çok çetin bir gün.”
H.B.Ç.M	O davet ediciye (boyunlarını uzatıp) koşarak. (İçlerinden) kâfir olanlar (öyle) diyecek (ler): “Bu, çok sarp bir gün”

Ayet-i kerimede geçen (عَرَّ) kelimesi, geldiği yapı itibariyle insana sevimsiz gelen, insanın hoşlanmadığı, rahatsızlık verici, gözle görülmeyen daha çok manevî hastalık ya da hastalık niteliği taşıyan durumları ifade ederken kullanılmaktadır. Ayet-i kerimenin bağlamına bakılırsa kâfirlerin dirildiklerinde duydukları korku gözlerinden anlaşılmaktadır. Ayeti kerimeye bu açıdan bakıldığında (عَرَّ) kelimesi ile kâfirler sadece zor bir gün olduğunu değil aynı zamanda bu günün hastalık gibi psikolojik olarak da kendilerini rahatsız ettiği, korkuttuğu dolayısıyla zorladığını ifade etmişlerdir. Meallerde ise bu kelime (**zor-çetin-sarp**) gibi farklı şekillerde mutlak bir zorluk gibi çevrilmiştir. Oysa bu anlam meallere (**dehşet verici çetin bir gün**) olarak aktarılmaya çalışılabilirdi.

Örnek 61

Bakara suresi 18. ayet-i kerimesinde Allah, kâfirlerin sağır, dilsiz ve kör olduklarını bildirirken şöyle (صَمٌّ كَرٌّ أَعْمَى) buyurmuştur.

Ayet-i kerimede gelen (صَمٌّ كَرٌّ أَعْمَى) kelimeleri, (sağır, dilsiz, kör) anlamındaki (صَمٌّ) kelimelerinin çoğuludur. Bu sıfatlar müşriklerde sabit olduğundan sıfat-ı müşebbehe anlamında sebat anlamı ifade eden (فَعَلَ) yapısında gelmişlerdir.⁵⁴³

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler . Artık (hakka) dönmezler.
E.H.Y.M	(Onlar) sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler . Artık (hakka) dönmezler.
Ö.N.B.M	Onlar birtakım sağırlar, dilsizler, körlerdir . Artık onlar (o dalâletten) dönmezler.
H.B.Ç.M	(Onlar) sağırlar, dilsizler, körlerdir . Artık (Hakka) dönmezler.

⁵⁴² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, 4/21.; Yenice, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri*, 65.

⁵⁴³ Yenice, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri*, 69.

Ayet-i kerimede geçen kelimelerin geldiği (فَعَلَ) yapısı sıfat-ı müşebbehe yapılarından olup anlam açısından sahibinde sebat ifade eder. Bunun yanında daha önce bu yapının renk ve görünen ayıp ve kusurlarda da kullanıldığını belirtmiştik. Allah müşriklerin dine karşı olan tavırlarını “sağır, dilsiz ve kör” kimseye benzetmiştir. Bu açıdan meallere bakıldığında kelime meallerin tümünde (**sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler**) şeklinde yapının taşıdığı anlama uygun olarak çevrildiği görülmektedir.

Örnek 62

Allah, Musa (a.s)’ın kavmine döndüğünde içinde bulunduğu durumu anlatırken şöyle (لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا) buyurmuştur.⁵⁴⁴

Ayet-i kerimede geçen (غَضْبَانَ - أَسِفًا) kelimeleri “üzgün ve kızgın” anlamlarında olup sıfat-ı müşebbehe olarak (فَعَلَ) yapılarında gelmişlerdir.⁵⁴⁵

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde,
E.H.Y.M	Musa, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndüğünde şöyle dedi.
Ö.N.B.M	Vaktâ ki, Mûsa kavmine gazaplı, pek kederli bir hâlde döndü, dedi ki:
H.B.Ç.M	Musa, kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman dedi ki.

Ayet-i kerimede geçen (غَضْبَانَ - أَسِفًا) kelimeleri, sıfat-ı müşebbehe olan ve daha önce de belirttiğimiz gibi arızî yani geçici bir sıfatı belirtmek üzere kullanılan (فَعَلَ) yapılarında gelmişlerdir. Ayrıca (فَعَلَ) yapısında gelen sıfat-ı müşebbehelerde, sahibini eyleme iten, harekete geçiren ve sıfatın sahibinde son derece etkin gerçekleştiğini gösteren yönleri vardır. Tüm bunlarla “kızgın ve üzgün” kelimelerine bakıldığında Musa (a.s)’ın kızgınlığının kendisini harekete geçirir tarzda, son derece ileri düzeyde ancak geçici olduğu anlaşılmaktadır. Kızgın olmak Musa (a.s)’ın bir huyu ya da karakteristik özelliği değildir. Aynı şekilde “sevinçli” anlamındaki (فَرِحَ) gibi (فَعَلَ) yapısında gelen (أَسِفًا) kelimesi de üzüntünün geçici olduğunu ifade eder. Meallere bakıldığında iki kelimenin (**kızgın-üzgün, öfkeli-üzüntülü, öfkeli-kederli, gazaplı-pek kederli**) şeklinde çevrildiği görülmektedir. Sıfatlarda geçiciliği ifade eden bu iki yapıya (**öfkeli-üzüntülü**) meali gelip geçerlilik ifade etmesi açısından daha uygun görülmektedir. Ancak (**kızgın-üzgün**) meali ise kelimenin geldiği yapıya ters olarak sebat ifade etmektedir. Ayrıca (öfkeli) kelimesi, geldiği yapının

⁵⁴⁴ Ara’f Sûresi, 7:150

⁵⁴⁵ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 9/84.; Yenice, *Sıfat-ı Müşebbehe ve Mübalağa Vezinleri*, 72.

ifade ettiği sahibini harekete geçirme ve sıfatın sahibinde son derece etkili gerçekleşme anlamlarını yansıttığı söylenebilir.

Örnek 63

Allah, meleklerin insanların her söylediğini yazdığını bildirirken şöyle (مَلَكٌ مِّنْ قَوْلٍ) buyurmuştur.⁵⁴⁶

Ayet-i kerimede geçen (يَقْدُ) kelimesi, “hazır bulundu” (يَقْدُ - يَقْدُ) fiilinden sıfat-ı müşebbehe ifade eden (يَقْدُ) yapısında kullanılmıştır.⁵⁴⁷

Yine bu kelimeden önceki “gözetleyici” (يَقْبُ) kelimesi de sıfat-ı müşebbehe olan (يَقْبُ) yapısında gelmiştir. Zemahşerî, anlamını insanın amelini gözetleyen, izleyen melek şeklinde açıklamıştır.⁵⁴⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.
E.H.Y.M	İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.
Ö.N.B.M	Bir lakırdı telaffuz etmez ki, illâ yanında hazırlanmış bir gözetici (melek) vardır.
H.B.Ç.M	O, bir söz atmaya dursun, mutlak yanında hazır bir gözcü vardır.

Ayet-i kerimede gelen (يَقْبُ) kelimesi daha öncede belirtildiği üzere, sıfat-ı müşebbehe olan (يَقْبُ) yapısında gelmiş fitraten ya da daha sonradan kazanılmış huy, karakter, mizaç gibi niteliklere delalet için kullanılır. Fıtrî olan özelliklere örnek olarak; “uzun” (طَوِيلُ), “güzel” (جَمِيلُ) kelimeleri verilebilir. Sonradan kazanılan ve karakter hâline gelen sıfatlara örnek olarak; fıkıh ilmiyle çok uğraşıp tüm meselelerini öğrenen kişiye (يَقْبُ) denmesi ya da güzel konuşma, hitap etme ile alıştırma yapa yapa sanki doğuştan konuşmacı doğuştan hatip gibi bu niteliği kazanan kişiye (خَطِيبُ) denmesi örnek verilebilir.⁵⁴⁹ Zeccâc, bu kelimeyi (لَازِمٌ) şeklinde yani meleğin her zaman har daim hazır bulunduğu şeklinde açıklamıştır.⁵⁵⁰

Yukarıda verilen bilgilerden insanların amellerini yazan meleğin (يَقْبُ) şeklinde fitraten huy, mizaç, karakter ya da sonradan kazanılmış fitrata dönüşmüş sıfatları ifade eden (يَقْبُ) yapısında gelmesi manidardır. Bu kelimeler meallere (gözetleyen-hazır, zapteden-

⁵⁴⁶ Kâf Sûresi, 50:18

⁵⁴⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 26/308.

⁵⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/385.

⁵⁴⁹ Sâmarrâi, *Me'âni'l-ebniye*, 83.; Ceverne, *Teaddüdü'l-ebniyeti'l-'Arabîyye*, 352.

⁵⁵⁰ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kuran*, 5/45.

hazır, hazır bir gözcü, hazırlanmış bir gözetici) şeklinde farklı ifadelerle aktarılmıştır. Bu meallerden (gözcü ve gözetici) yapının anlamını daha iyi ifade etmektedir. Oysa (**gözetleyen**) şeklinde bir çeviri ism-i faili anımsatmakla beraber mübalağa ifade etmemektedir.

2.9. İsm-i Mensûb Yapı Örnekleri

Örnek 64

Allah, kullarına zulm etmeyeceğini bildirirken şöyle (**لَا أَقْدِمُ عَلَيْكُمْ وَأَنَا اللَّهُ سَبِّ ظَلَامٍ**) buyurmuştur.⁵⁵¹

Ayet-i kerimede geçen (**ظلام**) kelimesi hakkında Ebü'l-Bekâ (ö. 1095/1684), (**فَعَال**) yapısının burada mübalağa anlamında kullanılmadığını belirtmiştir. Çünkü mübalağa anlamında kullanılması hâlinde anlam, Allah'ın çok zulüm etmeyeceği şeklinde olur. Oysa Allah az da olsa çok da olsa zulümden münezzehtir. Burada (**فَعَال**) yapısı, sahiplik ifade eden ism-i mensub anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Allah'a küçük büyük tüm zulümden münezzehtir edilmiş olmaktadır.⁵⁵²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	“Bu, kendi ellerinizin (önceden yapıp) gönderdiklerinin karşılığıdır. Allah, kullara asla zulmedici değildir.”
E.H.Y.M	“Bu, kendi ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır. Allah kullar(ın)a asla zulmetmez. ”
Ö.N.B.M	“Bu, sizin ellerinizin takdim ettiği şey sebebiyledir. Ve şüphe yok ki, Allah Teâlâ kullarına zulümkar değildir.”
H.B.Ç.M	“Bu, ellerinizin öne sürdüğünün (yapdığınız günâhların) karşılığıdır. Şüphesiz ki Allah kullarına haksızlık edici değildir.”

(**فَعَال**) yapısı, burada alışlageldiği üzere mübalağa değil ism-i mensub anlamı ifade etmektedir. Bu anlamda meallere bakıldığında bu kelimenin (**zulmedici- haksızlık edici- zulümkar**) çevrildiği görülmektedir. Bu meallerde (**فَعَال**) yapısı, mübalağa ifade eder gibi çevrilmiştir. Oysa E.H.Y. kelimeyi, (**asla zulmetmez**) şeklinde mübalağa ifade etmeyecek şekilde ism-i mensub anlamına daha uygun çevirmiştir.

⁵⁵¹ Âl-i İmrân Sûresi, 3:182

⁵⁵² İbn Âdil, *el-Lübâb*, 6/91.

Örnek 65

Allah, hayattan bazı kesitlerle kıyametin dehşetini anlatırken şöyle (يَوْمَ تَرْوَى الْعِلْفُ) (موضع) غَلَمًا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ) buyurmuştur.⁵⁵³

Ayet-i kerimede geçen (موضع) kelimesi, “emzirdi” (أرضع) fiilinden türetilmiş ism-i faildir ve sonundaki kapalı te harfi ile hâlihazırda çocuğunu emziren anne anlamını ifade etmektedir. Oysa (موضع) şeklinde kelimenin sonunda kapalı te harfi olmaması hâlinde hâlihazırda emzirmese bile emen çocuğu olan bir anneyi ifade eder. Bu duruma (حائض-) kelimeleri de örnek verilebilir. Bilfiil hayızlı olmayan kadına (محيض) denirken bilfiil hayızlı olan kadına (محيضة) denir.⁵⁵⁴

Radî Esterâbâdî (ö. 688/1289’dan sonra), Sa’leb’in (ö. 291/904) dişillere özel hâllerden yenilenme ve tekrarlanma ifade eden ism-i fail yapılmak istendiğinde ism-i fail yapısının sonuna “emziren anne” (موضع) kelimesinde olduğu gibi kapalı te eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. İsm-i mensup ifade edildiği takdirde kelimenin sonundaki kapalı te harfinin atılacağını bildirmiştir.⁵⁵⁵

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün; hâlbuki onlar sarhoş değildirler. Ne var ki Allah’ın azabı çok şiddetlidir.
E.H.Y.M	Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiğinden geçer. Ve her hamile kadın çocuğunu düşürür. İnsanları hep sarhoş görürsün, hâlbuki sarhoş değildirler. Fakat Allah’ın azabı çok şiddetlidir.
Ö.N.B.M	Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın, emzirdiğinden gaflet eder (onu) unuttur ve her yüklü kadın, yükünü düşürür ve insanları sarhoşlar görürsün ve hâlbuki onlar sarhoş değildirler velâkin Allah’ın azabı şiddetlidir.
H.B.Ç.M	Onu göreceğiniz gün emzikli her (kadın kendi başının derdiyle) emzirdiğini unutup geçer, yüklü her (gebe kadın) yükünü (çocuğunu) düşürür. İnsanları sarhoş (olmuş gibi) görürsün. Hâlbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah’ın azâbı pek çetindir.

⁵⁵³ Hac Süresi, 22:2

⁵⁵⁴ el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, 8/223.

⁵⁵⁵ Râzî, *Şerhu’ş-Şâfiye*, 2/86.

Yukarıda verilen bilgilerden ayet-i kerimedeki (مُضْعَة) kelimesinin, sonuna aldığı kapalı te harfinden dolayı ism-i fail olup bilfiil çocuğunu emziren anneyi ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte ayet-i kerimenin bağlamına bakacak olursak kıyamet günü insanların ne kadar çok korkacağını farklı sahnelerle ortaya koymaktadır. İnsanların korkudan sarhoş gibi olmaları, çocuklarını emzirirken annelerin çocuklarını korkudan bırakmaları gibi betimlemelerle o günün insan nefesine ne kadar çok korku saldığı anlatılmak istenmektedir. Dolayısıyla çizilen bu sahneyi tamamlamak, okuyanın zihninde tam canlandırabilmek için bilfiil emen çocuğunu emziren anne anlamında (مُضْعَة) kelimesinin zikredilmesi manidardır.

Zemahşerî de tefsirinde o dehşet saçan günü daha iyi ifade edebilmek için annenin korkudan emen çocuğunun ağzından göğsünü çektiğini ifade eder.⁵⁵⁶

Bu bağlamda meallere bakıldığında bu kelimenin (**emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan vb.**) ifadelerle kelimenin sonunda gelen kapalı ‘te’nin ifade ettiği ism-i fail anlamına uygun aktarıldığı söylenebilir.

Örnek 66

Allah, müşriklerin müminlerle alay ettiklerini anlatırken şöyle (فَلَمَّا أَخَذُوهُ وَهُمْ مٌسَخِرُونَ) buyurmuştur.⁵⁵⁷

Ayet-i kerimede geçen (مٌسَخِرُونَ) kelimesinin alay etti anlamındaki (مٌسَخِرُونَ) fiilinin mastarı olduğunu belirten Zemahşeri, nisbet için kullanılan ye harfinin ise anlamı güçlendirdiğini ve vurguladığını belirtmiştir.⁵⁵⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Siz ise onlarla alay ediyordunuz . O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz.
E.H.Y.M	İşte siz onları alaya aldınız ; sonunda bu davranışınız size beni yâd etmeyi unutturdu; çünkü siz onlara gülüyordunuz.
Ö.N.B.M	Hâlbuki, siz onlara maskara ittihaz ettiniz, tâ ki, bunlar (böyle maskaralıklarınız) size beni yâd etmeyi unutturdular ve onlardan (istihzâ ile) güler kimseler olmuştunuz.
H.B.Ç.M	Siz onları eğlence edindiniz. Hattâ bu, beni hatırlamayı size unutturdu. Siz onlara (istihza ile) gülüyordunuz.

⁵⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/142

⁵⁵⁷ Mü'minûn Sûresi, 23:110

⁵⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/205

Ayet-i kerimede geçen kelime Zemahşerinin de belirttiği üzere mastar olmakla beraber sonuna eklenen ‘nisbet ye’ harfi, fiilin gerçekleşmesinde mübalağa ifade etmektedir. Bu çerçeveden meallere bakıldığında D.İ. ve E.H.Y. meallerinde kelime (**alaya aldınız**) şeklinde fiil olarak çevrilmişken H.B.Ç. ve Ö. N. B. meallerinde (**eğlence-maskara**) şeklinde isim olarak çevrilmiştir. Yani meallerde kelimenin yapısı gereği ifade ettiği mübalağa anlamına yer verilmediği görülmektedir. Oysa bu anlam (Siz onlarla beni unutturacak kadar **çok alay** ettiniz) şeklinde mastar ve ifade ettiği mübalağa anlamları yansıtılabilirdi.

Örnek 67

Allah şöyle (اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ نَبَلُّ نُورِهِ كَمِثْلِ نُورِ كَوْكَبٍ دَرِيٍّ قَدْ مِشَّ جَرَّةَ نَهَارِكَةَ نَبْهَةٍ لَا شَرْيَافَ وَلَا غِيَّةَ) buyurmaktadır.⁵⁵⁹

Ayet-i kerimede geçen (دري - غيَّة) kelimelerinin sonundaki ye harfleri nisbet içindir. “İnci” anlamındaki (در) kelimesine nisbeten (دري) denilmiştir, “batı” anlamındaki (غرب) kelimesine nisbeten (غيَّة) denilmiştir. Sonundaki kapalı te dişil olan (شجرة) kelimesine sıfat olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁶⁰

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan ne doğuya ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur.
E.H.Y.M	Allah, göklerin ve yerin nurudur (aydınlatıcısıdır). O’nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur.
Ö.N.B.M	Allah Teâlâ, göklerin ve yerin nûrudur. Nûrunun meseli, içinde latif bir çırağ bulunan bir mişkât gibidir. O çırağ ise bir kandil içindedir. O kandil ise sanki bir incimsi yıldızdır, şarkı ve garbı olmayan mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulmaktadır.
H.B.Ç.M	Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun sıfatı, sanki içinde bir çerağ bulunan bir hücredir. O çerağ bir sırça (kandil) içindedir. O sırça (kandil) de

⁵⁵⁹ Nur Sûresi, 24:35

⁵⁶⁰ Sâfi, *Cetvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 18/264.

	sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldızdır ki güneşin doğduğu yere de battığı yere de nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır.
--	--

Ayet-i kerimede gelen (دري و غربي) kelimeleri ism-i mensub olarak kullanmıştır. (دري) kelimesi meallerde genellikle (**inci**) olarak çevrilmiştir. Sadece Ö. N. B. mealinde kelime (**incimsi**) şeklinde çevrilmiştir. Türkçede (-msi) eki benzerlik, yakınlık, gibilik anlamları ifade eder.⁵⁶¹ Bunun Arapçada karşılığının ism-i mensup olduğu söylenebilir. Bu anlamda kelimenin diğer meallerde ism-i mensub anlamı göz ardı edilmişken Ö. N. B. mealinde bu anlama riayet edildiği söylenebilir. Diğer kelime (غربي) ise meallerde (**batıya ait olan-batıya nisbet edilemeyen- güneşin battığı yere de nisbeti olmayan-garbi**) şeklinde farklı ifadelerle aktarılmıştır. Türkçede (-li, -lı) eki, özel ad, yer veya yön adlarından sonra kullanıldığında bu yer, yön ve özel adlara aitlik ifade eder. Örnek olarak Ankaralı, Asyalı, Bağdatlı kelimeleri verilebilir.⁵⁶² Arapçada da ism-i mensup bir yere aitlik bildirdiğinden Türkçede -li ekinin, Arapçadaki ism-i mensup yapısının karşılığı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla ayet-i kerimede (غربي) kelimesiyle ayette bahsedilen zeytin ağacının batıya ait olmadığı ifade edilmektedir.

Verilen bilgilerden yola çıkarak ayeti kerimede (دري و غربي) kelimeleri meallere (**incimsi ve batılı**) şeklinde aktarılabilirdi. (غربية) kelimesi meallere aktarılırken Türkçedeki (-lı) yapım ekinin işlevinden yararlanılmadığı görülmektedir.

2.10. Düzensiz Çoğul Yapı Örnekleri

Örnek 68

Allah, kâfirlerin hesaplarının görüldükten sonra cehenneme gidişlerini anlatırken şöyle (كَلَامُهُ جَمَلٌ صَوْنٌ) buyurmaktadır.⁵⁶³

Ayet-i kerimede geçen (جَمَلٌ) kelimesi, deve anlamındaki (جَمَلٌ) kelimesinin çoğulu olan (جَمَلَةٌ) kelimesinin çoğuludur. Bu duruma bir başka örnek olarak taş anlamındaki (جَجَج) kelimesinin çoğulu olan (جَجَجَةٌ) verilebilir. Bir önceki ayet-i kerimede cehennemin, kâfirlerin üzerine fırlattığı kütüklerin büyüklüğü anlatılmak üzere devasa saraya benzetilmiştir. Bu

⁵⁶¹ Ahmet Bican Ercilasun, “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, Dil Araştırmaları Dergisi 1/1(Güz 2007), 13.

⁵⁶² Turgut Baydar, “+II Eki Üzerine”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 18/2 (2018), 537.

⁵⁶³ Mürselât Sûresi, 77:33

ayet-i kerimede ise büyüklüğüyle beraber hızlı, çok ve kesintisiz bir şekilde üzerlerine atılması anlamı ifade edilebilmek üzere kızıl deve sürülerine benzetilmiştir.⁵⁶⁴

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Bunlar sanki birer kızıl devedir .
E.H.Y.M	Sanki o kıvılcımlar, sarı sarı (erkek deve sürüleridir).
Ö.N.B.M	Sanki o birer sarı erkek develerdir .
H.B.Ç.M	Her biri sanki sarı sarı erkek develerdir .

Ayet-i kerimede geçen (جَمَلَات) kelimesi, (جَمَل) kelimesinin çoğulu olan (جَمَلَةٌ) kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiştik. Yani bu kelime cem‘ü’l-cem olarak kullanılmıştır. Bununla beraber daha önce azlık ve çokluk bildiren düzensiz çoğulları ele alırken cem‘ü’l-cemin mübalağa için yapıldığını belirtilmişti. Meallere bu açıdan baktığımızda (جَمَلَات) kelimesinin, E.H.Y. mealinde (**deve sürüleri**) şeklinde kelimenin geldiği yapıya daha uygun aktarıldığı görülmektedir. D.İ. mealinde ise kelimenin tekili zikredilerek anlatılmak istenen anlamdan tamamıyla uzaklaşmıştır. Bununla beraber H. B. Ç. ve Ö. N. B. meallerinde kelimenin çoğulu zikredilmekle beraber cem‘ü’l-cem olarak gelmesindeki mübalağa anlamı ifade edilmemiştir.

Örnek 69

Allah, Firavun’un karşısına çıkan sihirbazların Hz. Musa (a.s)’a karşı kazanmaları durumunda ödül istediklerini anlatırken şöyle (وَجَاءَ لَهُمْ رَحِيْقُهُمْ فَيَكُونُوا اِلٰلًا لَا يُرٰى لَهُمْ اٰلَآءُ اِنْ لَّهُمْ اَنْۢ اٰنَ حُنَّ) buyurmuştur.⁵⁶⁵

Ayet-i kerimede geçen (سَاحِرَةٌ) kelimesi, tekili (سَاحِر) olan “sihirbaz” anlamındaki kelimenin çoğuludur.⁵⁶⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Sihirbazlar Firavun’a geldiler. “Galip gelenler biz olursak mutlaka bize bir mükâfat vardır, değil mi?” dediler.
E.H.Y.M	O sihirbazlar Firavun’a geldiler: “Galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?” dediler.
Ö.N.B.M	Ve büyücüler Firavun’a geldiler. “Elbette bize bir mükâfaat olacaktır, eğer biz galipler olur isek (değil mi?)” dediler.

⁵⁶⁴ İbrâhîm b. Ömer b. Hasen Burhânüddîn er-Rubât el-Hırbevî el-Bikâî, *Nazmü ‘d-dürer fî tenâsübi ‘l-âyât ve ‘s-süver* (Kahire: Dârü’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1984), 21/179.

⁵⁶⁵ A’raf Sûresi, 7:113

⁵⁶⁶ Sâfi, *el-Cedvel fî i ‘râbi ‘l-Kur ‘ân*, 9/34.

H.B.Ç.M	Sihirbazlar Firavun’a geldi. Dediler ki: “Eğer galebeyi kazananlar biz olursak elbet bize bir mükâfat var, değil mi?”
----------------	--

Ayet-i kerimede geçen (مَحَزَّة) kelimesi çokluk ifade eden (فِعْلِيَّة) yapısında gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Sâmarrâî, kelimenin sonundaki te harfinin kelimeyi sıfatlıktan çıkarıp isimliğe taşıdığını, yenilenme ve tekrarlanma ifade etmediğini belirtmiştir. Aynı zamanda bu yapı toplumdan bir sınıfı işaret etmek için kullanılır. Örnek olarak; “hâkimler zümresi” (القضاة), “satıcılar zümresi” (الباعة), “komutanlar zümresi” (القادة) kelimeleri verilebilir. Her hâkim (قضاة) sınıfından olmayabilir ya da her satıcı (باعة) sınıfından olmayabilir. Bu çoğulların komutanlar, atıcılar ve hâkimlerden bir araya gelen toplulukları ifade ettiğini belirtmiştir. Buradan yola çıkarak meallere bakıldığında kelimenin (sihirbazlar-büyücüler) şeklinde çoğul anlamına riâyet edilerek aktarıldığı görülmektedir. Ancak Sâmarrâî’nin belirttiği belli bir topluluk, zümre anlamı (sihirbazlar takımı/ sınıfı) şeklinde aktararak verilebilirdi.

Örnek 70

Allah, günah işleyenler ile işlemeyenlerin kendi katında bir olmadığını bildirirken şöyle (أَمْ نَجْعَلُ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَكُلًا مِّمَّنْ يُرَىٰ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا) buyurmaktadır.⁵⁶⁷

Ayet-i kerimede geçen (فَجَار) kelimesi, “günah işleyenler, hak yoldan sapanlar” anlamındaki (فَجَار) kelimesinin çoğulu olup (فِعْلِيَّة) yapısında gelmiştir.⁵⁶⁸

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah’a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?
E.H.Y.M	Yoksa, iman edip de salih amel işleyenleri biz, o yeryüzündeki bozguncular gibi yapar mıyız? Yoksa o takva sahiplerini azgın günâhkarlar gibi yapar mıyız?
Ö.N.B.M	Ya imân edenleri ve sâlih amellerde bulunanları yeryüzünde fesada çalışıp duranlar gibi kılar mıyız? Ya muttakîleri günahkârlar gibi kılar mıyız?
H.B.Ç.M	Yoksa biz îman edip de güzel güzel amel (ve hareket) edenleri yeryüzünde fesât çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut (Allah’tan) korkanları doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?

⁵⁶⁷ Sâd Sûresi, 38:28

⁵⁶⁸ Sâfi, *el-Cedvel fi i’râbi’l-Kur’ân*, 23/120.

Ayet-i kerimede geçen (فَجَارَ) kelimesi, (فَعَال) yapısında çoğul olarak gelmiştir. Daha önce Sâmarrâî'nin bu yapı fiilin çok gerçekleşmesini ifade ettiğini belirtmiştik. Bu yapının en önemli özelliği fiilin gerçekleşmesinde ifade ettiği çokluk ve mübalağa anlamıdır. Bununla beraber hareket de ifade etmektedir. Örnek olarak; bahçesine “birkaç ağaç dikenlere” (لِزَارِعُونَ) denirken “çok ağaç dikenlere, bahçıvanlık yapanlara” ise (لِرِزَاعٍ) denir. Buradan yola çıkarak meallere bakıldığında kelimenin (**azgın günâhkarlar-doğru yoldan sapanlar- yoldan çıkan arsızlar**) şeklinde birbirine benzer tarzda çevrildiği görülmektedir. (Günâhkarlar) bir güruha verilen isim olmakla beraber ne eyleme ne de eylemde mübalağaya delalet etmektedir.

Bununla beraber (**doğru yoldan sapanlar**) çevirisinde yapının mübalağa anlamı göz ardı edilse de kelime isimden çok eyleme yakın olarak aktarılmıştır. Çünkü sıfat-fiil eki olan (-en, -an) kelimeyi isim yapmakla beraber bünyesinde ifade ettiği zaman unsurunu külliye koparmamaktadır.⁵⁶⁹

Oysa bu yapının ifade ettiği fiilin çok gerçekleşmesine ve eyleme delalet etmesi göz önüne alındığında bunu yansıtacak şekilde (**günaha batanlar/ çok günah işleyenler**) şeklinde bir çeviri daha uygun olabilir.

Örnek 71

Allah, kâfirlerin kıyamet günü hâllerini anlatırken şöyle (يَتَرَقُّوا) buyurmaktadır.⁵⁷⁰

Ayet-i kerimede geçen (فَرَقَجَرَةً) kelimeleri kâfir ve günahkâr anlamındaki (كَاْفِرٍ -) kelimelerinin çoğulu olup (فَرَقَجَرَةً) yapısında gelmiştir.⁵⁷¹

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	İşte onlar, kâfirlerdir, günaha dalanlardır.
E.H.Y.M	İşte onlardır kâfirler, haktan sapanlar.
Ö.N.B.M	İşte kâfirler, facirler olan, onlardır.
H.B.Ç.M	İşte bunlar kâfirler, fâcirlerdir.

Ayet-i kerimede geçen (فَرَقَجَرَةً) kelimeleri çoğul olarak (فَعَال) yapısında gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Sâmarrâî bu yapının sonundaki te ile kelimenin sıfat

⁵⁶⁹ Ramazan Salman, “*Türkçede Sıfat-Fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 47 (1999), 193.

⁵⁷⁰ Abese Sûresi ,80:42

⁵⁷¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 30/251.; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 20/173.

özelliğini yitirip tamamen isim olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra (فِعَال) yapısındaki çoğulun eyleme ve eylemdeki mübalağaya delalet ettiğini bildirirken (فَعْلَة) isimleşerek sebat ifade ettiğini belirtmiştir. Genellikle bu yapının toplumdan bir sınıfa verilen isimlendirmede kullanıldığını belirtmiştir. Örnek olarak; yazarlardan oluşan belli bir zümre anlamında (فَقَبَة) kelimesi verilebilir.

Sâmarrâî'nin ifade etmiş olduğu farklardan yola çıkarak (فَعْلَة) yapısındaki çoğulların Türkçeye aktarılırken fiile yakın zaman ya da eylem ifade eden kelimelerden kaçınılıp isim yani sebat ifade eden belli bir güruhu çağrıştıran kelimeler seçmek gerekmektedir. Meallere bakıldığında genellikle bu kelimelerin (kâfirler ve facirler) şeklinde anlatılan manaya uygun çevrildiği görülmektedir. Ancak D.İ ve E. H. Y. meallerinde (فَجَرَة) kelimesi, (**günaha dalanlar – haktan sapanlar**) şeklinde sıfat-fiil olarak aktarılmıştır. Bir önceki örnekte de belirtildiği üzere sıfat-fiiller tamamen zaman unsurundan arınmış degillerdir. Bu kelime (**sapkınlar**) tarzında sadece isim ve belli bir güruhu anlatır tarzad yapının anlamına daha uygun aktarılabilirdi.

Örnek 72

Allah, Lut (a.s)'ın kavminin sapık ilişki kurmalarını anlatırken şöyle (لَقَدْ كَرِهَ اللَّهُ لَكَرَانِ مِنْ) buyurmuştur.⁵⁷²

Ayet-i kerimede geçen (كَرَان) kelimesi, “erkek” (كَر) kelimesinin çoğulu olup (فِعْلَان) yapısında çoğul olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin bunun dışında (لَكَوْر - لَكَارَة) gibi çoğulları da vardır.⁵⁷³

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	(165,166.) “Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklerle mi yaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz.”
E.H.Y.M	“İnsanlar içinden erkeklerle mi gidiyorsunuz?”
Ö.N.B.M	“Siz ademîlerden erkeklerle mi gidiyorsunuz?”
H.B.Ç.M	(165,166.) “Siz, Rabbinizin sizin için yarattığı zevcelerinizi bırakıp da insanların içinden erkeklerle mi gidiyorsunuz? Hayır, (siz helalden harama) tecavüz eden bir kavimsiniz.”

⁵⁷² Suarâ Sûresi, 26:165

⁵⁷³ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 19/114.

Ayet-i kerimedeki (كَرَانَ) kelimesi, çoğul olup (كَرَانَ) yapısında gelmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere bu yapı, bir cins isimden bir grup ifade edilmek istendiğinde kullanılır. Sâmarrâî, bu ayetin açıklamasında Lut (a.s.)'ın kavminin yaptıkları pisliği çocuk ya da yaşlılarla değil erkeklerden genç olanlarla yaptıklarını belirtmiştir. Burada yaşlısıyla, çocuğuyla tüm erkekler ifade edilmediğinden kelime cins isimden belli bir grubu ifade etmek üzere kullanılan (كَرَانَ) yapısında gelmiştir. Bu yapıdaki kelimeler isim ya da isme yakın sıfatların çoğulunda kullanılır. Örnek olarak; “siyah” (أَسْوَدَ) çoğulu, (أَسْوَدَ) şeklinde iken bir başka çoğulu da (أَسْوَدَانِ) şeklinde gelir. Ancak (أَسْوَدَانِ) çoğulu insanlardan ten renkleri siyah olan kesimi anlatmak üzere kullanılan isimdir.⁵⁷⁴

Meallere bakılacak olursa kelimenin (erkekler) şeklinde aktarıldığı görülmektedir. Ancak yapının ifade ettiği “cins isimden bir takım, bir sınıf” anlamı bu tarz çevirilerde yansıtılamamaktadır. Bu kelime yapısı gereği erkeklerden belli bir kesimi bu fuhuşiyeti yaptıkları kesimi ifade etmektedir. Dolayısıyla (genç erkekler/bir kesim erkekler) şeklinde bir çeviri yapının ifade ettiği yansıtması açısından daha etkili görülmektedir.

Örnek 73

Allah, İsrailoğullarına bahsetmiş olduğu nimetleri anlattıktan sonra günahlarını bağışlamayı anlatırken şöyle (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً وَأَنْذِرْنِي وَارْحَمْنِي وَسَقِّ لِي زَوْجًا وَاجْعَلْ لِي مِنْ كُلِّ أَرْضٍ مَخْرَجًا) buyurmuştur.⁵⁷⁵

Ayet-i kerimde geçen (خَطِيئَتِكُمْ) kelimesi, “günah” (خَطِيئَةٌ) kelimesinin çoğulu olup (خَطِيئَتِكُمْ) yapısında gelmiştir.⁵⁷⁶

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Hani, “Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hıttâ!” (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz.” demiştik.
E.H.Y.M	Hani bir zamanlar “Şu şehre girin de onun nimetlerinden dilediğiniz şekilde bol bol yiyin ve kapıdan secde ederek girin ve “hıttâ” (bizi bağışla!) deyin ki, size, hatalarınızı mağfiret ediverelim, iyilik yapanlara nimetlerimizi daha da arttıracamız.” dedik.

⁵⁷⁴ Sâmarrâî, *Me'âni'l-ebniye*, 137-139.

⁵⁷⁵ Bakara Sûresi, 2:58

⁵⁷⁶ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ân*, 1/136.

Ö.N.B.M	Ve hani demiştik ki: “Şu kasabaya girin, ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyiniz. Kapısından secde ederek giriniz ve ‘hıttâ’ deyiniz, sizin için hatalarınızı setredelim. Ve iyilik edenlere mükâfatı daha da artıracğıız.”
H.B.Ç.M	Hani: (“Tih”den çıktıktan sonra) şu kasabaya girip dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin, kapısından secde ederek (eğilerek, saygı göstererek) girin ve (dileğimiz) hıttâ (dır, günahlarımızın dökölüp düşmesidir) deyin, (tevbe edin de o sayede) kusurlarınızı örtelim, iyilik (ve itaat) edenler (in ecrin) i ise daha artıracğıız.” demiştik.

Ayet-i kerimede geçen (خَطِيئَتِكُمْ) kelimesi, düzensiz çoğul olup çokluk ifade eden (نَحْنُ) yapısında gelmiştir. Oysa aynı kelimenin çoğulu başka düzenli çoğul yapısında gelmiştir. Allah şöyle: “وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَحْنُ نَخْرُجُكُمُ خَطِيئَتِكُمْ” “*Kentin kapısından eğilerek tevazu ile girin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım*” buyurmuştur.⁵⁷⁷ Daha önce de belirttiğimiz üzere İbn Zübeyr, farklı ayetlerde aynı kelimenin çoğulunun farklı yapılarda gelmesinin ayetlerin bağlamı ile açıkladığı belirtilmişti. Zira Bakara sûresinde, kelime İsrailoğullarına verilen sayısız nimetler anlatılırken A‘râf sûresinde İsrailoğullarının ibret almayan bir topluluk olması anlatılmaktadır. Dolayısıyla nimetlerin anlatıldığı Bakara sûresinde günah kelimesi bahsedilen nimetlere uygun olarak düzensiz çokluk ifade eden yapıda gelmişken, kınama içeren A‘râf sûresinde kelime bağlama uygun olarak bir delil olmadığı müddetçe azlık ifade eden düzenli çoğul yapısında gelmiştir.⁵⁷⁸ Kısaca çoğul yapısındaki farklılaşma kelimenin Bakara sûresinde rahmet, A‘râf sûresinde ise tevbih (kınama) bağlamında gelmesinden kaynaklanır.

Ancak meallere bakıldığında yapıların farklılaşması dikkate alınmaksızın hem Bakara sûresindeki (خَطِيئَتِكُمْ) hem de A‘râf sûresindeki (خَطِيئَتِكُمْ) kelimeleri için genel olarak (**hatalarınızı-suçlarınızı**) şeklinde anlam verilmiştir. Oysa yapıların ifade ettiği azlık ve çokluk anlamları dikkate alınarak çokluk ifade eden Bakara sûresi için (**sayısız günahlarınızı**), azlık ifade eden A‘râf sûresi için sadece (**günahlarınızı**) şeklinde anlam verilebilirdi. Böylece yapıların ifade ettiği azlık ve çokluk anlamı meallere yansıtılarak okura iletilebilirdi.

⁵⁷⁷ A‘râf Sûresi, 7:161

⁵⁷⁸ İbn Zübeyr, *Milâkü't-te'vili*, 1/38.

Örnek 74

Allah, kendi yolunda infak edilen malın katbekat sahibine geri döneceği bildirilirken şöyle (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَتُمْنُونَ أَمْ وَاللَّهِ إِنَّهُ لَكَنَّمِلُ حَبَاةً يُنْفَخُ فِي كُلِّ سَنَةٍ حَبَاةً وَاللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ) buyurmaktadır.⁵⁷⁹

İbn Zübeyr bu ayet-i kerimede “yedi adet başak” ifadesinin (يَبْعَنَ سَبْعَ لَبَلٍ) şeklinde gelip Yusuf suresi 43. ayet-i kerimede ise aynı ifadenin (يَبْعَنَ سَبْعَ لَبَلٍ) şeklinde gelmesini ayetlerin bağlamıyla açıklar. Zira Bakara sûresinde Allah yolunda infak eden kimsenin örneği anlatılırken her başağında yüz tane bulunan yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi örneği verilmekte ve Allah’ın da istediğine tıpkı böyle bol bol vereceği anlatılmaktadır. Bundan dolayı çokluk ifade eden (يَبْعَنَ سَبْعَ لَبَلٍ) yapısının kullanılması bağlama daha uygundur. Oysa Yusuf sûresinde kralın rüyası söz konusu olup azlık ya da çokluğa mahal yoktur.⁵⁸⁰

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.
E.H.Y.M	Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane var. Allah, dilediğine daha da katlar. Allah'ın rahmeti geniştir. O, her şeyi bilir.
Ö.N.B.M	Allah yolunda mallarını infak edenlerin meseli, o bir tanenin meseli gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane bulunmuş olur. Ve Allah Teâlâ dilediğine kat kat artırır. Ve Allah Teâlâ vâsidir, alîmdir.
H.B.Ç.M	Mallarını Allah yolunda harcayanların hâli yedi başak bitiren, her başakta yüz ‘tane’ bulunan bir tek tohumun hâli gibidir. Allah kime dilerse ona kat kat verir. Allah, ihsanı bol olan, hakkıyla bilendir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Bakara sûresinde çokluk bildiren düzensiz çoğul (يَبْعَنَ سَبْعَ لَبَلٍ) yapısı kullanılmışken Yusuf sûresinde bir delil olmadığı müddetçe azlık bildiren düzenli çoğul (يَبْعَنَ سَبْعَ لَبَلٍ) kullanılmıştır. Ancak meallere bakıldığında yapılarda meydana gelen değişikliklerden kaynaklanan anlam farklılığına riayet edilmeyip iki ifadenin de (**yedi başak**) şeklinde çevrildiği görülmektedir. Bakara sûresinde Allah’ın bir anlamda keremi anlatılmak istenmektedir. Bundan ötürü kelime çokluk bildiren düzensiz çoğul yapısında

⁵⁷⁹ Bakara Sûresi, 2:261.

⁵⁸⁰ İbn Zübeyr, *Milâkü't-te'vîli*, 1/70.

gelmiştir. Bunu meallere yansıtmamak, Allah’ın keremini istenilen şekilde okurun zihninde canlandırmasını zorlaştırmaktadır. Oysa bu anlam çokluk ifade eden Bakara sûresinde (**bereketli** yedi başak), Yusuf suresinde ise sadece (**yedi başak**) şeklinde ifade edilerek aktarılabildi.

Örnek 75

Allah, inanmayanların bahanelerini anlatırken şöyle (وَقُلُوا لِلَّهِ أَطِيعُوا أَمْرًا لَّعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)⁵⁸¹ buyurmaktadır.

Sâmarrâî, (فِعْلَاء) yapısının, fail anlamında kullanılan (فَعِيل) yapısında gelen, eril ve akıllı bir varlığa sıfat olan kelimelerin çoğulunda kullanıldığını belirtir. Daha sonra bu tür kelimelerin çoğulunda (فِعَال) yapısında kullanılabileceğini belirten Sâmarrâî aralarındaki farkı, (فَعَال) yapısının manevi, (فَعَال) yapısının ise maddi anlam ifade etmesiyle açıklamıştır.⁵⁸²

Bu kelime meallerde şöyle karşılık bulmuştur.

D.İ.M	Yine şöyle diyecekler: “Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar.”
E.H.Y.M	Yine derler ki: “Ey Rabbimiz! Biz beylerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yanlış yola götürdüler.”
Ö.N.B.M	Ve demiş olacaktı ki: “Ya Rabbi! Muhakkak biz reislerimize ve büyüklerimize itaat ettik. Artık onlar da bizi doğru yoldan sapıttılar.”
H.B.Ç.M	(Onlara tabî olanlar da o gün): “Ey Rabbimiz, hakıyat biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk. Onlar da bizi yoldan sapdırdılar.” demişlerdir (diyeceklerdir).

Ayet-i kerimde geçen (الْبَرَاء) kelimesi, “büyük” (كَبِير) kelimesinin çoğulu olup (فَعَال) yapısında gelmiştir. (فِعْلَاء) yapısı ise Sâmarrâî’nin belirttiği üzere sıfatın manevi boyutuna delalet eder. (فَعِيل) yapısında gelen sıfatların çoğulunun (فِعَال) şeklinde de gelebileceğini belirten Sâmarrâî, (فَعَال) yapısının sıfatın maddi boyutuna delalet ettiğini belirtmiştir.

Buradan yola çıkarak ayet-i kerimde, inanmayanların “onlara uyduk” dedikleri (الْبَرَاء) kelimesiyle vücutları ya da yaşları büyük olan kimseler değil, toplumda ileri gelen söz sahibi kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Meallere bakıldığında kelime (**büyüklerimize**) şeklinde bu anlamı ifade edebilecek yönde aktarılmıştır.

⁵⁸¹ Ahzâb Sûresi, 33:67

⁵⁸² Sâmarrâî, *Me‘âni’l-ebniye*, 146.

SONUÇ

Morfolojik değişiklikler, kelime anlamında farklılıklar meydana getirmektedir. Bu anlam farklılıklarını anlamak için sarf ilmi içerisinde ele alınan kelime yapıları ve anlamları üzerinde durulması gerekmektedir. Yapı-anlam ilişkisi ışığında ortaya konulan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır;

- Sarf ilmi gerek dinî gerekse edebî metinlerin anlaşılmasında ve bu alanlarda sağlıklı çalışmalar ortaya konulmasında önemli bir yer tutar.
- Kelime yapısında meydana gelen değişikliklerle ilgilenen sarf ilmi, ifade edilmek istenen mananın belirlenmesinde önemli rol üstlenir. (لَمَنُور) kelimesinin okunmasında -vav- harfinin kesre ya da fetha ile okunması sarf ilmi ile tayin edilir.
- Bir kelimenin birden fazla mastarı olabilir. Bu çeşitlilik ifade gücünü artırır özelliğindedir. Örneğin: “kaynadı” (غَيَّى غِيًّا) fiilinin asl-î mastarı (غَيَّى) iken kaynama esnasında suda görülen hareketlilik ifade edilmek istenirse (غَيَّان) olarak gelir. Çünkü (غَيَّان) yapısı hareketlilik ifade eder. Sarf ilmi, bu vb. yapı değişikliklerinden kaynaklanan anlam farklılıklarının anlaşılmasında önemli rol üstlenmektedir.
- Mimli master, asl-î mastara göre anlam açısından daha güçlüdür. Mimli master anlam yönünden daha kuvvetli ve vurguludur. Allah, Musa (a.s)’a bahşettiği sevgiyi anlatırken mimli master olan (مَحَبَّة) kullanılıp üstelik mübalağa ifade etmek üzere sonuna kapalı te harfî alması bu sevginin karşı konulamaz olduğunu vurgulamaktadır.
- İsm-i fail sebat yönünden fiil ile sıfat-ı müşebbehe arasında bulunur. Fiille karşılaştırılırsa sebat ifade ederken sıfat-ı müşebbehe ile kıyaslandığı durumda yenilenme ve tekrarlanma ifade eder.
- Aynı anlamı ifade etmek için farklı yapılar kullanılabilir. Bu durumda yapılar arasında ifade edilmek istenen anlam esas alınarak bağlama en uygun yapı kullanılır. Basit bir yaralanmada (مَجْرُوح), ciddi bir yaralanmada (جَوْرَح) kelimelerinin kullanılması bu duruma örnek olarak verilebilir.
- Mübalağa ifade eden yapılar, çoğunlukla özünde farklı anlamlar ifade etmek üzere kullanılmış daha sonra kullanım alanları genişlemiş ve mübalağa ifade edecek şekilde de kullanılmaya başlanmıştır. Meslek ifade etmek için kullanılan (مَعَال) yapısı zamanla kullanımı genişleyip mübalağa ifade etmek üzere de kullanılmıştır. Yahut araç-gereç ifade

etmek üzere kullanılan (فعل) yapısı zamanla kullanımı genişlemiş ve mübalağa için kullanılmıştır.

- Mübalağa yapılarından (فعل) yapısı da öznenin sahibinde değişmeyen bir karakter, huy ve mizaca dönüştüğünü ifade eder. Kur'ân-ı Kerim'in (حج) olarak nitelendirilmesi bunun müfessirler tarafından kesinlikle yanlış olmayan kitap şeklinde ifade edilmesi yine kelimenin geldiği yapının ifade ettiği sebatın zirve noktasını ifade etmesi ile alakalı bir durumdur.

- Bazı yapılar bilindik anlamlarının yanı sıra başka anlamlar da ifade edebilir. Örneğin (فعل) yapısı mübalağa ifade etmekle beraber aynı zamanda aitlik yani nisbet anlamı da ifade edebilir. Bu duruma en güzel örnek (وَمَا تَكْبِ ظِلَامُ الْعَمَى) ayet-i kerimesindeki (ظلام) kelimesidir. Zira (فعل) yapısında gelen bu kelime mübalağa ifade edecek olursa Allah'yı çok zulümden tenzih ederken az zulümden tenzih etmeme durumu ortaya çıkar. Oysa (فعل) yapısı burada nisbet anlamında alınırsa tıpkı sütü olan kimseye (لَبَان) denildiği gibi 'asla zulüm sahibi değildir' gibi Allah'yı her türlü zulümden tenzih eden bir anlam elde edilir.

- Meallerde yapıların ifade ettiği anlamlara çoğu zaman riayet edildiği görülmekle beraber zaman zaman bunlara riayet edilmediği saptanmıştır. Bu da ayet-i kerimde verilmek istenilen mesajı okura iletmekte zorluğa sebep olmaktadır. Örneğin; Mekkeli müşriklerin ibadetlerini anlatırken kullanılan (كُفَّاءٌ وَمَصْرِيَّةٌ) kelimesi, ses ifade eden (فعل) yapısı kullanılmıştır. Buna rağmen meallerde bu ifade sanki asl-î mastar gibi (ışlık çalmak) olarak çevrilmiştir. Oysa kelime geldiği yapı gereği fiil gerçekleşmesi ile beraber ses ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kelime (ışlık) şeklinde ifade edilebilirdi.

- İsm-i merre fiilin kaç defa gerçekleştiğini bildirir. Allah, Cehennem ehline azabından bir esinti bir defacık dahi dokunsa kendilerine nasıl zulmettiklerini itiraf edeceğini bildirirken şöyle (وَلَنْ أَلْزِمَنَّ الْفُلْكَ ظَلَمِينَ) buyurmuştur. Bu ayet-i kerimde geçen kelimelerin azlık ifade ettiğini bildirmiştik. Bunlarla beraber (فَحَّةٌ) ifadesi ile bu Allah'ın azabından bir esintinin bir kerecik onları yoklamasının kendilerine zulüm ettiklerini itiraf etmelerine yetecek olması ifade edilmektedir. Burada azabın ne denli şedid olduğu anlatılmak istenmiştir. İsm-i merre olan bu ifadenin meallerde yer almaması okuyucuya istenilen mesajın iletilmesini engeller niteliktedir.

- Arapçada düzensiz çoğullar azlık ve çokluk bildiren yapılar şeklinde ikiye ayrılır. Düzenli çoğulların ise bir karine olmadığı sürece azlık ifade ettiği belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu ayrım gözetilmiştir. Örneğin: Bakara suresinde yedi başak derken (سَبْعَ) denmiş, Yusuf suresinde ise (بَعْ سَبْعَ لَات) denmiştir. Bakara suresinde kelime çokluk

ifade eden (فعل) yapısında gelirken Yusuf suresinde ise karine olmadığı sürece azlık ifade eden düzenli çoğul kullanılmıştır. Bakara suresinde Allah yolunda infak edene kat kat geri vereceğini yani cömertliğini anlatırken Yusuf suresinde azlık veya çokluğa mahal vermeyen Mısır azizinin gördüğü rüya anlatılmaktadır. Bu iki ayeti de (yedi başak) diye çevirmek Bakara suresi için uygun olmaz. Çünkü kelime çokluk ifade eden yapıda gelmiştir. Bundan dolayı Bakara suresinde (bereketli yedi başak) şeklinde çevrilebilirdi. İki bağlam arasında meallere yansıyan bir fark görülmemesi Bakara suresinde anlatılmak istenilen cömertliği kısıtlandırır türdedir.

Morfolojik değişikliklerin neden olduğu anlam farklılıklarının meallere yansıtılmakta zaman zaman sorunlar yaşandığı saptanmıştır. Bu sorunsal, ayetle verilmek istenilen mesajın, muhataba ulaştırılmasının önüne geçmektedir. Yukarıda verilen ayetlerde özellikle farklı anlamlar taşıyan mastar yapıları (ses bildiren örneğinde olduğu gibi (فعل) ism-i hey'et, ism-i merre, mübalağalı ism-i fail, mimli mastar gibi yapıların ifade ettiği anlamların, meallere tam olarak yansıtılamadığı saptanmıştır. Böylece meal çalışmalarında morfolojik anlama önem verilmesi gerektiği gerçeğine ulaşılmıştır.

Sarf ilmi, ifade gücünü artıran, dili hatalardan koruyan ve her zamana ve her gelişmeye uygun kılan Arapçanın önemli disiplinlerinden birisidir. Bundan dolayı Arapça öğretiminde sarf konularından taviz verilmemeli, yapıların ifade ettiği meşhur anlamlar yanında diğer anlamlara da değinilmeli, örnekler verilmeli ve Arap dilini yabancı dil olarak öğrenen kimsede kalıcı bir yeti hâline getirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- el-‘Alemî, İdrîs b. el-Hasan. “Lâ ’ittizâne ’illâ bi’l-evzân”. *el-Lisânü’l-‘Arabî* 45 (Aralık 1998), 127-143.
- Abdurrahman, Fatıma. *Mebâdi’ü’s-sarfi li’t-Tayyibi’l-Mihaci Tahkikün ve Dirâsetün*. Yüksek Lisans Tezi, Vahran Üniversitesi, 2005.
- Abdülganî, Eymen Emîn. *es-Sarfü’l-kâfi*. Abduh er-Râcihi. Kâhire: Dârü’t-Tevkifiyye, 5. Bs. Ts.
- el-Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed. *el-Mûcezz fî kavâ’idi’l-luğati’l-‘Arabiyye ve şevâhidihâ*. Beyrut: Darü’l Fîkr, 2003.
- Akbaş, Rifat. “Arap Dilinde Mananın Morfolojik Etkisi Üzerine”. *Ekev Akademi Dergisi* 23/80 (Güz 2019), 413-432.
- Aktaş, Osman. "Kur’an-ı Kerim’den Örneklerle Arapçada İsim ve Fiilin Delalet Ettiği Anlamlar Arasındaki Farklar". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/11 (Haziran 2019): 2-14.
- Alabdulla, Ramı Alkhalaf. "لفهايم الصوفية لطلب العلم الخوي ومدى تضيقه في القتب تجميع". *الأعية للناظرين غرها*. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 0/8 (Aralık 2019): 123-157.
- Ali, İbrahim Abo. *Belağat İlmine Göre Türemiş Kelimelerin Yapıları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2017.
- Ali, Nasr Saîd Abdulmaksûd Hasan. “Tenevvü’ü masâdiri’l-fi’l-il-vahîd-i fi’l-kırâ’âtî’l-Kur’âniyye ve eserühü fi’l-ma’nâ”. *Mecelletü Külliyyeti’d-Da’veti’l-İslâmiyye* 10 (2018), 131-210.
- Ali, Zafer Abdullah Muhammed. “Eserü’l-ebniyeti ve’l-i-râbi fi istinbâti’l-ma’na’l-Kur’ânî”. *Mecelletü Külliyyati’l-Ulûm’il-İslamiyye* 9/17 (Haziran/2018), 111-142.
- el-Antakî, Muhammed, *el-Muhît fî esvâtî’l-‘Arabiyye ve nahvihâ ve sarfihâ*. 3. Cilt. Beyrut: Dârü’s-Şark’il-Arabî, 3. Bs. 2014.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku’l-luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dârü’l-İlm ve’s-Sekâfe, 2014.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Makâsîdü’n-nahviyye fî şerhi Şevâhidi Şürûhi’l-Elfiyye*. thk. Ali Muhammed Fahir vd. 4 Cilt. Kahire: Dârü’s-Selâm, 1. Bs. 2010.

el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Bs. 1997.

Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını, 1. Bs. 2001.

el-Bâkîr, Menâ es-Sır İsmâil. *Eserü't-teğayyürati's-savfîyye fî tehavvülâti's-siyağî's-sarfîyye*. Sudan: Omdurman İslam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Baydar, Turgut. "+II Eki Üzerine". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18/2 (Aralık 2018): 535-541.

el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kuran*. thk. Adurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Bs. 1420/1999.

Bergsträsser, Gotthelf. *et-Tatavvur'ün-nahvî li'l-luğati'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Hamdî el-Bekrî. Kahire: Darü's-Semâh, 1. Bs. 1929.

el-Beyzâvî, Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâr'ü İhya'it-Türâsi'l-'Arabi, 1. Bs. 1418/1997.

el-Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasen Burhânüddîn er-Rubât el-Hırbevî. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-â'yât ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984.

el-Câhiz, Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dar'ü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.

el-Cârim, Ali – Emîn, Mustafa, *en-Nahvü'l-vâzıh fî kavâ'idil-luğati'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1950.

Ceber, Hanân Cemîl 'Atâ. *el-Mastar beyne't-tanzir ve'l-isti'mal*. Amman: Ürdüniyye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

el-Ceverne, Ahmed Mahmud es-Sâlih. *Te'addüdü'l-ebniyeti'l-'Arabiyye li'l-me'âni's-sarfîyye*. Ürdün: Mûte Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd Ebû Nasr, *Sihâhu'l-luğa*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr 6 C. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Bs. 1987.

Charif, Shaban. *Sekkaki'nin Sarftaki Metodu*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

el-Cûzû, Mustafa Ali. "Dilin Doğal Yapısı Sarf Kurallarının Önünde Gelir". Çev. Yusuf Doğan. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (Aralık 2010): 569-573

el-Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Kurul. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 1983.

Dâvûd, Muhammed Muhammed. *Mu'cemü'l-furûkid-delâliyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 1 C. Kahire: Dârü'l-Garîb, 2008.

Dayf, Şevkî. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dârü'l-Meârif, 7. Baskı, 1968.

Demir, İsmail. "Sarf Bilgisi ve Ömer b. Alî b. İbrâhîm b. Halîl el-İspirî'nin "er-Risâle fi Temeyyuzi'l-Ebvâb" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 / 2 (Eylül 2014), 60-80. <https://doi.org/10.17050/kafifd.204026>

Derviş, Abdullah. *Dirâsâtün fi 'İlmi's-sarf*. Mekke: Mektebetü't-Talib, 3. Bs.1987.

Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbi'l-Kur'ân ve beyânühü*. 10 C. Şam: Dâr'ü İbn Kesir, 4. Bs. 1415/1994.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l Fikr, 1999.

Ebû Mûsa, Muhammed. *Hasâ'isü't-terâkîb dirâsetün tahlîliyyetün li mesâil-i ilmi'l-me'ânî*. Kahire: Mektebet'ü Vehbe, 4. Bs. 1996.

Enîs, İbrâhîm, vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Mısır: Dârü's-Şurûki'l-Düveliyye, 4. Bs. 2004.

Ercilasun, Ahmet B. "Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi". *Dil Araştırmaları* 1/1 (Aralık 2007): 9-20.

el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu's-Şâfiye*. thk. M. Nûr el-Hasan vd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 1975.

el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. *Şerhü't-Tasrîh 'ale't-tavdih*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, 1. Bs. 2015.

el-Ezherî, Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkâd. *Şerhü't-Tasrîh 'ale't-tavzîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 2000.

el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm. *Dîvânü'l-edeb*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Dârü's-Şe'bî, 2003.

el-Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdülhamid el-Hindavî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l- Kur'ân*. thk. Ahmet Yusuf en-Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Dârü'l-Mısriyye, 1. Bs. 1955.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Ebü't-Tahir. *el-Kamûsü'l-muhît*. thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyâ Câbir Ahmed. 1 Cilt. Kahire: Dâr'ul-Hadîs, 2008.

el-Fûzan, Abdullah b. Salih. *Ta'ci'lü'n-nedâ bi şerhi Katri'n-nedâ*. ed-Dammam: Dâr'ü İbnü'l-Cevzî, 2. Bs. 2010.

el-Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ. *Câmi'ü'd-dürûsi'l-'Arabiyye*. 3 C. Beyrut: Mektebetü'l Asrîyye, 28. Bs. 1993.

Gündüzöz, Soner. "Arapça'nın Potansiyeli: Arapça'da Kelime Türetim Yollarına İlişkin Bir İnceleme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4 / 2 (Ekim 2004): 177-196.

Gündüzöz, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 9 (Ocak 1997), 283-300.

Güngör, İbrahim. "Arapçada Çoğulun Sayısal Değeri Üzerine Bir İnceleme" *Nüşa* 17/45 (2017), 75-106.

el-Hadîsî, Hadîce Abdürrazık. *Ebniyetü's-sarf fi kitâbi Sîbeveyhi*. Bağdat: Mektebetü Nehda, 1. Bs. 1965.

Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Şerhu Dürreti'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâs*. thk. Abdülhafîz Fergalî Ali el-Karanî. Beyrut: Dârü'l Ceyl, 1. Bs. 1996.

el-Hâfîz, Yâsin. *İthâfî't-tarf fi ilmi's-sarf*. Şam: Dârü'l-Asma'î, 2. Bs. 1996.

Hak Dini Kur'an Dili. Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 10 Cilt. 3. Bs. 1979.

el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *ed-Dürri'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed Harrât. 11 Cilt. Şam: Dârü'l Kalem, 1406/1985.

Halîl, Abdulkerîm. "et-Tegayyüratü's-sarfiyye fi esmâ'i'l-mekân ve'z-zamân ve'l-'âlet", *Mecelletü Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Edebiha* 12/2 (2020), 281-296.

el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*. thk. Muhmmmed b. Abdu'l-Mu'tî. Riyad: Darü'l Kiyân, 1. Bs. 2009.

el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman Nasrullah. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2013.

Hamûd Nâsır Nassâr, "Ebniyetü's-sarfiyye tahmilü ma'nâ'n-nisbe". *Mecelletü Câmiatü'n-Nasr* 2 (Temmuz-Aralık/2013), 225-237.

el-Harîrî, Kasım b. Ali b. Muhammed. *Dürretü'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâs*. thk. Abdülhafîz Fergalî el-Karnî. Beyrut: Dârü'l Cebel, 1. Bs. 1996.

el-Harîrî, Kâsım b. Alî b. Muhammed. *Dürretü'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâs*. thk. Arafât Mitracî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Bs. 1998.

Hasan, Abbas. *en-Nahvü'l-vâfi*. 4. C. Beyrut: Dârü'l-Meârif, 15. Bs. Ts.

el-Helvânî, Muhammed Hayr. *el-Müğni'l-cedîd fi ilmi's-sarf*. Beyrut: Dârü's-Şarkî'l-Arabî, 2017.

el-Hemedânî, el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân. *Leyse fî kelâmi'l- 'Arab*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Mekke: Mektebetü Mekkete'l-Mükerreme, 2. Bs. 1979.

Henânû, Abdullah Muhammed. *el-Cümû fi'l-luğati'l- 'Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Mecmau'l-İlmî, 1. Bs. 2011.

el-Hîvari, Halûd Mahmud Emin Mahmud. "Teaddüdü'l-ebniyeti'l-maşâdir sûretü muhammed nemûzecen dirâseten belâgiyyeten". *Mecelletü'l-Ulûmi's-Ser'iyye* 7/2 (2014), 485-520.

el-Hudarî, Muhammed b. Mustafa. *Hâşiye 'alâ şerhi İbn 'Akîl*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l Fikr, 1. Bs. 2003.

el-Hudâyri, Muhammed b. Abdülaziz. *es-Sirâcü fi beyâni ġarîbi'l-Kur'ân*. Riyad: Mecelletü'l-Beyân, 1. Bs. 2008.

İbn Akîl, Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Kahire: Dârü't-Türâs, 20. Bs. 1980.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*. 10 Cilt. Tunus: Dârü't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atîyye, Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib b. Temam. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 C. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 2001.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *el-Münsif*. nşr. İbrâhim Mustafa-Abdullah Emîn. Beyrut: Dâr'ü İhyâi't-Turâsi'l-Kadîm, 1. Bs. 1954.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *et-Tasrîfü'l-mülûkî*. thk. Muhammed Saîd b. Mustafa en-Na'sân el-Hamevî. Mısır: Matbaatü's-Şeriketi't-Temeddün, 1. Bs. 2005.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *el-Hasâ'is*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: el-Heyet'ül-Mısriyyetu'l-Âmme, 4.Bs. 2006.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân. *el-Muhtesab fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-izâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. 2 Cilt. İstanbul: Sezgin Yayınevi, 1986.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *el-Cemheretü fi'l-luğa*. thk. Remzi Münir. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. Bs. 1987.

İbn Dürüstevyeh, Abdullah b. Ca'fer. *Tashîhu'l-fasîh*. thk. Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 1 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1998.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ. *es-Sâhibî fi fîkhi'l-luğa*. thk. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l-İlmiye, 1. Bs. 1997.

İbn Hâim, Ahmed b. Muhammed b. İmâd. *et-Tibyânü fi tefsîri ġarîbi'l-Kur'ân*. thk. Dâhî 'Abdûlbâkî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Bs. 1423/2002.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Dârü'l-Fikr, 11. Bs. 1964.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Edebü'l-kâtib*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Bs. 1981.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr'ü Sâdır, 3. Bs. 1414/1993.

İbn Muedddib, Ebu'l Kasım b. Muhammed b. Said. *Dekâiküt-tasrîf*. thk. Hâtim Sâlih Ed-Dâmin. Şam: Dârü'l-Besâir, 1. Bs. 2004.

İbn Nâzım. Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 2000.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muhassas*. 6 C. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

İbn Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *İslâhu'l-mantık*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Dârü'l- Meârif, 1970.

İbn Usfûr, Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî. *el-Mümti' fî 't-tasrîf*. thk. Fahreddin Kâbâve. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1. Bs. 1996.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Muhammed el-Esedî. *Şerhu'l-Mufasssal*. 10 Cilt. Kahire: Tıbbâti'l-Münîriyye, 2007.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Muhammed el-Esedî. *Şerhu'l-Mufasssal*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 2001.

İbn Zübeyr, Ahmed b. İbrâhîm es-Sekafî. *Milâkü't-te'vîlî'l-kâtı' bi-zevî'l-ilhâd ve't-ta'tîl fî tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl*. thk. Abdülgani Muhammed Ali el-Fasî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

İbn'ül-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Ebü'l-Berekât. *Eşrârü'l-arabiyye*. thk. Muhammed Behçet Baytar. Şam: el-Mecme'ül İlmî el-Arabî, 1957.

İbn'ül-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Ebü'l-Berekât. *el-İnsâfî fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Bs. 2003.

İbn'ül-Varrâk, Muhammed b. Abdillâh. *İlelü'n-nahvî*. thk. Mahmud Câsim Muhammed Derviş. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Bs. 1999.

İbnü'l-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed Ebü'l-Berekât. *Nüzhetü'l-elibbâ' fî tabakâti'l-üdebâ'*. thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1. Bs. 1418/1998.

İbnü'l-Hâcib, Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr Ebû Amr Cemâlüddîn. *eş-Şâfiye*. thk. Sâlih Abdülazîm eş-Şâir. Kahire: Mektebetü'l-Edeb, 1. Bs. 2010.

el-İmâdî, Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd. *İrşâdü'l akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2013.

el-İsfahanî, Hüseyn b. Mûhammed Rağîb Ebû'l Kasım. *el-Müfredâtü fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyid Keylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1. Bs. 2008.

el-İskâfî, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Hatîb. *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*. thk. Muhammed Mustafa Aydın. 3 Cilt. Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, 1. Bs. 2001.

İyd, Muhammed. *en-Nahvü'l-musaffâ*. Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1975.

Kabâve, Fahreddin. *Tasrîfü'l-esmâ' ve'l-ef'âl*. Beyrut: Dârü'l-Meârif, 2. Bs. 1988.

el-Kannevî, Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî Ebû't-Tayyib. *Fethu'l-beyân fî makâsıdî'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

Kaşû', Âişe Muhammed Süleyman. *el-Ebniyetü's-sarfıyye fî's-süveri'l-medeniyye*. Filistin: Necâh el-Vataniyye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

el-Kaysî, Avdetûllah Menî'. *Şırrü'l-i'câz fî tenevvü'üs-sıyağ'îl-müştekkatî min aslîn vahîd fî'l-Kur'ân*. Amman: Dârü'l-Beşîr, 1996.

el-Kaysî, Hasan b. Abdullah Ebu Ali. *İdahü's-şevahidi'l-İdah*. thk. Muhammed b. Hamûd ed-De'cânî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Bs. 1987.

el-Kaysî. Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed Ebû Muhammed. *el-Hidâyetü ilâ bulûgi'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fünûni 'ulûmih*. thk. Kurul. 13 Cilt. Şarika: Câmiatü's-Şarika, 1. Bs. 2008.

el-Kefevî, Eyyûb b. Musa El-Hüseynî Ebû'l-Beka. *Küllıyyâtü Ebi'l-Bekâ'*. thk. Adnân Dervîş- Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998.

el-Kholi, Karim Farouk. “شكليات تعاليم لاعربية لغير الناطقين بها وطرق حلها”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 185-201.

el-Kiftî, Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Darü'l-Fikr, 1. Bs. 1986.

Kırkız, Mustafa. "Arap Dilinde Mastar Ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 / 1 (Haziran 2010), 209-226.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Elif Ofset, 15. Bs, 3 Cilt. 1990.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri. çev. Ömer Nasuhi Bilmen. İstanbul: Nesa Basım Yayın, 8 Cilt. ts.

Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Bs. 2011.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Ebû Abdillâh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhim el-İtfiyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Bs. 1964.

Leontiç, Mariya. "Türkçede Fiilimsiler". *Hikmet Dergisi* 29 (Mayıs 2017), 68-81.

Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

Mansûr, Vesmiye Abdülmuhsin Muhammed. *Sîyagü'l-cumû'î fi'l Kur'âni'l-Kerîm*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Bs. 2004.

Merâve'î, Fâtıma b. Abdullah b. İvaz. *Siyagü'l-mübâlağa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu'cemü'l-iştikâkî el-mûâssıl li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 1 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Edeb, 1. Bs. 2010.

Muhammed, Avatîf Abdusselam Abbas. "مغلي صيغ غي لفي سورة القورة". *Mecelle İlmiyye li Külliyyetü'Ūsûlû'd Din ve'd Dâ'veti bi-z Zagazig* 2/27(2015), 2121-2164.

el-Mustafvî, Hüseyin b. Yusuf. *et-Tahkîkû fi kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 14 Cilt. Tahran: Merkez'ü Neşr'il Allâme el- Mustafvî, 1. Bs. 1973.

Mutahharî, Sâfiyye. *ed-Dilâletü'l-ihâ'îyye fi's-sigati'l-ifrâdiyye*. Şam: İttihâdü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2003.

el-Müberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Kâmil fi'l-edeb (fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-nahv ve't-tasrîf)*. thk. Muhammed Ebulfazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l Fikrîl-Arabî, 3. Bs. 1997.

el-Müberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme. 4 Cilt. Kahire: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1994.

el-Müyesserü fi garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye. Medine: Mecmû'u'l- Melikü'l- Fehd, 2012.

Navruz, Hasan. *Lokmân Sûresi Örneğinde Arap Dilinde Sarfî Tahlil*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

en-Nehhas, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Ebû Ca'fer. *İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Abdülmün'im Halil İbrâhim. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1.Bs. 2000.

- en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü 't-tenzîl ve hakâ 'iku 't-te 'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedevî- Muhyiddîn Dîb. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Bs. 1998.
- el-Ömer, Ahmed Muhtâr Abdulhamid. *Mu 'cemü 'l-lügati 'l- 'arabiyyeti 'l-muâsıra*. 4 C. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1. Bs. 2008.
- el-Ömer, Muhammed. *Meânî's-sarfîyye li kelimâti 'l-Kur 'âni 'l-Kerîm*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öncü, Mustafa. " Kur'ân-ı Kerim de Yer Alan كَلِمَاتٌ وَفِعْلٌ Kalıpları ". *Şarkiyat* 7/1 (Mart 2016): 162-183.
- er-Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm. *et-Taṭbîkû 's-sarfî*. Beyrut: Darû'n Nehdet'il Arabiyye, 2009.
- er-Radî, Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî. *Şerhu 'ş-Şâfiye*. thk. Muhammed Nûr Hasan vd. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1975.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Nihâyetü 'l-icâz fi dirâyeti 'l-icâz*. thk. Nasrullah Hacı Müftüoğlu. Beyrut: Dâr'ü Sadîr, 1. Bs. 2004.
- er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîr 'ül-kebir*. 32 C. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Bs. 1981.
- er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîr 'ül-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâr'ü İhyâ'i-Türâs'il-Arabî, 3. Bs. 1999.
- Rızık, Muhammed. " دلالة التلخيص في القرآن الكريم ". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2020): 405-426. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.659855>
- Sâfi, Mahmûd Abdurrahîm. *el-Cedvelü fi i 'râbi 'l-Kur 'âni ve sarfîhi ve beyânîhi ma 'a fevâ 'id nahviyye hâmm*. 16 Cilt. Şam: Dârü'r-Reşîd, 3. Bs. 1995.
- Salman, Ramazan, "Türkçede Sıfat-Fiil (Partisip) Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* 47 (1999), 189-223.
- es-Sâmarrâî, Fâzıl Sâlih. *et-Ta 'bîrû 'l- Kur 'âni*. Amman: Dârü'l Ammâr, 4. Bs. 2006.
- es-Sâmarrâî, Fâzıl Sâlih. *Dirâsetü 'l-müteşâbihi 'l-lafzî min âyâ 't-tenzîl fi kitabi Milâkü 't-Te 'vîl*. Şam: Dâr'ü İbn Kesîr, 1. Bs. 2016.
- es-Sâmarrâî, Fâzıl. Sâlih. *Sarfü 'l-arabî ahkâmü 'n ve meânîn*. Beyrut: Dâr'ü İbn Kesîr, 1. Bs. 2013.
- es-Sâmarrâî, Fâzıl Sâlih. *Me 'âni 'l-ebniyeti fi 'l-arabiyye*. Amman: Dâr'ü Ammâr, 2. Bs. 2007.
- es-Sâmarrâî, İbrâhîm. *Dirâsâtün fi 'l-lügati*. Bağdat: Matbââtü'l Anî, 1961.

es-Seâlibî, Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fıkhü'l-luğa ve sırrü'l-'arabiyye*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: İhyâ'üt-Türâs'il-Arabiyye, 1. Bs. 2002.

Selahaddin, Abdulvehhab. "İ'tilaf ve ihtilaf beyne cem'il cem'i ve münteha'l cumu'i fi'l Kurani'l Kerim". *Dirasat İslamiyye* 49/1 (Haziran 2014), 0-0.

Sîbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber Ebû Bişr. *el-Kitab*. thk. Abdüselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 3. Bs. 1408/1988.

es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hüseyin Mehdî - Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Darû'l Kûtûbû'l İlmiyye, 1. Bs. 2008.

Sönmez, İlhamî. *Kur'ân-ı Kerim'deki Örnekler Çerçevesinde Arap Gramerinde Sıfat-ı Müşebbeheler ve Mübalağalı İsm-i Failler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Sulaiman, İbrahim. "الترصير الفاعلي في تاج المصطفى". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 / 8 (Aralık 2015), 85-98.

es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İktirâhü fî 'ilmi usûl'un-nahvi*. thk. Abdülhakim 'Atiyye-Alauddîn 'Atiyye. Şam: Dârü'l-Beyrûtî, 2. Bs. 2006.

es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-Cevâmi*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.

Şahin, Abdüssâbır. *el-Menhecü's-savtî li binyeti'l-'arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Bs. 1980.

Şengül, Hümeýra. *Arapça'da Esmâ-i Hüsnâ Üzerine Sarf ve Semantik Açından Bir İnceleme*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. 6 C. Şam: Dâr'ü İbn Kesir, 1. Bs. 1993.

Şirin, Mehmet Musa. "Nahiv İlmi Ve Ekolleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Nisan 2015): 185-196.

et-Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahvi ve târihu eşheri'n-nühâti*. Kahire: Dârü'l-Meârif, 2. Bs. 1995.

et-Tantâvî, Muhammed. *Tasrîfü'l-esmâ'i*. Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 1. Bs. 2017.

Taşköprî, Ahmed b. Mustafa Ebû'l-Hayr. *Miftâhu's-sa'âde ve mîsbâhu's siyâde*. 1 C. Beyrut: Dârü'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1. Bs. 1985.

Temmmâm, Hassân. *el-Luġatü 'l- 'arabiyye: ma 'nâhâ ve mebnâhâ*. Kazablanka: Darü's-Sekâfe, 1. Bs. 1994.

Tokmak, Mustafa. *Arap Dilinde İsm-İ Fail Ve Mübalağa Vezinleri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ûdeyme, Muhammed b. Abdulhâlik b. Ali. *Dirâsatün li üslûbi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*. 11 C. Kahire: Dârü'l Hadis, 2007.

Ûlgen, Emrullah. "Tefsir Metodolojisiinde Sarf İlminin Yeri Ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (Haziran 2016), 101-116.

Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. *et-Tefsîrû 'l-basît*, thk. Kurul. 25 Cilt. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1. Bs. 2009.

Vehbâ b. Mustafâ ez-Züheylî, *Tefsîrû 'l-münîr*. 30 C. Şam: Dârü'l Fikri'l-Muâsır, 2. Bs. 1997.

Ya'kûb, Emîl Bedî'. *el-Mu 'cemü 'l-mufasssal fî 'l-cumû'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bs. 2004.

Ya'kûb, Emîl Bedî'. *Mu 'cemü 'l-evzânî's-sarfiyye*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1.Bs. 1993.

Yahya, Kiyân Ahmed Hâzim. *Menheciyyetü 'l-Kiraftî ve cûhuduhû fî dîraseti 'l-furûkî' fî 'l-luġa*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ya'kûb, Emîl Bedî'. *Mevsûatü 'l-ulûmi 'l-luġati 'l-arabiyye*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Bs. 2006.

Yenice, Mehmet. *Sıfat-ı müşebbehe ve mübalağa vezinleri*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ez-Zâ'belâvî, Selahaddin. *Dirâsetün fî 'n-nahvî*. PDF: İttihâdü'l-Kitab i'l-'Arabî, 2021.

ez-Za'bî, Bâsil Faysal Sa'd. "Dirâsetün Taṭbîkıyyetün li Mastarey Merre ve'l-Hey'eti fî 'l-Kur'âni 'l-Kerîm", *Mecelletü 'l Ulûm ve 'd-Dirasetü 'l-İnsaniyye* 2/1 (2014), 24-37.

ez-Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Tâcü 'l- 'arûs min cevâhiri 'l-kâmûs*. thk. Kurul. 40 C. Kuveyt: Dârü'l-Hidâye, 1965.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me 'âni 'l-Kur'ân ve i 'râbühü*. nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 5. Bs. 1988.

ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ġavâmizi 't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Bs. 1407/1986.

ez-Zencânî, İbrâhîm b. Abdilvehhâb. *el- 'İzzî fî 't-tasrîf*. thk. Muhammed Can. İstanbul: Darüşşafaka, 2014.

Zerdenc, Kerem Muhammed. *Üsüsü'd-ders'is-sarfî fi'l-'arabiyye*. Gazze: Dârü'l-Mikdâd, 4 Bs. 2007.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l Fâzıl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Dâr'ü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Bs. 1957.

Zeynüddin, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdülkâdir er-Râzi Ebu Abdullah. *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebe Asriyye, 1999.

